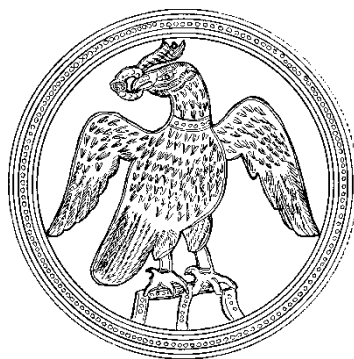

ძიებანი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

№ 2

1998

ქ ი მ ბ ა ნ ი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

Д З И Е Б А Н И

Журнал
Центра археологических исследований
Академии наук Грузии

D Z I E B A N I

The Journal
of the Centre for Archaeological Studies
Georgian Academy of Sciences

№ 2

1998

Tbilisi

თბილისი

Тбилиси

63.4 (2Г)
902/904 (479.22)
ძ531

მთავარი რედაქტორი: **ოთარ ლორთქიფანიძე**
Главный редактор: **Отар Лордкипанидзе**
Editor-in-Chief: **Otar Lordkipanidze**

სარედაქციო საბჭო: **†თ. მიქელაძე, გ. ლინელი,**
ირ. ჯალაღანია, გ. ჯაფარიძე,
გ. კვიციანი, გ. ნარიმანიშვილი,
ბ. ჯორბენაძე, გ. მინდიაშვილი,
დ. ბაქრაძე

Редакционный совет: **†Т. Микеладзе, В. Личели,**
И. Джалагания, В. Джапаридзе,
Г. Квирквелия, Г. Нариманишвили,
В. Джорбенадзе, Г. Миндиашвили,
Д. Бакрадзе

Editorial council: **V. Licheli, I. Jalaghania, G. Kvirkvelia,**
V. Japaridze, G. Narimanishvili, B.
Jorbenadze,
G. Mindiashvili, D. Bakradze

სარედაქციო კოლეგია: **დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი,**
გ. ნარიმანიშვილი, ბ. ჯორბენაძე

Редакционная коллегия: **Д. Качарава, Г. Квирквелия, Г.**
Нариманишвили, В.
Джорбенадзе

Editors of the Volume: **D. Kacharava, G. Kvirkvelia,**
G. Narimanishvili, B. Jorbenadze

© არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი, 1998

მანანა გაბუნია
ჯამანაშვილის ამირანისგორა

საქართველოს ტერიტორიაზე ძველი-ქვის ხანის მრავალრიცხოვანი სადგომი არათანაბრადაა განაწილებული. გამოყოფენ ამ ძეგლების გავრცელების ექვს რაიონს [16, გვ. 13], რომელთაგან ორი – მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს დაბალმთიანი ნაწილი (ქვემო ქართლი) და ჯავახეთის ზეგანი სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის ფარგლებშია მოქცეული. შეიძლება ითქვას, რომ დღემდე, ძველიქვის ხანის ძეგლებით ყველაზე ღარიბად სწორედ ეს ბოლო რაიონი იყო წარმოდგენილი. უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე სიტუაცია მკვეთრად შეიცვალა. ამ რეგიონისადმი ინტერესის გაძლიერება გამოიწვია, ერთი მხრივ, მისმა სუსტმა შესწავლილობამ და, მეორე მხრივ, დღეს უკვე კარგად ცნობილი დმანისის ძველი-ქვის ხანის სადგომის აღმოჩენამ [12, გვ. 36-46; 23, გვ. 93-107], რომელიც იზოტოპური ასაკისა (1,8±0,1 მლნ. წელი) და პალეომაგნეტიზმის მონაცემებით (ე.წ. ოლდუგაის ეპიზოდი - 1,9±0,1 მლნ. წელი) ქვედა პლეისტოცენის დასაწყისს შეესაბამება [23, გვ. 93-107; 13, გვ. 36-46; 12, გვ. 36-46]. აქ აღმოჩენილი ნამარხი ადამიანის ნაშთები *Homo erectus*-ის ჯგუფს მიეკუთვნება, და როგორც ირკვევა, ერთ-ერთი უძველესია ევრაზიაში [13, გვ. 3-53; 12, გვ. 36-46]. ახლა ყოველივე ამას ისიც ემატება, რომ თუ ჯავახეთის ზეგანზე დღემდე ცნობილი ძეგლები - ახალქალაქი I-IV, დილისკა (მურჯი), ჭიქიანი მხოლოდ ზედაპირულად აკრეფილი მასალით იყო წარმოდგენილი და შესაბამისად სრულიად მოკლებული ლითოლოგიურ-სტრატეგრაფიულ დახასიათებას [3, გვ. 5-14; 14, გვ. 5-7; 2, გვ. 3-19], დღეს ამ რეგიონშიც იქნა გამოვლენილი ბიოსტრატეგრაფიული მონაცემებით კარგად დასაბუთებული უძველესი ქვის ხანის ადგილსაპოვნებელი – ახალქალაქის ამირანისგორა, წინათ ცნობილი როგორც ადრეპლეისტოცენურ ხერხემლიანთა ნაშთების მდიდარი ადგილსამყოფელი [4, გვ. 5-175].

ვიდრე ძეგლის დახასიათებას შევუდგებოდეთ, მიზანშეწონილად გვესახება აღნიშნული რეგიონის გეომორფოლოგიისა და პალეოგეოგრაფიის მოკლე მიმოხილვა.

ჯავახეთის ზეგანი სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის ყველაზე ვრცელ და რთული აგებულების გეომორფოლოგიურ რაიონს წარმოადგენს. მისი

დასავლეთი და ცენტრალური ნაწილები უკავია ახალქალაქის პლატოს, რომელიც აგებულია პოსტპალეოგენური ვულკანური ციკლის ეფუზიური წარმონაქმნებით. ესაა გოდერძის მხო-პლიოცენური წყების მუჟე და საშუალო შედგენილობის პიროკლას-თოლიტები და ლავები; აგრეთვე შედარებით ახალგაზრდა ბაზალტური ფორმაციის ეფუზივები, რომელთა გეოლოგიური ასაკი განსაზღვრულია როგორც პლიოცენ-ქვედაპლეისტოცენი [18, გვ. 358-363; 17, გვ. 135; 19, გვ. 19; 21, გვ. 3-16].

აბსოლუტური სიმაღლეები ჯავახეთის ზეგნის ფარგლებში იცვლება 1130 მ-დან 2500 მ-მდე.

ზეგნის მეტ-ნაკლებად ერთფეროვან რელიეფს ქ. ახალქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში აღმართული ამირანისგორის ექსტრემული გუმბათი არღვევს. ეს მთაც გოდერძის მხო-პლიოცენური წყების ანდეზიტ-დაციტებითაა აგებული. მისი აბსოლუტური სიმაღლე 1883 მეტრია მდ. ფარაენის (ახალქალაქის წყლის) დონიდან კი – 150 მ.

60-იანი წლების დასაწყისში პალეონტოლოგმა ა. ვეკუამ ამირანისგორის აღმოსავლეთ ფერდობის ძირში გათხარა და შეისწავლა ნამარხი ძუძუმწოვრების მდიდარი კომპლექსი, რომელიც დაათარიდა პლეისტოცენის სულ ქვედა საფეხური [4, გვ. 174-176], რაც თანამედროვე ევროპული სკალის შუა პლეისტოცენის ფუძეს შეესაბამება.

ახალქალაქის ფაუნის საერთო იერმა და მისი ადგილსამყოფელის ტაფონომიურმა პირობებმა საფუძველი მოგვცეს გვევარაუდა, რომ მასთან შეიძლებოდა დაკავშირებული ყოფილიყო ძველი ადამიანის სადგომი.

საყურადღებოა, რომ პირველმავე სადაზვერვო თხრილმა ჩვენი ვარაუდის სისწორე დაადასტურა: 1992 წელს ნიადაგის თანამედროვე საფარველიდან 0,85 მ და „0“-ის დონიდან 1,25 მ-ის სიღრმეზე ხერხემლიანთა ფაუნის ნაშთებთან ერთად ნაპოვნი იქნა ბაზალტის ანატექცზე დამზადებული საფხეკი (ტაბ. I₃) [26, გვ. 237-239]. მომდევნო წლების მანძილზე 1997 წლის ჩათვლით, ამირანისგორის აღმოსავლეთ კალთის ძირში მცირემასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა. გათხარა 48 მ² ფართობი (ტაბ. V). გათხრებით გამოვლენილი პროფილები ერთმანეთის იდენტურია. ამიტომ საერთო

წარმოდგენისათვის საკმარისია უკანასკნელი ჭრილის დახასიათებაც, რომელიც 49/48 და 50/48 კვადრატებს მოიცავს (ტაბ. V). ფენების თანამიმდევრობა აქ შემდეგია (ტაბ. IV): I - ჰუმუსი, შავმიწანიდაგაიანი შრე, რომლის სიმძლავრე 2-დან 8 სმ-მდე მერყეობს, განივ ჭრილში 22 სმ-საც აღწევს; II - ღია მოყვითალო ფერის თიხნარი. მისი ტონალობა ზოგ შემთხვევაში უმნიშვნელოდ იცვლება. მასში ანდეზიტ-დაციტების სხვადასხვა ზომის დაკუთხული ქვებია ჩართული (ზომები 1 სმ-დან 5 სმ-მდე, გამონაკლისის სახით გვხვდება დიდი ზომის ქვებიც - 30x40 სმ). თიხნარის სიმძლავრე 1,75-2,20 მ-მდეა. ამ ღონეზე მთელი გათხრილი ფართობის იატაკი მოფენილია ლოდებით. ჭრილში გვხვდება მუქი შეფერილობის ლაქები, რომლებიც ფხვიერი თიხნართაა შედეგნილი და უთუოდ მეორადი წარმოშობისაა - მღრღნელების სროლებს წარმოადგენს [26, გვ. 23]. დაახლოებით 50 სმ სიღრმიდან თიხნარი ძლიერ მკვრივდება. ამ ფენაში „0“-ის დონიდან 1,10-1,12 მ და მიწის ზედაპირიდან 0,85-0,91 მ სიღრმეზე ერთდროულად გვხვდება ნამარხი ძვლები და ბევრად უფრო იშვიათად არქეოლოგიური ნაშთები. კულტურული ნაშთების შემცველი თიხნარის მინერალური და ქიმიური ანალიზები გვიჩვენებს, რომ იგი დელუვიურ-პროლუვიური წარმოშობისაა და ამირანის-გორის ამგები ანდეზიტ-დაციტების გამოფიტვის შედეგადაა წარმოქმნილი [6, გვ. 1-5; 7, გვ. 1-3].

წარმოებული გათხრების შედეგად ქვედა პლეისტოცენისათვის დამახასიათებელი ნამარხ ხერხემლიანთა ისეთი ფორმები იქნა მიკვლეული, როგორიცაა თროგონთერიული სპილო (*Mammunthus aff. trogontherii*), სამხრეთის სპილო (*Archidiscodon meridionalis*), ჰიპარიონოიდული ცხენი (*Equus hipparionoides*), ზიუსენბორნული ცხენი (*Equus süssenbornensis*), ეტრუსკული მარტორქა (*Dicerorhinus etruscus*), გარეული კატა (*Felis silvestrus*), გაშლილრქიანი ირემი (*Praemegaros verticornis*), გაურკვეველი სახეობის ირემი (*Cervus sp.*), ნამარხი ძროხა (*Bison sp.*) (განსაზღვრა ეკუთვნის ა. ვეკუას). ზოგიერთ ძვალს ემჩნევა კბილების კვალი. ჩამოთვლილ ცხოველთა ყველა ფორმა ადრეც იყო დადგენილი ახალქალაქის ფაუნაში [5, გვ. 1-10]. გარდა ამისა, გამოჩნდა ამ ფაუნისათვის ახალი ელემენტები: ხმალკბილა ვეფხვი (*Homotheurium sp.*) და მელა (*Vulpes vulpes sp.*). აღნიშნულ კომპლექსში ყველაზე ფართოდ წარმოდგენილია ზიუსენბორნული ცხენი (76,5%) და ბიზონი (13,5%). 10%-ს

შეადგენს ცხოველთა ყველა დანარჩენი სახე. ეს ახალი მონაპოვრები ისევე, როგორც ა. ვეკუას მიერ ადრე აღმოჩენილი და შესწავლილი ფაუნისტური კომპლექსის ეკოლოგიური შემადგენლობა მოწმობს იმას, რომ ახალქალაქის მიდამოებში და მის მოსაზღვრე უბნებში ქვედაპლეისტოცენის დასაწყისში (აღმოსავლეთ ევროპის სკალის მიხედვით) უმთავრესად გაბატონებული უნდა ყოფილიყო ნახევრად-სტეპური ლანდშაფტი (ძუძუმწოვრების სახეობათა უმრავლესობის ეკოლოგიური თავისებურებები, შედარებით მშრალი გარემოსათვის დამახასიათებელი ხმელეთის ლოკოციების სისშირე), ადგილ-ადგილ ბურქნართა და მეჩხერი ტყით დაფარული უბნებით (თროგონთერიული სპილო, მაჩვი და სხვ.). ახალქალაქის ძუძუმწოვრებს შორის წავის არსებობა ა. ვეკუას აფიქრებინებს, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე საკმაოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული მდინარეები და ეფემერული ტბები. ჰავა, როგორც ჩანს, უნდა ყოფილიყო ზომიერად ცხელი, ისეთი, როგორც აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის დიდი ნაწილისთვისაა დამახასიათებელი [4, გვ. 174-175; 1, გვ. 56-57; 2, გვ. 3-19].

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ბუნებრივი გარემოს ჩამოყალიბება სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონში უკვე ქვედა პლეისტოცენის სულ დასაწყისში აღინიშნება. ამაზე მეტყველებს დმანისის უძველესი ქვის ხანის სადგომის პალეონტოლოგიური კომპლექსი, რომელთანაც ამირანისგორის ფაუნა გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს. საკმარისია დავასახელოთ ორივე კომპლექსის შემადგენლობაში შემავალი სამხრეთული სპილო და ეტრუსკული მარტორქა, ხმალკბილა ვეფხვი და ზოგიერთი სხვა. მაგრამ ახალქალაქის ფაუნა, როგორც ცნობილია, შეიცავს ამავე დროს ზიუსენბორნულ ცხენსა და თროგონთერიულ სპილოს, რაც მას შესამჩნევად ახალგაზრდავებს [2, გვ. 3-19]. ორივე კომპლექსში ძირითადად ტყესტეპების ეკოსისტემის მობინადრენი ჭარბობენ: სირაქლემა, ოქოტონა, ზაზუნა (დმანისი), ომანა (დმანისი, ახალქალაქი), ცხენები, ანტილოპები (დმანისი, ახალქალაქი) და სხვ. [13, გვ. 36-46]. ახალქალაქში ბეჭემოთის არსებობა, შესაძლოა, მეტყველებს შედარებით უფრო ცხელ ჰავაზე [24, გვ. 54; 25, გვ. 142; 4, გვ. 164].

ბუნებრივი გარემოს მეტ-ნაკლები მსგავსება აისახა აგრეთვე პალეობოტანიკურ მონაცემებშიც. დმანისში არსებული მტვრის მრავალფეროვან სპექტრში ისევე, როგორც ამირანის-გორაზე, გვხვდება აკაკისა და ქვასთესლას ნაშთები,

რომლებიც სავანური ტიპის ლანდშაფტის არსებობაზე მიუთითებენ [13, გვ. 36-46; 1, გვ. 56-57; 10, გვ. 3-5].

დაახლოებით მსგავს სურათს ვხედავთ პლეისტოცენის დასაწყისში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიაზეც, კერძოდ პალესტინაში, ლიბანსა და სირიაში [28, გვ. 93-94; 27, გვ. 351-398].

ამგვარად, პლიოცენის მიწურულსა და ადრეპლეისტოცენში ჯავახეთის ზეგნის მსგავსი პალეოლანდშაფტი ფართოდ იყო გავრცელებული მთელი წინა აზიის ტერიტორიაზე [1, გვ. 344-349; 26, გვ. 237-240; 21, გვ. 3-16; 4, გვ. 174-175; 2, გვ. 3-19]. ამიტომ ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ დროის აღნიშნულ მონაკვეთში წინა აზია და მთელი ახლო აღმოსავლეთი ამიერკავკასიის, ყოველ შემთხვევაში, მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ტერიტორიის ჩათვლით, შეადგენდა ერთ ზოოგეოგრაფიულ პროვინციას [4, გვ. 174-175; 2, გვ. 3-19; 13, გვ. 36-46], რომლის ცალკეულ უბნებში ამ დროს დამკვიდრებული იყო უკვე უძველესი ადამიანის დასახლებისათვის ხელსაყრელი პალეოკლიმატური და ლანდშაფტური პირობები. ამაზე მეტყველებს აღნიშნული ტერიტორიების პალეოგეოგრაფიის შესაბამისი მონაცემები და განსაკუთრებით ისეთი პალეონტოლოგიურ-არქეოლოგიური და პალეონტოლოგიური კომპლექსები, როგორცაა დმანისის, ახალქალაქის, ლენინაკანის, ბეთლემის, უბეიდის და ზოგიერთი სხვა, რომელთა ანალიზი გვიჩვენებს, რომ თუმცა მათ ბევრი აქვთ საერთო (ე.წ. ვილაფრანკული ფაუნის ელემენტები), მაგრამ ადრეპლეისტოცენის სხვადასხვა ეტაპს მიეკუთვნებიან (გარდა დმანისისა, რომელიც თავად გვიან ვილაფრანკს მიეკუთვნება [2, გვ. 3-19]).

ამ ფაუნათა და პალეოლანდშაფტური პირობების მოკლე მიმოხილვის შემდეგ დავუბრუნდეთ კვლავ ამირანისგორას, სადაც, როგორც აღვნიშნეთ, ნამარხ ხერხემლიანთა ნაშთებთან ერთად, 1992-1997 წლებში ქვის - ანდეზიტ-ბაზალტების რამდენიმე არტეფაქტიც იყო მოპოვებული. ახლა ჩვენს კოლექციას უკვე 19 ნივთი შეადგენს. ესენია: საფხეკი (ტაბ. I₃), საჩხეს-საჭრელისებური იარაღები (ტაბ. II₁), წვეტანისებური იარაღი (ტაბ. II₂), ნუკლეუსები (ტაბ. III_{1,2}), სხვადასხვა სახის ანატკეცები (ტაბ. I_{1,2}) და სხვადასხვა ზომის ქვარგვანები. გარდა ჩამოთვლილისა აქ მოპოვებულია წითელი ფერის ჟანგმიწის-ოხრის ფრაგმენტი და რამდენიმე აშკარა მანუპორტი.

ჩამოთვლილი იარაღ-ანატკეცები ბაზალტის ქვისაგანაა დამზადებული, რეტუში აქვს განიერფაციტიანი ცალ ან ორ-

მხრივ დატანილი. მასალის მნიშვნელოვან ნაწილს გადაკრული აქვს ღრმა მონაცრისფრო პატინა, ალაგ-ალაგ ემჩნევა კირის ნალექი, წიბოები საკმაოდ მკვეთრი აქვს, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ მასალა არაა ნაგორები და თავისი განამარხების ადგილას ახლო მანძილიდანაა გადმოტანილი. ამაზევე მეტყველებს არტეფაქტებთან ერთად მოპოვებული ძუბუძოვართა ძვლებიც, რომლებიც ხშირად ბუნებრივ შესასრებაში გვხვდება. როგორც არქეოლოგიური, ისე პალეონტოლოგიური მასალის გავრცელება სწორხაზოვანია და, როგორც ჩანს, იგი მოტანილია სამხრეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთიდან.

მართალია, მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ჯერჯერობით მცირეა, მაგრამ საკმაოდ მეტყველი, რადგან ემჩნევა აშკარად გამოხატული არქაული ნიშნები პირველადი ატკეცის ტექნიკაში, მეორადი დამუშავების სახეებში, ტიპოლოგიაში.

ამირანისგორის ადგილსაპოვებლის დათარიღებასთან დაკავშირებით ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ საქართველოს ვულკანური ნალექების სტრატეგრაფია ძირითადად აქ გავრცელებულ ტერიტორიულ ნალექებში ნანახ ხერხემლიანთა ფაუნაზეა დაფუძნებული. დღესდღეობით კი, აქ მოპოვებული არქეოლოგიური ნაშთები, რომელთა გეოლოგიური ასაკი ადრე პლეისტოცენის მიწურულია ან შუა პლეისტოცენის დასაწყისი, ადრეულ აშელს უნდა მიეკუთვნოს.

ამირანისგორა, როგორც აშელური ხანის ადრეული საფეხურის ძეგლი, იმითაც არის საყურადღებო, რომ, თუ ფაუნის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მისმა შესწავლამ შეიძლება თვალი გაგვადევინოს უძველესი ადამიანის გარემოსა და ყოფის იმ ცვლილებებისათვის, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონოდა დმანისის გვიანვილაფრანკული ეტაპის შემდგომ პერიოდში.

დმანისისა და ახალქალაქის ფაუნებში ისეთი საერთო ფორმების არსებობა, როგორცაა სამხრეთის სპილო, ეტრუსკული მარტორქა, ხმალებილა ვეფხვი, ზაზუნა და ზოგიერთი სხვა, უნდა მიუთითებდეს გარკვეულ მემკვიდრეობითობას, თუმცა ბიოსტრატეგრაფიული ხარვეზი მათ შორის სრულიად აშკარაა [13, გვ. 36-46; 2, გვ. 3-19].

ამირანისგორის ადგილსაპოვებლის არქეოლოგიური კომპლექსი, ისევე როგორც მისი კალთებიდან აკრეფილი ზედაპირული მასალა (საჩხესი იარაღები, ჩოპერები, საფხეკები, ბიფასი და სხვ.) და ჯავახეთის ზეგანზე ადრე აღმოჩენილი ღია სადგომებიდან (ახალქალაქი I-IV, დილისკა, ჭიქიანი) მომდინარე ბაზალტის ქვის იარაღები და წარმოების ნაშთები, უფ-

ლებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის ტერიტორიაზე ძველი ადამიანის განსახლების ფართო მასშტაბებსა და ინტენსივობაზე.

М. К. Габуня

ДЖАВАХЕТСКАЯ АМИРАНИС-ГОРА (резюме)

На Джавахетском плоскогорье, которое с юго-запада непосредственно граничит с Дманисским регионом, известные до последнего времени памятники древнекаменного века - Ахалкалаки I-IV, Дилиска (Мурджи), Чикиани представлены были лишь подымным материалом и, соответственно, совершенно лишены стратиграфической характеристики [3, с. 5-14; 14, с. 5-7; 2, с. 3-19]. Сегодня в этом регионе уже выявлено, хорошо обоснованное палеонтологическими данными, местонахождение древнекаменного века - Ахалкалакское (Джаваheti) Амиранис-гора, ранее известное, как богатое местонахождение остатков нижнеплейстоценовых позвоночных [4, стр. 5-176].

Амиранис-гора представляет собою экстрезивный купол, который возвышается в восточной части г. Ахалкалаки. Эта гора так же, как и значительная часть Джавахетского плоскогорья слагается эффузивными образованиями постпалеогенового вулканического цикла, геологический возраст которых определен как плиоцен-нижний плейстоцен. Абсолютная высота Амиранис-гора 1883 м, а от уровня р. Паравани - 150 метров [18, с. 358-363; 15, с. 135; 19, с. 19; 21, с. 3-16].

С 1992 года по 1997 год на Амиранис-гора эпизодически производились разведки и маломасштабные археологические раскопки. Всего раскопано 48м² площади (табл. V). В разрезах последовательность слоев следующая: I - гумус, черноземный слой (мощность 10-15 см); II слой - светложелтые суглинки с примесью угловатых камней. Суглинок делювиально-пролювиального происхождения, образовался в результате выветривания андезит-дацитов, слагающих Амиранис-гора [6, с. 1-5; 7, с. 1-3]. Мощность этого слоя колеблется в пределах 1,75-2,20 м. С глубины 50 см-ов суглинок становится более плотным, чем в верхнем горизонте (табл. IV).

В этом слое на глубине 0,75-0,90 метров от современного почвенного покрова и 1,10-1,12 м от нулевого уровня появляются одновременно палеонтологические и более редкие археологические находки.

В результате раскопок добыт новый материал, по некоторым из ранее известных

форм ахалкалакской фауны, принадлежащий концу нижнего и началу среднего плейстоцена. Это: трогонтериевый и южный слоны, гиппарионовидная и зюссенборнская лошади, этрусский носорог, лесной кот, олени, бизон и др. Появились и новые для этой фауны элементы - саблезубый тигр (*Homoterium sp.*) и лиса. Эти новые находки, как и прежние, свидетельствуют о том, что в Джавахетском регионе Грузии в то время в основном господствовал полустепной ландшафт, климат был сухой, умеренно теплый, в общем такой, какой характерен для большей части Восточного Средиземноморья [4, с. 174-175; 1, с. 56-57; 2, с. 3-19]. Формирование подобных природных условий в регионе южно-грузинского вулканического нагорья отмечается уже с начала нижнего плейстоцена. Об этом свидетельствует палеонтологический комплекс Дманисской стоянки, с которой фауна Амиранис-гора обнаруживает определенные экологические аналоги.

Встречающиеся в раскопах андезит-базальтовые изделия составляют 19 предметов. Это: скребок, рубяще-режущие орудия, остриеобразное орудие, нуклеусы, необработанные и ретушированные отщепы. Кроме того, здесь найден фрагмент красной охры и явные манупорты (табл. I_{1,2,3}; табл. II_{1,2}; III_{1,2}).

Рабочая часть орудий в основном обработана одно- или двухсторонней ретушью. У заготовок часто сохранена желвачная корка. Почти все изделия имеют глубокую сероватую патину, грани у них острые, не имеют следов обкатанности.

Найденный археологический материал малочисленен, но достаточно выразителен, свидетельствуя об архаизме всего этого раннепалеолитического комплекса. Вообще, в связи с датировкой Амиранис-гора, надо отметить, что стратиграфия вулканических осадков Южной Грузии, главным образом, основывается на фауне позвоночных, найденной в теригенных отложениях, датирующихся концом нижнего - началом среднего плейстоцена. Соответственно, археологический комплекс, обнаруженный вместе с фауной, должно быть, принадлежит раннему ашелю.

Археологический комплекс из Амиранис-гора, так же как и многочисленный материал с поверхности склонов горы - нуклеусы, чоперы, бифасы, скребки и др. и из ранее обнаруженных открытых стоянок Джавахетского плоскогорья - Ахалкалаки I-IV, Дилиска, Чикиани и др., позволяют судить о широких масштабах и интенсивности расселения древнего человека на территории Юго-восточной Грузии.

M. Gabunia

AMIRANIS-GORA IN JAVAKHETI

(Summary)

The existing sites of Old Stone Age _ Akhalkalaki I-IV, Diliska (Murdji), Chikiani _ on the territory of Javakheti Plateau, bounded on the south-west by Dmanisi region, are represented only by materials found on the surface of the ground and therefore lack stratigraphic characteristics [2, p. 3-19; 3, p.5-14; 14, 5-7].

Today a site of Old Stone Age _ the Akhalkalaki (Javakheti) Amiranis_gora has been brought to light and grounded well by palaeontologic data. The place was earlier known as a rich site of remains of Lower Pleistocene vertebrates [4, pp. 5-176].

Amiranis-Gora represents an extrusive dome located in the eastern part of Akhalkalaki. This mountain, as well as a considerable part of Javakheti plateau consists of effusional formations of post-Paleogenic volcanic cycle, the geological age being Pliocene-Lower Pleistocene. The Absolute height of Amiranis-Gora is 1883 m, and relative height is 150 m [18, p. 358-363; 15, p. 135; 19, p. 19; 21, p. 3-16].

From 1992 to 1997 episodic small-scale archaeological excavations and explorations were conducted on Amiranis-Gora. In all 48 m² was excavated (pl. V).

In profile the sequence of layers is as follows: I _ humus, black earth (10-15 cm thick); II _ light yellow loamy soil mixed with angular stones. Loamy soil is of deluvial-proluvial origin, forming _ as a result of weathering of andesite-dacites _ the main construction element of Amiranis-Gora [6, p. 1-5; 7, p. 1-31]. The thickness of this layer varies between 1.75-2.20 m. From the depth of 50 cm the loamy soil becomes denser than in the upper horizons (pl. IV).

In the layer, at 0.75-0.90 m depth from present-day ground level and 1.10-1.12 m from zero level, paleontological and, rarer, archaeological materials appear simultaneously. As a result of excavations new material of already known forms of Akhalkalaki fauna was discovered, belonging to the end of the Lower or beginning of the Middle Pleistocene: *Mammunthus aff. trogontherii*, *Archidiscodon meridionalis*, *Equus hipparionoides*, *Equus süssenbornensis*, *Dicerorhinus etruscus*, *Felis sevestrus*, *Praemegaceros verticornis*, *Cervus sp.*; *Bison sp.*; *Homotherium sp.*, *Vulpes vulpes sp.* These new discoveries, as previous ones, show that in that period semisteppe landscape largely prevailed in Javakheti region, in Georgia, its climate being dry and moderately warm, which is typical of the largest part of the Eastern Mediterranean [4, p. 174-175; 1, p. 56-57; 2, p. 3-19]. The formation of such natural conditions in the region of the south-Georgian

volcanic upland was evidenced already from the beginning of the Lower Pleistocene. This is attested by the paleontological complex of Dmanisi, with which Amiranis-Gora fauna finds some ecological analogies.

Andesite-basalt hand-made articles, found during archaeological excavations contain 19 objects: scraper, sharp-hack tools, pointed tools, cores, retouched and unretouched flakes. Besides, fragments of red ochre and real manuports were found here (pl. I_{1,2,3}; pl. II_{1,2}; pl. III_{1,2}).

The working parts of tools generally are retouched at one or two sides, often preserving the tumour crust. Nearly all items have deep grey patina, their facets are sharp, and they have no traces of rolling.

The archaeological material found is not numerous, but is expressive enough, attesting to the archaic character of the whole Early Palaeolithic complex. In connection with the dating of Amiranis-Gora, it is important to note that the stratigraphy of volcanic deposits of South Georgia is based on the fauna of vertebrates found in terrigenous sediments, dating from the end of the Lower and beginning of the Middle Pleistocene. Accordingly, the archaeological complex, discovered together with the fauna, belongs to the early Acheulian epoch.

The archaeological complex of Amiranis-Gora, as well as the numerous material found on the surface of slopes of the mountain _ cores, choppers, bifacial tools, scrapers, etc., and from earlier found open sites of Javakheti Plateau: Akhalkalaki I-IV, Diliska (Murdji), Chikiani etc. permit us to talk about the wide scale and intensive settlement of ancient man on the territory of south-eastern Georgia.

ლიტერატურა

1. გაბუნია მ., ვეკუა ა. პატარა ხრამის პეტროგლიფები, თბ., 1980.
2. გაბუნია მ. სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის ძელიქვის ხანა, „სადისერტაციო მაცნე“, თბ., 1994.
3. გრიგოლია გ. ჯავახეთის ქვედაპალეოლითური ძეგლები, მსკა, ტ. IV, თბ., 1965, გვ. 5-14.
4. ვეკუა ა. ახალქალაქის ქვედაპალეოლითური ძეგლები, თბ., 1962.
5. ვეკუა ა. ახალქალაქის ამირანისგორაზე 1992-96 წლებში მოპოვებული ფაუნა (ხელნაწერი), 1996.
6. თვალჭრელიძე მ. ახალქალაქის ამირანის-გორის გეოლოგიისათვის (ხელნაწერი), 1992.
7. თვალჭრელიძე მ., ჯავახეთის ამირანის-გორის გეომორფოლოგიური დახასიათება (ხელნაწერი), 1993.
8. თვალჭრელიძე მ. ამირანისგორის სტრატეგრაფიისათვის (ხელნაწერი), 1995.

9. **Авакян Л. А.** Четвертичные ископаемые млекопитающие Армении, Ереван, 1959.

10. **Аваков Г. С.** О находке каркаса и воробейника в нижнечетвертичных озерных отложениях Южной Грузии, ДАЕАН СССР, т. 135, N 2, 1960.

11. **Габуния Л. К., Векуа А. К., Бугианишвили Т. В.** Среда обитания древнейших ископаемых людей Кавказа, Известия АН ГССР, серия биологическая, т. 14, N 5, 1988, с. 344-349.

12. **Габуния Л. К., Векуа А. К.** Дманисский ископаемый человек и сопутствующая ему фауна позвоночных, Тб., 1993.

13. **Габуния Л. К., Векуа А. К., Лордкипанидзе Д. О.** Природная обстановка первичного проникновения древнего человека в умеренные широты, Известия, АНГ, серия географическая, N 6, 1996, с. 36-46.

14. **Габуния М. К., Каландадзе К. С., Бугианишвили Т. В.** Археологическая экспедиция Южно-Грузинского нагорья, ПАИ, 1980 (1982), с. 5-7.

15. **Гамкрелидзе П.** Основные черты тектонического строения Грузии, Труды ГИАН ГССР, т. X (XV), Тб., 1957.

16. **Каландадзе А. Н.** Разыскания по археологии доантичной Грузии, Автореферат, Тб., 1969.

17. **Маруашвили Л. Н. (ред),** Геоморфология Грузии, Тб., 1971.

18. **Паффенгольц К.** К стратиграфии вулканических толщ Джавахетского (Ахалкалакского) нагорья, Закавказье, Тр. Инст. геологии и минералогии АН ГССР, Тб., 1951.

19. **Схиртладзе Н.** Постпалеогеновый эффузивный вулканизм Грузии, Тб., 1958.

20. **Фюрон Р.** Введение в геологию и гидрологию Турции, М.-Л., 1955.

21. **Церетели Д. Д.** Вулканический рельеф Джавахетского нагорья, Автореферат, Тб., 1969.

22. **Bosinski G., Bugianisvili T., Mgeladze N. et al.** Steinarte acte, In: Der Altpaläolithische Fundplatz Dmanisi in Georgien (Kaukasus); Jahrbuch der Röm.-Germ. Zentralmus, 36, Mainz, 1989.

23. **Bosinski G.** Der ersten Menschen in Eurasien, Jahrbuch der Röm.-Germ. Zentralmus, 39, Jahrgang, Teil 1, Mainz, 1995.

24. **Bosinski G.** Les origines de l'homme en Europe et en Asie: Atlas des sites du Paléolithique inférieur, Paris, 1996.

25. **Coon C.,** Cave exploration in Iran, Philadelphia, 1951.

26. **Gabunia M., Vekua A., Tvalcrelidze M.,** Der Altpaläolithische Fundplatz Achalkalaki am Amiranis-Berg im Dzavacheti - Gebiet Süd-Georgien Archäologisches Korrespondenzblatt, 24, Heft.3, Mainz, 1994, S. 237-240.

27. **Hooijer O.,** An Early Pleistocene mammalian fauna from Bethlehem. Bull. of the British Museum Natural History and Geology, v.3, 1958.

28. **Tchernov E., Guerin C. et al.,** Les mammifères du pleistocène inférieur de la Vallée du Jordain a Uobeidiyen. Memoires et travo du Centre de recherche de Jérusalem, N 5, Jerusalem, 1986, p. 35-398.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I - 1-2 - ანატკეცები; 3 - საფხეკი

ტაბ. II - 1 - საჩეხ-საჭრელისებური იარაღი; 2-წვეტანისებური იარაღი

ტაბ. III - 1,2 - ნუკლეუსები

ტაბ. IV - განივი და გრძივი ჭრილები

ტაბ. V - გათხრების გენგეგმა

Описание таблиц

Табл. I - 1,2 отщепы; 3 - скребок

Табл. II - 1- рубяще-режущее орудие; 2 - остриеобразное орудие

Табл. III - 1,2 - нуклеусы

Табл. IV - продольный и поперечный разрезы

Табл. V - генеральный план раскопок

Description of Plates

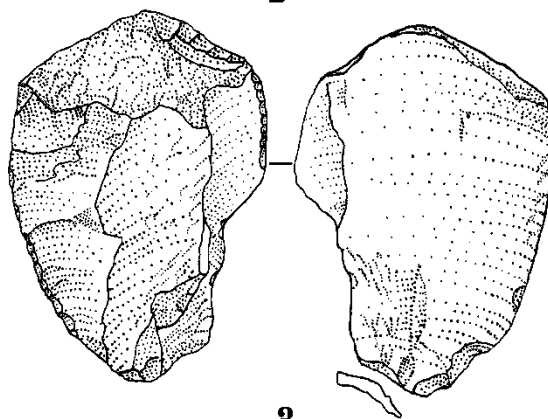
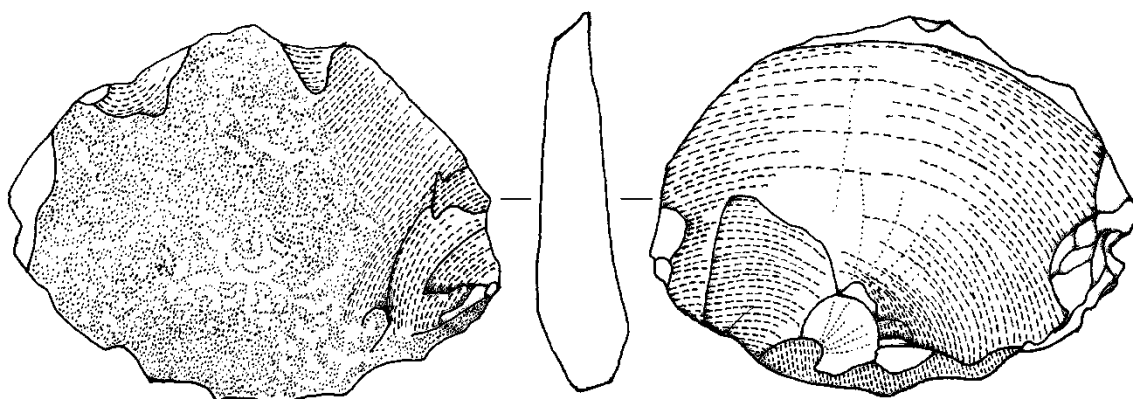
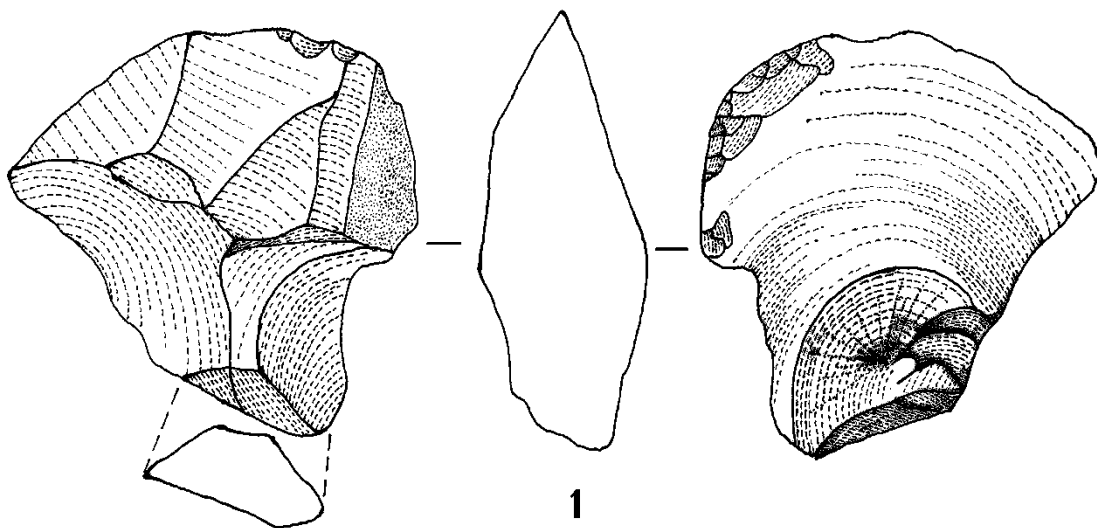
Pl. I - 1,2 - flakes; 3 - scraper

Pl. II - 1- sharp-hack tool; 2 - pointed tool.

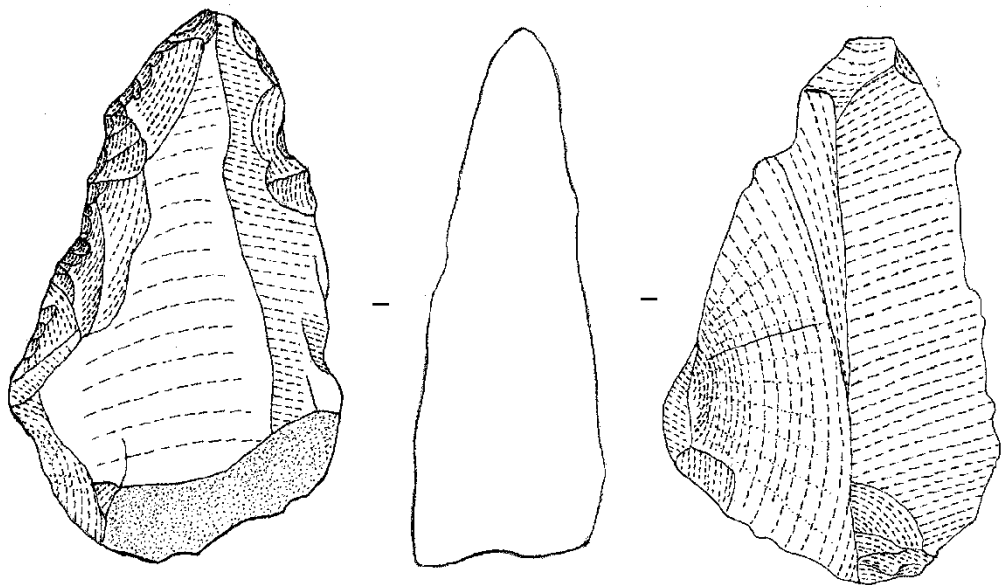
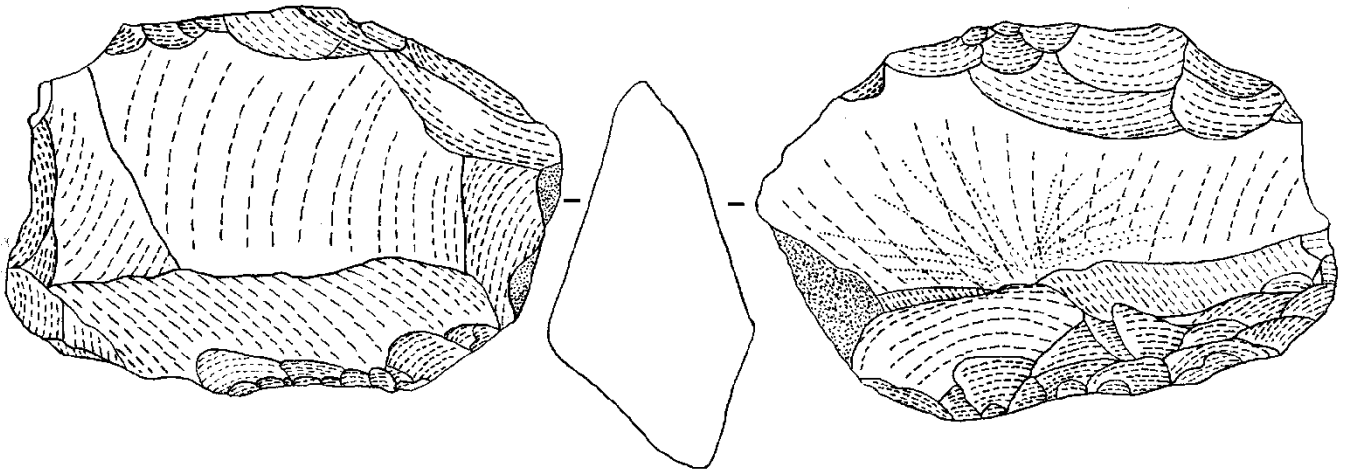
Pl. III - 1,2 - cores

Pl. IV - transverse and longitudinal sections.

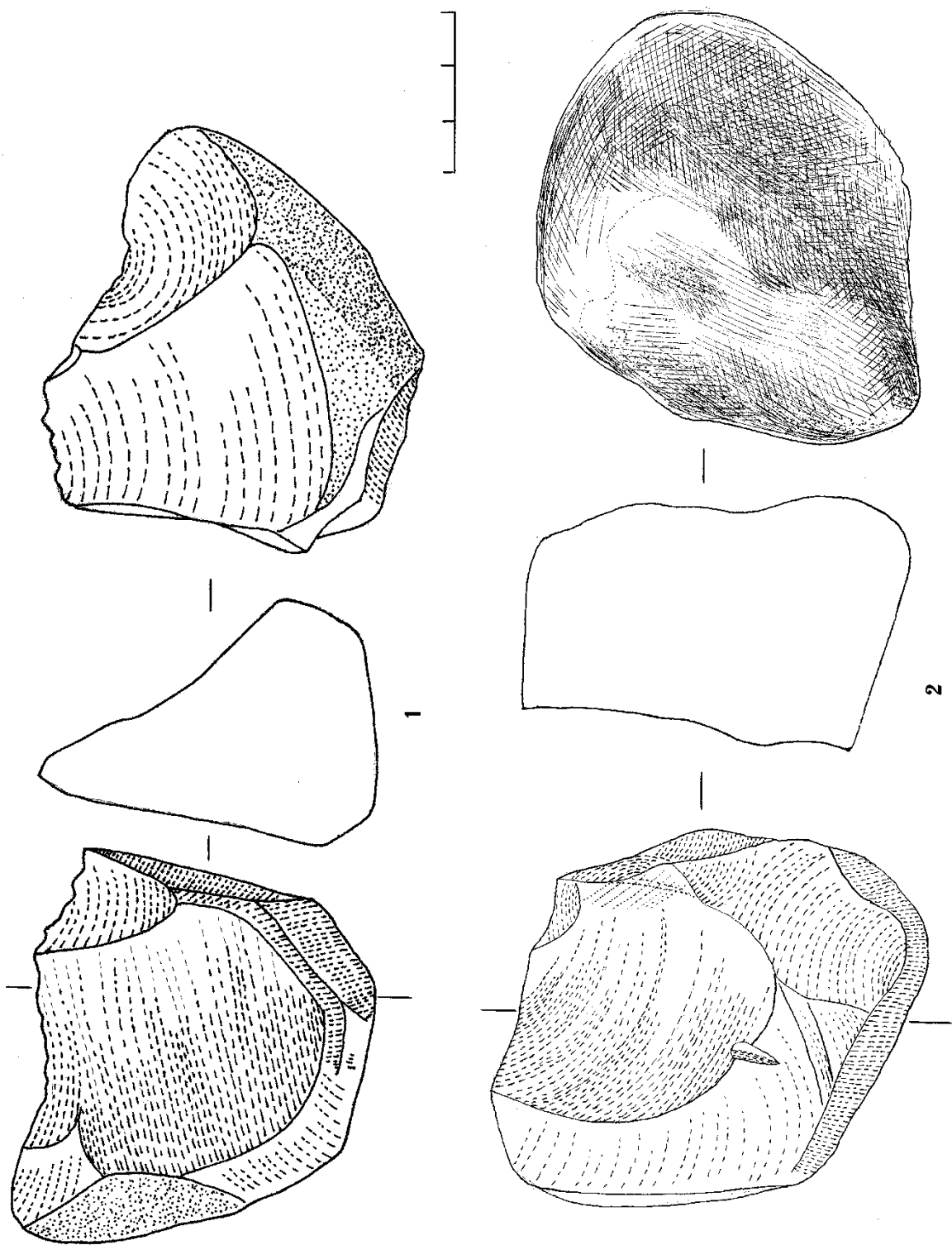
Pl. V - general plan of the excavation

ტაბ. II

2

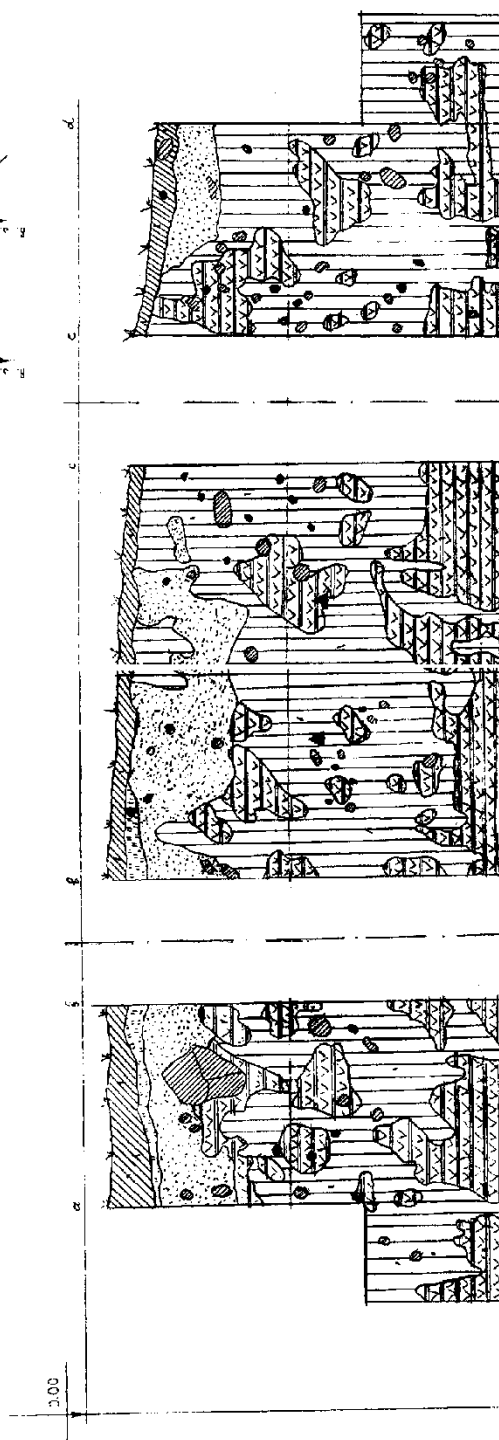
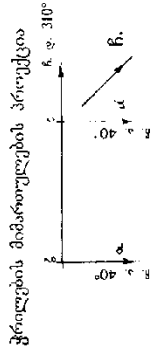

სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია

ახალქალაქის ამირანისგორა

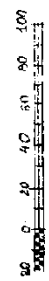
1997 წლის განათხარი ფართობის კრილი

სამხრეთ-დასავლეთი კედლების პროფილი
მასშტაბი 1:20

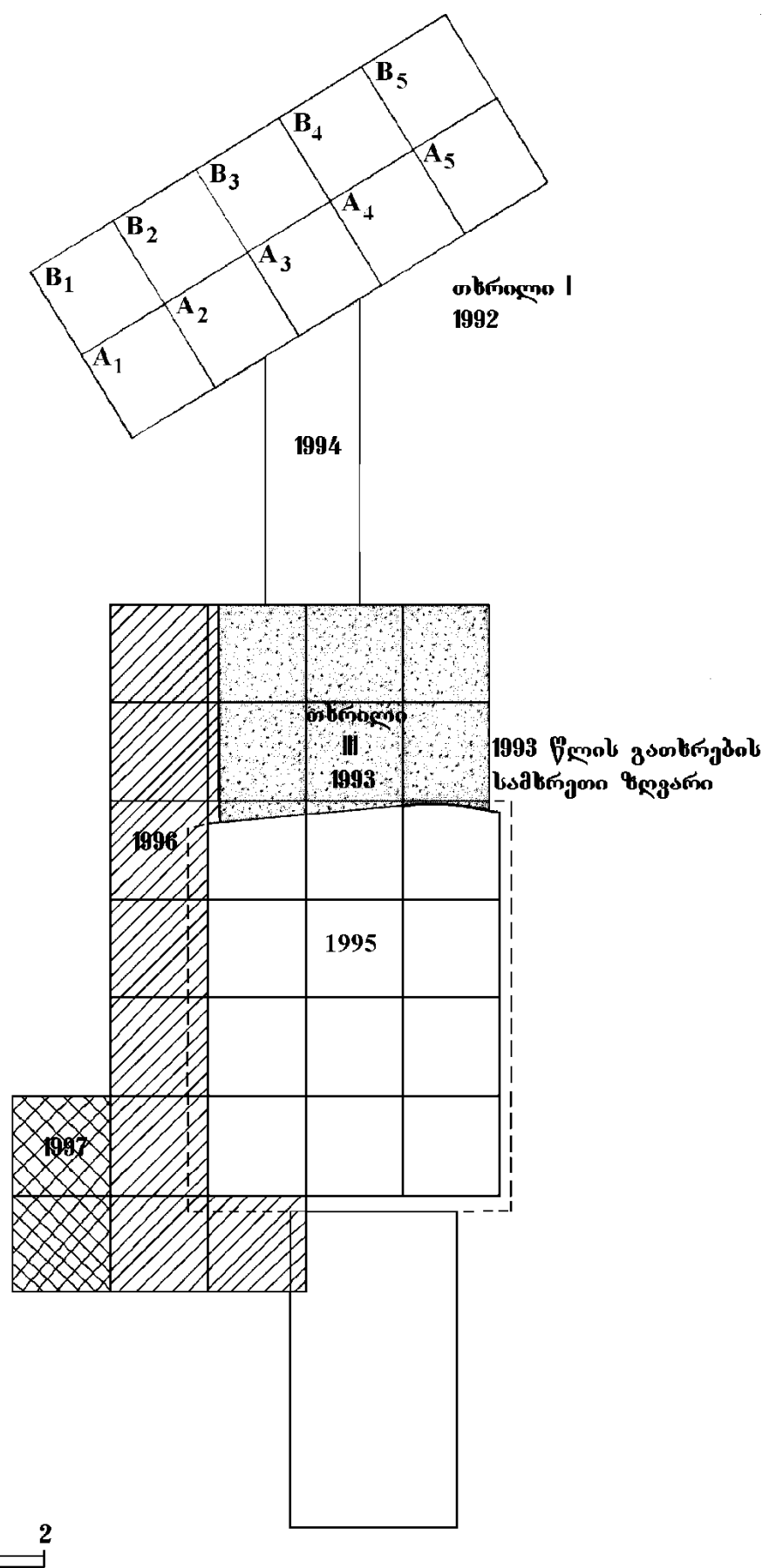

- ანდუზო-აზალტის ნაგლევი ქვები, რომელთა ზომები ≥ 5 სმ
- ანდუზო-აზალტის ნაგლევი ქვები, რომელთა ზომები < 5 სმ
- ძლიან პატარა ქვები, რომელთა ზომები < 1 სმ
- არტფუტები

- ბუხისი
- ბუქსნარევი მოყვითალო ფერის თიხნარი
- ბუქი მოყვითალო ფერის თიხნარი
- ღია მოყვითალო ფერის თიხნარი
- მღრღნელების სიროები

ტაბ. V

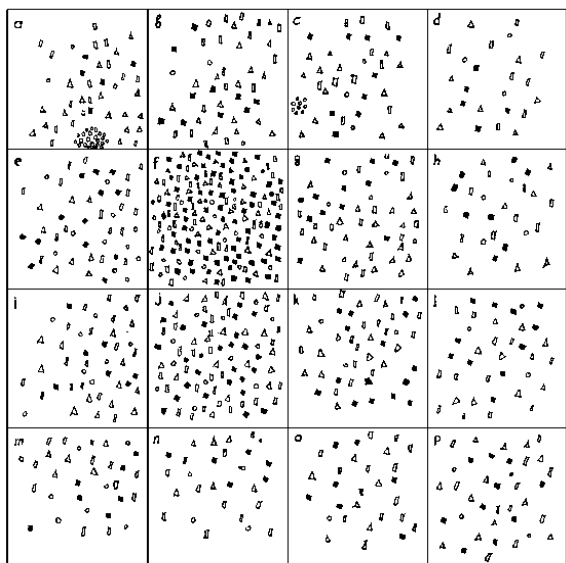
ვია თორთლაძე
წყარაგალოლოში ღია საფრთხი საბელასური

ძეგლი, რომლის შესახებაც გვეჩვენა საუბარი ნაშრომში, მდებარეობს ქ. ტყეხულის რაიონში, ნაქერალას ქედის სამხრეთ ფერდზე, ქალაქიდან ჩრდ.-აღმოს. მიმართულებით 4 კმ-ის მანძილზე, მაღარო კლხ-ს ზედა სადგურიდან 300 მეტრით ქვემოთ, პირდაპირ ხაზზე ტყეხულის მიმართულებით. მისი აბსოლუტური სიმაღლე ზღვის დონიდან დაახლოებით 900 მეტრია. ძეგლი მდებარეობს ფოთლოვანი ტყის შუაგულში და ორი მხრიდან შემოფარგულია პატარა მშრალი ხეებით. ტყეში ჭარბობს მუხისა და წაბლის ხეები.

აღნიშნული ტერიტორიის ქვეშ მდებარეობს მიტოვებული მაღაროები. უკანასკნელი 10-15 წლის განმავლობაში მოხდა ნიადაგის დეფორმაცია, რამაც საგრძნობლად შეცვალა რელიეფი.

1985 წელს ნამოსახლარზე შეგროვებული იქნა ზედაპირული მასალა და გაკეთდა ორი საცდელი თხრილი, რომლებმაც ძალზე საინტერესო მასალა გამოავლინა.¹

საბელასურის პლანიგრაფია

○ ნუკლეუსები □ ლაშქრები ▲ ანატკეცები ■ იარაღები

ფენა გაშიშვლებული დაგვხვდა და ვფიქრობთ, რომ იმყოფებოდა (in situ) პირველად, დანალექ მდგომარეობაში. 1986-1987 წლებში, ძეგლზე მუშაობისას შევკრიბეთ ზედაპირული მასალა და გავთხარეთ 16 პიკეტი. თითოეული პიკეტის ფართობია 2x2, ე.ი. სულ გაითხარა 32 მ².

ძეგლი ერთფენიანია, ფენის სიმძლავრე დაახლოებით 20-25 სმ-ია და შეიცავს მოყვითალო ცხიმოვან თიხნარს.

ვფიქრობთ, აუცილებელია შევხვთ გათხრის მეთოდის ზოგიერთ საკითხს. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ გასათხრელი ფართობი დაგვავით 2x2 მ პიკეტებად. შემდგომ პიკეტები დაგვავით ოთხ 1 x 1 მ კვადრატებად. თითოეული კვადრატისათვის მოვამზადეთ ცალკეული გეგმა, რომელზეც ხდებოდა პლანიგრაფიული აღნიშვნების დატანა. ასეთი მეთოდით გათხრამ საშუალება მოგვცა შეგვედგინა მასალის განლაგების ზუსტი პლანიგრაფიული სურათი. კერძოდ ორ შემთხვევაში დაგვავიქსირეთ ნუკლეუსების ორი გროვა, რაც შემთხვევითობას არ უნდა მივაწეროთ - იგი ფენის უძრავობის უტყუარი საბუთია. გათხრების შედეგად მოპოვებულ იქნა 8561 ერთეული კაჟის მასალა, რომელთა შორის მხოლოდ 12 ერთეულია ობსიდიანის.

1986-87 წლებში მოპოვებული მასალა ძირითადად ანალოგიურია 1985 წელს მოპოვებულისა. თუმცა გამოჩნდა აგრეთვე მთელი რიგი სიახლეებიც. ჩვენი აზრით, ზედაპირული და განათხარი მასალა თანადროული უნდა იყოს, მაგრამ სიფრთხილის გამო მათ ჯერჯერობით არ ვაერთიანებთ. თავდაპირველად მოკლედ განვიხილავთ ზედაპირულ მასალას. იგი შედგება 2926 ერთეული კაჟის ნაწარმისაგან, რომელთაგანაც მხოლოდ 184 ერთეულია იარაღი, რაც მასალის 13,5% შეადგენს. წარმოების გადაწყობის შედეგად ნუკლეუსებისა (29 ც), ანატკეცებისა და ანატეხებისაგან (1465 ერ.). ნუკლეუსები წარმოდგენილია პრიზმული, კონუსური, ფანქრისებური და ამორფული ცალებით (ტაბ. I₁₋₅).

ანატკეცები (151 ც.), რომელთაც შერჩენილი აქვთ დარტყმის სიბრტყე და შესაბამისი ბურცობი, მასალის 11,0% შეადგენს.

მასალის უმრავლესობას შეადგენს ლამელები (2289 ერ.) - 70,6%-ს, ლამელისებური ანატკეცები² (30 ც.) კი - 2,2 %-ს. იარაღებს შორის წამყვანი ადგილი გრავეტის მსგავს წვეტანებს უჭირავს (129 ც.)- 70,1% (ტაბ. I₆₋₂₅); საფხეკები (19 ც.) შეადგენენ 10,3% (ტაბ. I₂₆₋₃₅), ხოლო დანარჩენი იარაღების პროცენტული შეფარდება შემდეგნაირია: ლამელები რეტუშირებული (19 ც.) - 4,9% (ტაბ. II₁₋₁₂), ლამელები გვერდამოღარული (7 ც.)- 3,8%, სახოკისებური იარაღები (5 ც.)- 2,7% (ტაბ. II₁₃₋₁₇), დაბლაგული ანატკეცები (4 ც.) - 2,1%, ობსიდიანის რეტუშირებული ლამელები (4 ც.) - 2,1%, ლამელა თავრეტუშიანი (1 ც.) - 0,5%, ლამელა წვეტანისებური (1 ც.) - 0,5%, ზურგიანი დანა (1 ც.) - 0,5%, დანისებური იარაღი (1 ც.)- 0,5%

¹ ძეგლი აღმოაჩინა და მის გათხრაში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა ტყეხულის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის თანამშრომელი ბ. გაბრიაცხე რის-თვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

² იგულისხმება ლამელის მსგავსი ანატკეცები რომელთა სიგრძე ორჯერ არ აღემატება სიგანეს.

ნივთის დასახელება	რაოდენობა
1. ნუკლეუსები	29
2. ანამტვრევები	1316
3. ანამტვრევები ცეცხლის კვალის მქონე	145
4. ანატკეცები	151
5. ანატკეცები დაბლაგული	4
6. ლამელები	791
7. ლამელისებური ანატკეცები	30
8. მიკროლამელები	221
9. ლამელები ცეცხლის კვალით	56
10. ლამელები რეტუშირებული	9
11. ლამელები ობსიდიანის (რეტუშირებული)	7
12. თავირბრეტუშირებული ლამელა	1
13. გვერდამოღარული ლამელები	7
14. ლამელა წვეტანისებური	1
15. გრავეტის მსგავსი წვეტანები	129
16. საფხეკები კიდურა	13
17. საფხეკები ორმაგი	2
18. საფხეკები მიკროლითური	2
19. საფხეკები დაზიანებული	2
20. საჭრისები	3
21. სახოკები	5
22. ზურგიანი დანა	1
23. დანისებური იარაღი	1

სულ 2926

განათხარი მასალა (5637 ერთ.) როგორც ტიპოლოგიურად, ისე პროცენტული შეფარდებით, ანალოგიურია ზედაპირული მასალისა. აქაც მასალის უმრავლესობას წარმოების ნარჩენები, ანატკეც-ანამტვრევები შეადგენს (2955 ერთ.).

განათხარი ნუკლეუსები (94 ც.) (ტაბ. II, 18-23), მსგავსია ზედაპირულად აღმოჩენილი ნუკლეუსებისა. ყველა მათგანს ემჩნევა ლამელებისა და ანატკეცების ატკეცის კვალი. აქაც ჭარბობს პრიზმული და კონუსური ნუკლეუსები. ისინი თავისი ფორმებით ძალიან წააგვანან სააფაქიო ენწერი III-ისა [5, გვ. 77; 1, გვ. 85-89] და გვარჯილას კლდის [3, გვ.50] ნუკლეუსებს. ძირითადად გვხვდება ერთ და ორფუძიანი ნუკლეუსები, იშვიათად სამფუძიანი.

ანატკეცები (437 ც.) მასალის 13,5%-ია. მათ უმრავლესობას შერჩენილი აქვს დარტყმის სიბრტყე და შესაბამისი ბურცობი.

ნივთის დასახელება	რაოდენობა
1. ნუკლეუსები	94
2. ანამტვრევები	2355
3. ანატკეც-ანამტვრევები ცეცხლის კვალით	163
4. ანატკეცები	437
5. ლამელისებური ანატკეცები	205
6. ლამელები	1787
7. მიკროლამელები	502
8. ლამელები	12
9. ლამელები გვერდამოღარული	14
10. ლამელები თავამოღარული	2
11. ობსიდიანის ლამელები (რეტუშირებული)	4
12. ანატკეცი ობსიდიანის რეტუშირებული	1
13. გრავეტის მსგავსი წვეტანები	
14. საფხეკები	18
15. საჭრისები	5
16. ლამელები რეტუშირებული	29
17. სახოკი	4
18. ზურგიანი დანები	4
19. წვეტანა	1

სულ 5637

უმრავლესობას განათხარ მასალაშიც ლამელები (2289 ც.) შეადგენს (70,6%). აღსანიშნავია, რომ მიკროლამელები საკმოდ დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი (502 ც.) და შეადგენს მთელი ლამელების 21,9%. ხოლო ლამელისებური ანატკეცები (205 ც.) შეადგენს მასალის 6,3%, იარაღები (319 ც.) – მთელი მასალის 9,8%. მათ შორის აქაც განსაკუთრებული სიჭარბით გრავეტის ტიპის წვეტანები (ტაბ. III₁₋₂₀) გამოირჩევა (224 ც.) - 70,2%. მათ დიდ ნაწილს (21%) მიუყვება ფაქიზი რეტუში, ხოლო დაახლოებით 94,0% მოტეხილი აქვს წვერი (ალბათ, ამითაც აიხსნება მათი ასეთი სიმრავლე, რადგანაც ხშირად უზიანდებოდათ წვერი). გრავეტის ტიპის წვეტანების ასეთი სიმრავლით საბელასური ძალზე წააგავს მეზოლითურ ძეგლს - ქვაჭარას [5, გვ. 77; 2, გვ. 299-305].

საფხეკები - 18 ერთეული (ტაბ. III₂₁₋₃₂) გამოირჩევა მრავალფეროვნებით. გვხვდება ოვალურსამუშაოპირიანი საფხეკები, რომელთა სამუშაო პირის სიგანე დაახლოებით 3 სმ-ია. მათგან მხოლოდ ერთია დუბლირებული იარაღი (ტაბ. III₂₄). გვერდზე გასდევს სასაჭრისე ჩამონატეხი. ყველა საფხეკი დამუშავებულია წნეებით რეტუშით. გვხვდება მაღალსამუშაოპირიანი, ამოღარული, დაკბილულპირიანი და საჭრის-საფხეკები. საფხეკები შეადგენს იარაღების 5,6%. ისინი მრავლად გვხვდება როგორც ზედაპალეოლითურ, ისე მეზოლითურ ძეგლებზე. ამგვარი საფხეკების ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძალიან დიდია. განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ მეზოლითურ ძეგლებზე აშკარად ჩანს მსგავსი და მიკროლითური საფხეკების თითქმის

თანაბარი რაოდენობა. ამ მხრივ საბელასური მკვეთრად განსხვავდება მეზოლითური ძეგლები-საგან, რადგან ძეგლზე მხოლოდ ორი მიკროლითური საფხეკი აღმოჩნდა. ესეც, ჩვენი აზრით, ერთ-ერთი იმ გარემოებათაგანია, რომელიც უკან წევს ძეგლის ასაკს.

გვხვდება იარაღად გამოყენებული ლამელები: 1. თავირიბრეტუშიანი (12 ც.) - 3,8%, 2. გვერდამოღარული (14 ც.) - 4,3%, 3. თავამოღარული ლამელები (2 ც.) - 0,6%, 4. ობსიდიანის ლამელები (4 ც.) - 1,5%, (ყველა რეტუშირებულია).

საჭრისები აღნიშნულ კოლექციაში ცოტაა, სულ 5 ცალი, რაც იარაღების 1,55 % შეადგენს. აღსანიშნავია 4 ც. სახოკისებური იარაღი - 1,25 %. ოთხივე იარაღი C კვადრატში აღმოჩნდა. აღსანიშნავია აგრეთვე ზურგანი დანები (4 ც.) - 1,25 % რაც დამახასიათებელია ზედაპალეოლითური ძეგლებისათვის [3, გვ. 94; 2].

მეტად საინტერესოა შალაშინის მსგავსი იარაღი, 1 ც, რომელიც დამზადებულია ნუკლეუსზე (1,3%).

ძეგლზე აღმოჩნდა ერთადერთი ობსიდიანის ანატეკცი, რომელსაც ცალ მხარეს გასდევს რეტუში (0,3%).

გაკვირვებას იწვევს კომპლექსში არსებული წვეტანა, რომელიც დამახასიათებელია მუსტიერული ძეგლებისათვის. სავარაუდოა, რომ ის ან შემორჩა შორეული გადმონაშთის სახით ან საიდანმე მოიტანა საბელასურელმა ადამიანმა.

C კვადრატში აღმოჩნდა ორი რიყის ქვის იარაღი- 0,6%, გადაჭრით ლაპარაკი მათი დანიშნულების შესახებ ძნელია, მაგრამ თვითონ ფორმის მიხედვით ისინი უნდა წარმოადგენდნენ გრდემლსა და სანაყს.

ძვლოვანი მასალა ძეგლზე არ აღმოჩენილა, რაც საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მაღალი ტენიანობით და მჟავე კარბონატული ნივთიერებებით უნდა იყოს გამოწვეული.

ამრიგად, დავამთავრეთ საბელასურის კომპლექსის აღწერა და ვფიქრობთ, რომ ჩვენ ხელთ მეთად საინტერესო და თავისებური მასალაა.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა - როგორ ძეგლთან გვაქვს საქმე. მუდმივ საცხოვრებელ ადგილთან, დროებით სადგომთან თუ სახელოსნოსთან. ამაზე პასუხის გაცემა საკმაოდ ძნელია, მაგრამ მასალის დაწვრილებითი განხილვა საშუალებას გვაძლევს დაახლოებით მაინც განვსაზღვროთ ძეგლის სპეციფიკა. დაზვერვების შედეგად დასტურდება, რომ საბელასურის მახლობლად კაჟის გამოსავლები არ არის და ძნელი დასაჯერებელია, რომ იგი ყოფილიყო საშუალებო პუნქტი საცხოვრებელსა და კაჟის საბადოს შორის, სადაც პალეოლითელ ადამიანს შეეძლო დაეტოვებინა ასეთი დიდი რაოდენობით სრულყოფილი და დახვეწილი იარაღები. აგრეთვე ძნელი დასაჯერებელია ის ფაქტი, რომ სახელოსნოში ადამიანმა მოიტანა გამოყენების კვალის მქონე იარაღები, რომლებიც რამდენიმე ათეული აღმოჩნდა. რაც შეეხება იმ კითხვას, არის თუ არა საბელასური დროებითი სადგომი, ვფიქრობთ, რომ დროებითი სადგომების არსებობა გამოიწვია კაჟის გამოსავლების შორს მდებარეობამ და აგრეთვე ნადირობის სპეციფიკამ: 1. კაჟის ბუდობების მახლობლად ეწყობოდა სახელოსნოები და 2. აგებდნენ დროებით დამისათევებს ნადირობისათვის. რადგანაც ჩვენ უარვყავით ის მოსაზრება, რომ საბელასური მხოლოდ სახელოსნოა ახლა უნდა გავარკვიოთ იყო თუ არა საბელასური ნადირობისათვის განკუთვნილი დროებითი სადგომი. ამ კითხვაზე პასუხს იძლევა ძეგლზე მრავლად აღმოჩენილი არა მხოლოდ ნადირობისათვის საჭირო იარაღები, არამედ სამეურნეო დანიშნულების იარაღებიც (საფხეკები, სახოკები, საჭრისები, სანაყი) და თითქმის წარმოუდგენელია, რომ სანადირო დროებითი სადგომი აღჭურვილი ყოფილიყო ასეთი რაოდენობის სამეურნეო იარაღებით.

იმის დასამტკიცებლად, რომ საბელასური მუდმივი საცხოვრებელი ადგილია, გამოდგება ის გარემოებაც, რომ დღემდე გათხრილი და შესწავლილი ზედაპალეოლითური ან მეზოლითური ძეგლები, სადაც დასტურდება ადამიანის ხანგრძლივი ცხოვრების კვალი, რაოდენობრივად ითვლიან დაახლოებით იმდენივე ან უფრო მცირე რაოდენობის მასალას და ამიტომ ძნელი წარმოსადგენია დროებითი სადგომი, სადაც არ იგრძნობოდეს მასალას შორის ქრონოლოგიური განსხვავება ან მოიცავდეს იმდენივე რაოდენობის ნივთებს, რამდენსაც მუდმივი ნამოსახლარები.

ძეგლზე არ დასტურდება კერები, მაგრამ სამაგიეროდ აღმოჩენილია ასობით კაჟის მასალა ცეცხლში ხანგრძლივი ყოფნის კვალით, რაც, თავის დროზე, კერების არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს. ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება გავეცნოთ ზუსტი პლანიგრაფიული გეგმით მოცემულ შედეგს. კერძოდ, მოხერხდა პირველადი დამუშავების ზოგიერთი სურათის აღდგენა. გვაქვს რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც აღვადგინეთ კაჟის დამტვრეული კონკრეციები და ზოგიერთი ანატეკცი დაუბრუნეთ თავდაპირველ მდგომარეობას, სანამ მოხდებოდა მათი ატეკცვა.

ჩვენი აზრით, საქმე გვაქვს დამუშავების თავდაპირველ სურათთან და ვთვლით, გამორიცხულია ანატეკციები შემთხვევით იყოს ატეკცილი მოგვიანებით (იგულისხმება გარეშე ძალების მოქმედება), რადგანაც ისინი თანაბრად არიან პატივნიერებულები და ყველა ანატეკცს შერჩენილი აქვს დარტყმის სიბრტყე და ბურცობი, რაც ადამიანის ნაღვანის უტყუარი საბუთია.

გვაქვს ერთი მეთად საინტერესო შემთხვევა, როდესაც ნუკლეუსიდან ატეკცილია ანატეკცი. ორივე ექსპონატს (ნუკლეუსსა და ანატეკცს) აქვს განსაკუთრებული ფორმის ლაქა და ერთი და იგივე ფორმის ნახვრეტი, მაგრამ ისინი ერთმანეთს არ მიესადაგებიან. ამკარაა, რომ მათ შორის დაკარგულია ის ნაწილი, რომელიც აუტეკცია და როგორც ჩანს, გამოუყენებია საბელასურელ ადამიანს.

მსგავს შემთხვევას აღნიშნავს არქეოლოგი მ. პანიჩკინა. თავის სტატიაში იგი წერს "...Очень показательны наблюдения Келли, которому при изучении техники раскалывания камня на материалах левалуазских местона-

хождений Франции удалось в нескольких случаях подобрать один к другому отщепы и осколки отбитые от одного нуклеуса [6, გვ. 19].

ჩვენი აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარი სამუშაოები მოითხოვს დიდ დროსა და ენერგიას, საჭიროდ მიგვაჩნია მათი ჩატარება უკვე გათხრილ (იგულისხმება კარგად დაფიქსირებული ძეგლები) და მომავალში გასათხრელ ქვის ხანის ძეგლებზე, რათა უფრო სრულყოფილი წარმოდგენა შეგვექნას ქვის პირველადი და აგრეთვე მეორადი დამუშავების შესახებ.

რაც შეეხება ძეგლის ასაკს, ჯერჯერობით მისი განსაზღვრა ჭირს, თუმცა ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ძეგლი განეკუთვნება ზედაპალეოლითის ფინალურ სტადიას, სადაც ერთმანეთს ერწყმის ზედაპალეოლითისა (ნუკლეუსები, საფხეკები, ლამელები) და მეზოლითისათვის (მიკროწვეტანების სიმრავლე) დამახასიათებელი ტიპები და თუ, რა თქმა უნდა, ეს თარიღი დადასტურდა, ჩვენ ხელთ იქნება ძალზე საინტერესო, თავისებური და ჯერჯერობით საქართველოში ერთადერთი შესწავლილი ზედაპალეოლითური ღია ნაბინავარი, რომელიც ახალი კუთხით დაგვანახებს დასავლეთ საქართველოს ზედაპალეოლითურ კულტურას.

აღსანიშნავია, რომ 1988 წელს მეტად საინტერესო ინფორმაცია მივიღეთ. კერძოდ, ჩვენ მიერ სანკტ-პეტერბურგში ჩატანილი მასალის ერთი ნაწილი (8 ერთეული) შესწავლილი იყო ტრასოლოგ კ. შელინსკის მიერ.

სანამ დავიწყებდეთ ტრასოლოგიური ანალიზის შედეგების განხილვას, მინდა აღვნიშნო, რომ კ. შელინსკის აზრით, ძეგლი იმყოფება პირველად დანალექ მდგომარეობაში. იგი შეუძლებლად თვლის გადაადგილების შესაძლებლობას, რადგანაც მასალა ტრასოლოგიური თვალსაზრისით კარგადაა დაცული. ტრასოლოგიური ანალიზის შედეგად აღმოჩნდა შემდეგი:

1. თავბოლოგადამტვრეული ლამელა, რეტუშირებული პარალელური გვერდებით, გამოიყენებოდა ხის, ძვლის და რქის საფხეკად და სათლელად. იგი ჩასართისებურად უნდა მჯდარიყო ტარში.

2. ბოლოკიდურა საფხეკი გრძივი სამუშაო პირით, დამზადებული უსწორმასწორო გვერდების მქონე ლამელაზე, გამოიყენებოდა ტყავების საფხეკად. საფხეკს გამოიყენების კვალი აქვს პირზე და მარცხენა გვერდზე (მკრთალი რეტუში).

3. ბოლოკიდურა საფხეკი, ლამელაზე დამზადებული, გამოიყენებოდა ტყავების დასამუშავებლად. მაგრდებოდა ხის ან ძვლის ტარში.

4. გვერდრეტუშირებული, თავირბწაკვეთილი ლამელა გამოიყენებოდა ხის, ძვლის ან რქის სათლელად, სარანდავად და საჭრელად. ძირითადი სამუშაო თლა იყო.

5. გვერდდაბლაგვული ლამელა გამოიყენებოდა ხორცის საჭრელად (ტყავის), იჯდა ტარში როგორც ჩასართი.

6. ბოლოკიდურა საფხეკი ლამელაზე დამზადებული, ნამუშევარია რბილ, ნოტიო მასალაზე (ტყავი) საფხეკად. იჯდა ძვლისა ან რქის ტარში.

7. ბოლოკიდურა საფხეკი, დამზადებული ლამელისაგან, ჩანს რბილ და ნოტიო მასალაზე (ტყავი) გამოიყენების კვალი, ნახმარია საფხეკად და ემჩნევა მეორენაირი გამოიყენების კვალიც მაგარ, ბოჭკოსებურ მასალაზე (ხე, ძვალი, რქა).

8. წვეტანა სიმეტრიულრეტუშიანი გვერდებით უხმარიათ ტყავზე ნაჩვრეტების გასაკეთებლად.

მართალია, ტრასოლოგიურად ჯერ მცირერიცხოვანი მასალაა შესწავლილი, მაგრამ ამის მიუხედავად უკვე გამოვლინდა მთელი რიგი იარაღებისა, რომელთა სამეურნეო დანიშნულება აშკარაა.

სამეურნეო იარაღების დადგენის შემდეგ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ საბელასურელი ადამიანი ადგილზე ეწეოდა თავის საქმიანობას.

ამრიგად, შეგვიძლია გამოვიტანოთ დასკვნა, რომ საბელასური არ არის მხოლოდ სახელოსნო და არც მონადირეთა დროებითი სადგომი.

ჩვენ ვარაუდს იმის შესახებ, რომ ოსტეოლოგიური მასალა არ შემორჩა ნიადაგის ტენიანობის გამო, მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ რამდენიმე ექსპონატზე ჩანს აშკარა კვალი ძვალზე მუშაობისა.

საინტერესოა, რომ მიკროწვეტანებს, რომლებსაც მოტეხილი აქვთ წვერი, ძალზე სუსტად ემჩნევათ გამოიყენების კვალი, ხოლო მიკროწვეტანა, რომელსაც შერჩენილი აქვს წვერი, გამოიყენებოდა სახვრეტად, ბურღად. საინტერესო იქნება დანარჩენი მიკროწვეტანების, წვერშერჩენილებისა და წვერწატეხილების, ტრასოლოგიური ანალიზის შედარება. გარდა ამისა, ჩვენ გადავეცით ბოტანიკის ინსტიტუტის თანამშრომელს სინჯი პალინოლოგიური ანალიზისათვის, რომლის პასუხიც, სხვა მონაცემებთან ერთად დაგვეხმარება იმის გარკვევაში, თუ როგორ ეკოლოგიურ პირობებში უცხოვრია საბელასურელ ადამიანს. ამჟამად ძეგლი მთლიანად გათხრილია და იმყოფება შესწავლის პროცესში.

ვთვლით, რომ როდესაც ჩვენ ხელთ იქნება ტრასოლოგიური ანალიზის საბოლოო შედეგები, პალინოლოგიური ანალიზის პასუხები და მთელი ძეგლის დეტალური პროცენტული მონაცემები, შევძლებთ ჭეშმარიტებასთან მიახლოებული, უფრო მართებული დასკვნების გამოტანას.

Г. О. Торгладзе

ВЕРХНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКАЯ ОТКРЫТАЯ СТОЯНКА САБЕЛАСУРИ (резюме)

Палеолитический отряд Терджольско-Ткибульской археологической экспедиции закончил раскопки Сабеласурской верхнепалеолитической открытой стоянки. Памятник расположен в Ткибульском р-не на южном склоне хребта Накерала, в местности Сабеласури, в 4 км от города Ткибули и в 300 м от вентиляционной установки (КДХ) - шахты (бывш. им. Ленина). Абсолютная высота над уровнем моря около 900 м. На памятнике раскопана

площадь размером всего 32 м². Культурные остатки содержатся в жирном глинистом слое желтоватого оттенка, мощностью 20-25 см. Всего добыто 8318 ед. каменного материала, в том числе 12 ед. обсидиана, 2 ед. - галечника, остальные из кремня. Подъемный материал состоит из 2856 ед., среди которых нуклеусы (29 ед.), обломки (661 ед.), чешуеобразные отщепы (88 ед.), отщепы (852 ед. - 41%), пластины (1012 ед. - 48,7%), пластинчатые отщепы (30 ед. - 1,4%). Найдено 184 ед. (8,85%) - орудий. Скребки - 19 ед. (10,3%), микроострия-129 ед. (70,1%), ножевидное орудие - 1 ед, нож со спинкой-1 ед., пластины с выемкой - 7 ед. (3,8%), пластина остриеобразная - 1 ед, пластины обсидиановые - 4 ед. (2,%), скребла 5 ед. (2,7%), отщепы с пригупленным краем - 4 ед. (2,1%).

Раскопчный материал (5690 ед.) представлен следующими видами: нуклеусы (94 ед.), обломки (1139 ед.), чешуеобразные отщепы (370 ед.), отщепы (1274 ед. - 29,6%), пластины (2289 ед. - 57,2%), из них 502 ед. (21,9%) микропластины, пластинообразные отщепы (205 ед. - 5,1%).

Из 319 ед. найденных орудий, что составляет 8,0% всего материала, выделяются следующие виды: скребки (18 ед. - 5,6%): резцы (5 ед. - 1,5%), микроострия (224 ед. - 70,2%), ножи со спинкой (14 ед. - 1,2%), пластины с косоретушированным концом (12 ед. - 3,8%), пластины с боковой выемкой (14 ед.-4,3%), пластины с выемкой на конце (2 ед. - 0,6%), обсидиановые пластины (4 ед. - 1,5%), отщеп обсидиановый с ретушью 1 ед. - 0,3%).

На стоянке в кв. С обнаружены два орудия из галечника, которые по внешнему виду напоминают терочки. Костного материала на Сабеласурской стоянке нет, что объясняется повышенной влажностью почв Западной Грузии.

На памятнике выявлено несколько сотен экспонатов со следами длительного пребывания в огне, что наводит на мысль о существовании очагов. Источник кремня в окрестностях стоянки не обнаружен. Среди найденных орудий несколько десятков со следами использования. Нужно отметить, что описанный нами материал расположен на весьма маленькой площади (32 м²).

Планиграфия памятника показала, что культурный слой находится в *in situ*, так как в кв. А и С зафиксированы два скопления нуклеусов, что исключает случайный характер. Раскопчный материал типологически и в процентном соотношении аналогичен подъемному материалу. Здесь также, как и в подъемном материале, преобладают отходы производства. Нуклеусы идентичны подъемным, преобладают призматические и конусовидные формы.

Среди орудий, найденных на памятнике, ведущими являются микроострия. Большинство из них (210 ед.) ретушированы с обеих сторон,

а у 94% обломаны кончики. Обилием микроострий Сабеласури напоминает мезолитические памятники.

Надо отметить, что скребки отличаются разнообразием форм. Встречаются концевые скребки, с овальным и высоким рабочим краем, с двойным рабочим краем и комбинированный скребок-резец. Все скребки обработаны отжимной ретушью. Хронологические границы таких скребков обширны, встречаются они как в верхнепалеолитических, так и в мезолитических комплексах, лишь с той разницей, что в мезолите их обнаруживают наравне с микроскребками. Сабеласури в этом отношении резко отличается от мезолитических памятников, так как здесь всего два экземпляра микроскребков, что является критерием для отнесения данного памятника к более раннему времени. Учитывая ряд признаков материала, надо предполагать, что Сабеласури является стоянкой постоянного характера для определенного количества людей. Типичные для верхнего палеолита нуклеусы, скребки, ножевидные пластины и другие признаки комплекса, типологическая близость к верхнепалеолитическим комплексам Саапакио Энцери и Гварджила-кде дают возможность датировать памятник финальной стадией верхнего палеолита. Если дальнейшая работа над памятником подтвердит нашу датировку, то перед нами предстанет интереснейшая, пока единственная изученная в Грузии верхнепалеолитическая открытая стоянка, которая выявит в новом свете верхнепалеолитическую культуру страны.

G. Tortladze

UPPER PALAEOLITHIC OPEN STATION AT SABELASURI

(Summary)

The palaeolithic team of the Terjola-Tqibuli Archaeological Expedition has completed the excavation of an Upper Palaeolithic open station at Sabelasuri. The relic is situated in Tqibuli district on the southern slope of the Nakerala mountain-ridge in Sabelasuri, 4 km from Tqibuli.

The area of 32 m² has been excavated. Cultural remains were found in the 20-25 cm thick yellowish greasy clay layer.

In all 9318 items of stone material were recovered, including 12 of obsidian, 2 of pebble-stones, and the rest of flint.

A great number of various tools were found, excepting bone material, which can be explained by the dampness of West-Georgian soil. Several hundreds of items with traces of long exposure to fire have been found in the neighbourhood. Among the discovered tools, dozens bear traces of utilization. It should be noted that the material in question was found in a rather small area (32m²). Judging by the characteristics of the discovered tools it may be hypothesized that Sabelasuri served as a permanent station for a certain number

of people. Nuclei, scrapers, knife-type plaques and other items of the complex, their typological similarity to the Upper Palaeolithic complexes of Saapakio Entseri and Gvarjilas Klde allow to date the site to the final stage of the Upper Palaeolithic period. If further investigations confirm the proposed dating we shall be dealing with the most interesting and the only hitherto studied Upper Palaeolithic open station in Georgia. It will shed new light on the Upper Palaeolithic culture in Georgia.

13-17 - Scraper-type tools (found on the surface);
 18-22 - Nuclei (excavated);
 Pl.III 1-20 - Whori-like spikes (excavated);
 21-33 - Scrapers (excavated).

ლიტერატურა

1. გრიგოლია გ. ქვის ხანის ღია ნამოსახლარები კოლხეთში, მსკა VI, 1974, გვ. 85-95.
2. გრიგოლია გ., წერეთელი ლ. მეზოლითური ძეგლი სოფ. ენწერში, მაცნე, № 3, 1967, გვ. 299-305.
3. თუშაბრამიშვილი დ. გვარჯილას-კლდის პალეოლითური ნაშთები, თბ., 1960.
4. ნიორაძე მ. სამერცხლე კლდის მღვიმე, თბ., 1975.
5. წერეთელი ლ. მეზოლითური კულტურა კავკასიის შავიზღვისპირეთში, თბ., 1973.
6. Паничкина М. З. Палеолитические нуклеусы. Археологический сборник, I, 1953, с. 1-77.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I - 1-5. ნუკლეუსები (ზედაპირული მასალა); 6-25. გრავეტის ტიპის წვეტანები (ზედაპირული); 26-35. საფხეკები (ზედაპირული).
 ტაბ. II - 1-12. ლამელები რეტუშირებული (ზედაპირული); 13-17. სახოკისებური იარაღები (ზედაპირული); 18-22. ნუკლეუსები (განათხარი მასალა)
 ტაბ. III - 1-20. გრავეტის ტიპის წვეტანები (განათხარი); 21-33. საფხეკები (განათხარი).

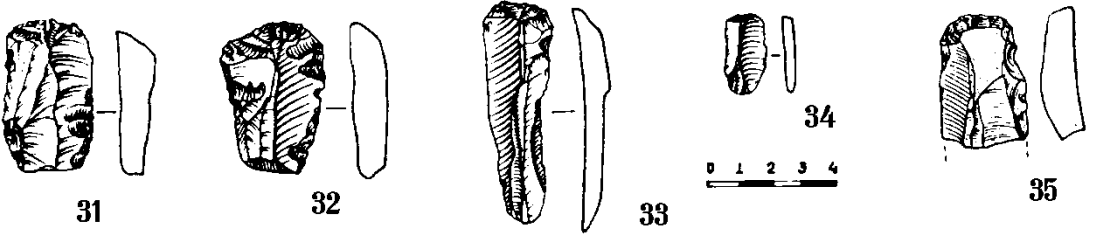
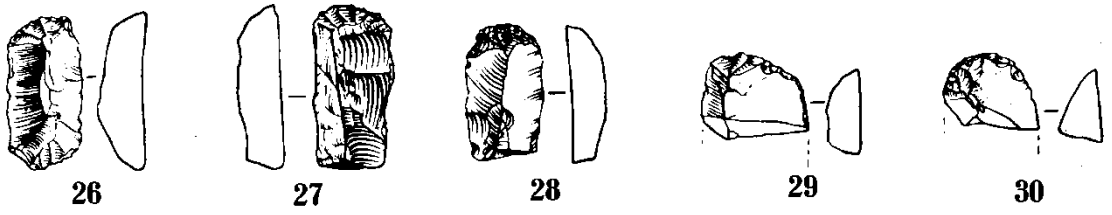
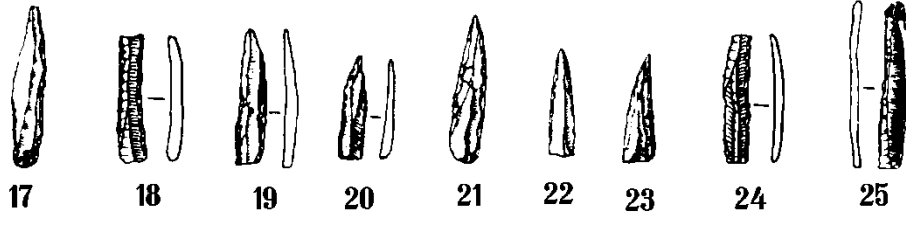
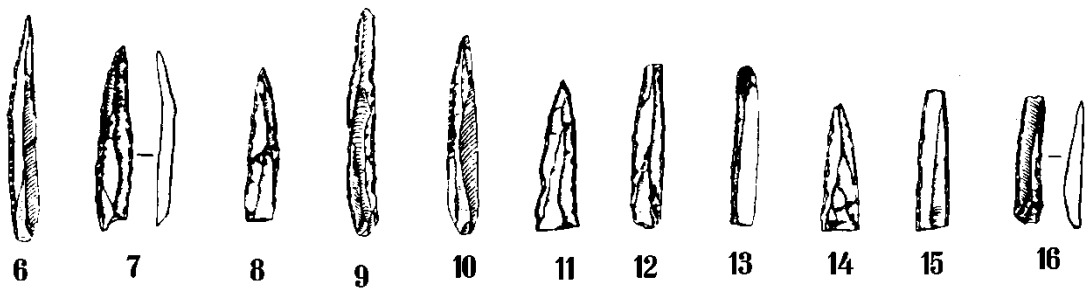
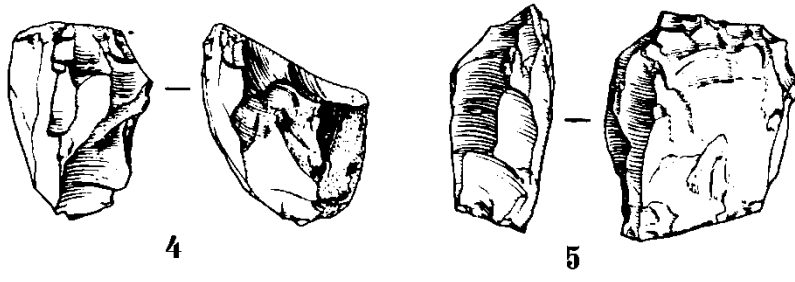
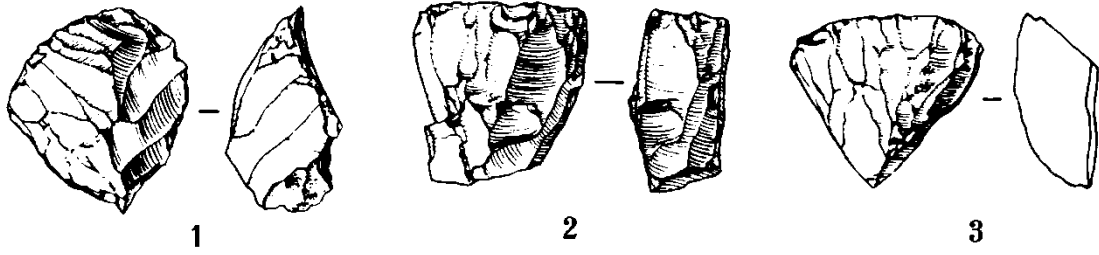
Описание таблиц

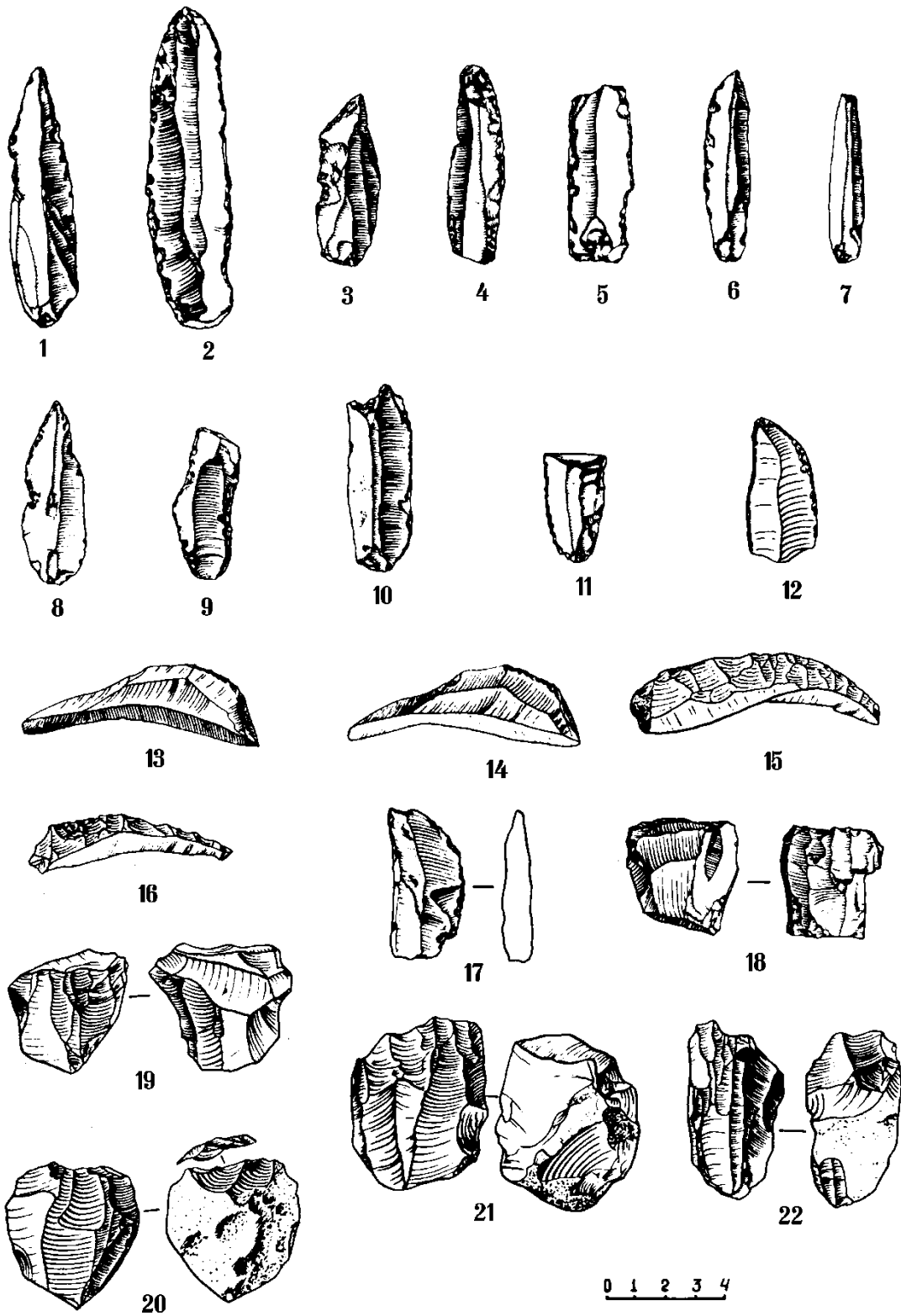
Таб. I - 1-5.- Нуклеусы (поверхностный материал); 6-25. Острия типа гравет (поверхностный); 26-35. Скребки (поверхностный).
 Табл. II - 1-12. Пластины ретушированные (поверхностный); 13-17. Скребловидные орудия (поверхностный); 18-22. Нуклеусы (раскопчный материал).
 Табл. III - 1-20. Острия типа гравет (раскопчный); 21-33. Скребки.

Discription of Plates

Pl. I 1-5 - Nuclei (found on the surface);
 6-25 - Whorl-like spikes (found on the surface);
 26-35 - Scrapers (found on the surface).
 Pl. II 1-12 - Retouched lamellae (found on the surface);

கு. 1

ტაბ. III

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

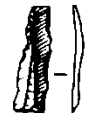
13

14

15

16

17

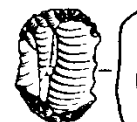
18

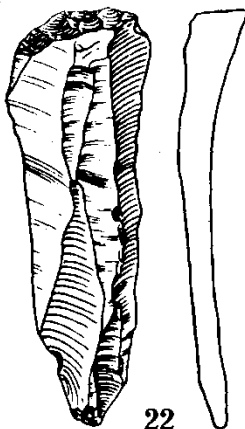
19

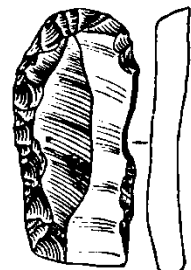
20

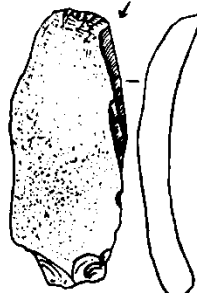
21

22

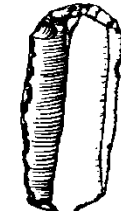
23

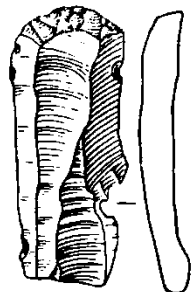
24

25

26

27

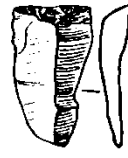
28

29

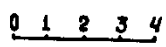
30

31

32

33

ზურაბ ცქვიტინიძე

ღარკვეთის ქვის ზედა ფენების დათარიღებისათვის

ცნობილია, რომ პრეისტორიული საზოგადოების განვითარების ადრეული საფეხურების შესწავლისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მრავალფენიან არქეოლოგიურ ძეგლებს. განსაკუთრებით დიდია მათი გამოვლენისა და შესწავლის აუცილებლობა ნეოლით-ენეოლითური კულტურების წარმომავლობის, ქრონოლოგიისა და პერიოდიზაციის საკითხების დაზუსტებისათვის. ამ მხრივ საინტერესოა მღვიმური ძეგლები, სადაც უფრო მოსალოდნელია უძრავი ფენების არსებობა, ვიდრე ღია ტიპის ნამოსახლარებზე. ერთ-ერთ ასეთ ძეგლს წარმოადგენს ღარკვეთის ეხი. ძეგლი მონოგრაფიულადაა შესწავლილი [4], ამიტომ ჩვენ მოკლედ დავახასიათებთ მას.

ღარკვეთის ეხი მდებარეობს ჭიათურის რაიონში, მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირზე. ეხის სიგრძე დაახლოებით 15 მ, ხოლო სიგანე – 5 მ აღწევდა. ეხში გამოვლინდა 5 კულტურული ფენა და მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩაშვებული სამარხები. ფენებს ვახასიათებთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით (ტაბ. I, ტაბ. II).

მეხუთე, ნაცროვანი ფენა დაახლოებით 30-32 სმ აღწევდა. ფენაში კაჟის იარაღის წამყვანი ფორმებია ასიმეტრიული სამკუთხედები, ფანქრისებური ნუკლეუსები, რიყის ქვისგან დამზადებული იარაღები. მასალის მიხედვით მეხუთე ფენა გვიანმეზოლითის ეპოქით თარიღდება [4, გვ. 19-21, 35].

მეოთხე ფენა, ღორღნარევი, ნაცროანი. იგი დაახლოებით 1 მ სისქის სტერილური ფენით გამოიყოფოდა მეხუთისაგან. ფენის სიმძლავრე 30-35 სმ აღწევდა. ფენის დათარიღებისათვის ერთ-ერთ მთავარ ნიშანს წარმოადგენს გახეხილ-გაპრიალებული იარაღების არსებობა, აგრეთვე განვითარებული მიკროლითური ტექნიკა, კერამიკის არარსებობა. ყველა ეს ნიშანი საფუძველს იძლევა, ფენა ადრენეოლითით დათარიღდეს [4, გვ. 35-36].

მესამე ფენა, ნაცროვანი, 30-35 სმ სიმძლავრისა, ყველა ფენისაგან გამოირჩეოდა მასალის სიუხვით. ქვის ინდუსტრიიდან აღსანიშნავია, პირველ რიგში, ნუკლეუსები. ნუკლეუსები ტლანქია, რითაც განსხვავდება ნეოლითის ხანის დახვეწილი ნუკლეუსებისაგან. ლამელების რაოდენობა წინა ფენებთან შედარებით მცირდება, მათი დიდი ნაწილი ვიწრო და თხელია, გვხვდება განიერი და მსხვილი ლამელებიც. საფხეკები ამ ფენაში უხეშია და მასიური, რითაც მკვეთრად განსხვავდება ნეოლითური მინიატურული და ფაქიზად ნაკეთები საფხეკებისაგან.

მესამე ფენა ყურადღებას იპყრობს შუბისპირების სიმრავლითა და მრავალფეროვნებით. გეომეტრიული მიკროლითების რაოდენობა მინიმუმამდეა დაყვანილი, აღმოჩენილია მხოლოდ ორი ტრაპეცია. ცოტაა ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები.

მესამე ფენის სიახლეა კერამიკის გამოჩენა. თიხის ჭურჭლები რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: შიგნიდან წითლადშეღებილი ჭურჭელი; მოვარდისფრო-მოყავისფროდ გამომწვარი კერამიკა თევზისფხური ორნამენტით; წითლად შეღებილი და ნაპრიალები თხელკედლიანი იმპორტული კერამიკა; მარგალიტისებური ორნამენტით შემკული ჭურჭელი და სხვ. [4, გვ. 24-28].

მეორე ფენა, მოყავისფრო ფხვიერი თიხნარი 30-35 სმ სიმძლავრისა იყო, მესამე ფენიდან კარგად მოტკეპნილი იატაკით გამოიყოფოდა. ფენაში მასალა საგრძნობლად კლებულობს, განსაკუთრებით ცოტაა კაჟის იარაღები, მცირე რაოდენობითაა ნუკლეუსები, განიერი და უსწორმასწორო ლამელები, საფხეკები, რიყის ქვის იარაღები, თითო ეგზემპლართაა წარმოდგენილი შუბისპირი და ტრაპეცია. სამაგიეროდ, დიდი რაოდენობითაა დადასტურებული ფიქლის სამაჯურები, კვირისტავეები.

კერამიკა მეორე ფენაში ძლიერაა დაზიანებული. გამოირჩევა შავად, მონაცრისფროდ გამომწვარი ჭურჭელი, წითლად შეღებილი და ნაპრიალები იმპორტული კერამიკა [4, გვ. 28-31].

პირველი ფენა ეხის ფენებს შორის ყველაზე თხელია (9 სმ), ამის გამო მასალა მეტად მცირერიცხოვანია. კაჟის ლამელები ფენაში 11 ცალია ნაპოვნი, აღმოჩენილია 2 შუბისპირი, 1 საფხეკი, 1 სამაჯურის ფრაგმენტი. რიყის ქვის იარაღები ფენაში არ გვხვდება.

თიხის ჭურჭელი ძირითადად მოშავო-მონაცრისფროდაა გამომწვარი. აღმოჩნდა მოყავისფროდ გამომწვარი თევზისფხური ორნამენტით შემკული რამდენიმე ნატეხი [4, გვ. 31-32].

ჩვენ ინტერესს იწვევს ღარკვეთის ეხის ზედა ფენებში ჩაშვებული მტკვარ-არაქსის კულტურის სამარხების ინვენტარი, რომელიც, ჩვენი აზრით, საკმაოდ ზუსტად ათარიღებს ნამოსახლარის ზედა ფენას.

სამარხეული ორმოები დადასტურდა ეხის X, XI და XII კვადრატებში. მათ ჩატრილი ჰქონდა პირველი, მეორე, მესამე და მეოთხე ფენები [4, გვ. 12-14].

სამარხების ნივთიერი მასალა ძირითადად კერამიკისაგან შედგება. თიხის ჭურჭელმა ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოაღწია. ამის მიზეზია ადგილობრივი მხარეთმცოდნის ს. ხითა-

რიშილის მიერ ჩატარებული არაკვალიფიციური გათხრები, რის შედეგადაც მასალის დიდი ნაწილი დაიკარგა. შემორჩენილი მასალის ნახევარი ინახება ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, მეორე ნაწილი კი არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ქვის ხანის განყოფილებაშია დაცული.

თიხის ჭურჭლები სქელკეციანია. ზედაპირი ჩალისფერია, ზოგჯერ მოშავო ლაქებით დაფარული, კარგად არის მოგლუვებული, ანგობირებული, გვხვდება შავსარჩულიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. თიხა კარგად განლექილია, აქა-იქ გვხვდება კვარცისა და ქვიშის მინარევები [4, გვ. 32-33].

თიხის ჭურჭლის ნატეხებიდან გამოიყოფა ყელისა და პირის, გვერდის, ძირის, ყურის ფრაგმენტები, დისკოსებური ხუფის ფრაგმენტი.

წარმოდგენილი ჭურჭლის პირ-ყელის ფრაგმენტები ცილინდრულია. პირი არ არის პროფილირებული, არ გამოიყოფა ყელისაგან, ოდნავ გადაშლილია. ზოგიერთ ნატეხს ყელზე ეტყობა ყურის მიბმის კვალი. ორი მათგანი შემკულია რქისებრი შვერილით. შემორჩენილია ყელის ფრაგმენტი მუცელზე წიბოიანი გადასვლით (ტაბ. III₂₋₆).

ჭურჭლის ძირები ბრტყელია, ფართე.

დისკოსებური ხუფის კიდები არაპროფილირებულია, ცენტრში ჰქონია რქისებური შვერილი, რომლის ნაშთიდაა შემორჩენილი (ტაბ. III₁).

როგორც ცნობილია, მტკვარ-არაქსის კულტურამ გავრცელების უდიდესი არეალი ჰპოვა. ყოველწლიურად სულ უფრო და უფრო მეტი ძეგლი ჩნდება შიდა და ქვემო ქართლში, კახეთში, სამცხე-ჯავახეთში, სომხეთში, აზერბაიჯანში, ჩრდილო კავკასიაში, ანატოლიაში და სხვ. ამ მხრივ არც დასავლეთ საქართველოა გამონაკლისი. ჯერ კიდევ ორმოციან წლებში ბ. კუფტინი საჩხერის, ცარცისგორისა და ქორეთის კერამიკის განხილვისას აღნიშნავდა მათ მსგავსებას თრიალეთის მასალებთან შავპრიალა ზედაპირით, ჭურჭლის ყურების ფორმითა და რელიეფური ორნამენტით [10, გვ. 8, 10, 14].

იმერეთის ტერიტორიაზე არის გორა-ნამოსახლარები, რომლებიც აშკარად მტკვარ-არაქსის კულტურას განეკუთვნებიან, თუმცა გარკვეულწილად დასავლური კულტურის ნიშნებსაც ატარებენ. პირველ რიგში, აღსანიშნავია დაბლაგომი [11], რომლის მასალების მსგავსებას დიდუბე-კიკეთისა და თრიალეთის ძეგლებთან ხაზი გაუსვეს ბ. კუფტინმა [9, გვ. 116] და ო. ჯაფარიძემ [8, გვ. 40]. საინტერესოა ის გარემოება, რომ კულტურული ფენების ქვედა პორიზონტებზე ჭარბობს მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი მასალა, ხოლო ზედა პორიზონტებზე დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოსათვის

დამახასიათებელი კერამიკაა გაბატონებული [6, გვ. 6].

მტკვარ-არაქსის კულტურის წრეში შემავალი ძეგლებიდან აღსანიშნავია არგვეთის გორანამოსახლარზე დადასტურებული კულტურული ფენები. ძეგლზე აღმოჩენილი კერამიკა თავისი ფერით, გამოწვის ტექნოლოგიით, ფორმებით, ყურების მოყვანილობით ზედმიწევნით ემსგავსება დიდუბის, კიკეთის, სამშვილდის, ქულბაქების, ქვაცხელასა და სხვ. კერამიკას [6, გვ. 7-10].

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კერამიკული ნაწარმი ერთი საერთო დამახასიათებელი ნიშნით გამოირჩევა: როგორც წესი, თიხაში მრავლად ურევია ქარსი. ეს არცაა გასაკვირი, რადგანაც დასავლეთ საქართველოში, მეტადრე იმერეთში მდებარე თიხის გამოსავლები საკმაო რაოდენობით შეიცავს ქარსს. ეს გარემოება ნათლად მიუთითებს, რომ აღნიშნული თიხის ჭურჭელი ადგილობრივად არის დამზადებული.

რაც შეეხება დარკვეთის ეხის სამარხეულ ინვენტარს, თიხას არ აქვს ქარსის მინარევები, რაც აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული კერამიკისთვისაა დამახასიათებელი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ დარკვეთის ეხში ჩაშვებული სამარხების მასალა ადგილობრივად არ უნდა იყოს დამზადებული, არამედ უშუალოდ აღმოსავლეთ საქართველოდანაა შემოტანილი.

ჩაშვებული სამარხების მცირერიცხოვან მასალაზე დაყრდნობით, ალბათ ვერ ვიმსჯელებთ კულტურის გავრცელების თავისებურებებზე, მაგრამ მიუხედავად მასალის სიმცირისა და ფრაგმენტულობისა, შეიძლება რამდენიმე ვარაუდი გამოითქვას მისი პარალელებისა და აქედან გამომდინარე, ქრონოლოგიური ჩარჩოების შესახებ.

როგორც მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, შეიძლება დავინახოთ გარკვეული ნიშნები, რომლებიც სამარხების კერამიკულ ინვენტარს მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული ძეგლების არეალში აქცევენ. ასეთ ნიშნად შეიძლება დავასახელოთ ჭურჭლის პირების არაპროფილურობა, სიმარტივე, რაც ესოდენ დამახასიათებელია ისეთი ადრეული ძეგლებისათვის, როგორცაა თრელი [1, გვ. 36, სურ. 7-13], ღრმახევისთავი [2, გვ. 8-12], დიდუბე [7, ტაბ. I], კიკეთი [5, გვ. 87-88], თეთრიწყაროს ნასოფლარი [3, სურ. 33-35].

მეორე ნიშნად გვევლინება რქისებური შვერილების არსებობა ჭურჭლის ყელზე. ანალოგიური ჭურჭლები დადასტურებულია ღრმახევისთავის ნამოსახლარის ადრეული ეტაპის ორმოში [2, გვ. 9], სადაც ჩალისფრად გამომწვარ, ანგობირებულ ჭურჭელთან ერთად თანაარსებობს ბუნარევი კერამიკა [2, გვ. 8].

დარკვეთის სამარხში აღმოჩენილ ხუფის ფრაგმენტსაც არქაული ფორმა აქვს. ასეთი სადა სახის ხუფები მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი [2, გვ. 11; 1, გვ. 43].

არ შეიძლება არ აღინიშნოს სამარხეულ მასალაში დადასტურებული ბრტყელი ძირები, რაც აგრეთვე კომპლექსის ადრეულობაზე უნდა მიუთითებდეს [1, გვ. 45].

ამრიგად, როგორც მასალის ანალიზმა გვიჩვენა, დარკვეთის ეხის კულტურულ ფენებში ჩაშვებული სამარხების ინვენტარის მრავალ პარალელს პოულობს მტკვარ-არაქსის კულტურის ისეთ ძეგლებთან, როგორცაა ღრმახევისთავი, დიდუბე, კიკეთი, თრელი, თეთრიწყაროს ნასოფლარი. მასალის ტექნოლოგიური მახასიათებლები (ქარსის მინარევების არარსებობა, გამოწვის წესი) მის აღმოსავლეთ ამიერკავკასიურ წარმომავლობაზე უნდა მიუთითებდეს.

დარკვეთის ეხში ჩაშვებული სამარხები გარკვეულ გასაღებს იძლევა ამ ძეგლის ზედა ფენების ასაკის განსაზღვრისათვის. როგორც ცნობილია, მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული ეტაპი არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ძვ. წ. IV ათასწლეულის შუა ხანებით თარიღდება. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დარკვეთის ეხში მიცვალებულების დაკრძალვა ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარზე გვიან არ უნდა მომხდარიყო. თუ ამ საფეხურის ზედა ზღვრად ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარს მივიჩნევთ, გამოდის, რომ დარკვეთის ეხის ზედა ფენების წარმოქმნა და შემდეგ აქ ცხოვრების შეწყვეტა წინ უსწრებდა განსხვავებული კულტურის სამარხების ჩაშვებას. თუ ჩვენ უკიდურეს დაშვებებს გავაკეთებთ და დარკვეთის პირველ ფენას ჩაშვებული სამარხების თანადროულად მივიჩნევთ, მაშინ მესამე ფენის წარმოქმნის ქვედა ზღვარი ძვ. წ. IV ათასწლეულის პირველ ნახევარს გაუტოლდება.

ამრიგად, ჩვენი მიზანი იყო დარკვეთის მრავალფენიანი ეხის ზედა ფენების თარიღის დაზუსტება მათში მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩაშვებული სამარხების ინვენტარის შესწავლის გზით. აქვე საჭიროა აღინიშნოს, რომ ზემოთაღწერილი სამარხების მასალა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე დადასტურებული მტკვარ-არაქსის კულტურის კომპლექსებიდან ყველაზე ადრეულად შეიძლება ჩაითვალოს.

3. P. Цквитинидзе

К ДАТИРОВКЕ ВЕРХНИХ СЛОЕВ ДАРКВЕТСКОГО НАВЕСА (резюме)

Даркветский навес является первым опубликованным многослойным памятником Западного Закавказья, содержащим нетронутые культурные наслоения четырех эпох - начиная с позднего мезолита кончая ранней бронзой. В нескольких квадратах навеса имелись впускные погребения куро-аракской культуры. Материалы этих погребений представляют особый интерес для датировки верхних слоев навеса.

По многочисленным аналогиям с материалами таких памятников, как Трели, Грмахевистави, Дидубе, Кикети, Тетрицкаро, погребения из Дарквети можно датировать ранней стадией куро-аракской культуры, т.е. серединой IV тыс. до н.э. Так как погребения впущены в верхние слои навеса, то возникновение этих слоев не должно было переходить за рамки второй половины IV тыс. до н.э.

Z. Tskvitinidze

TOWARDS DATING THE TOP LAYERS OF THE DARKVETI CANOPY (Summary)

The Darkveti canopy is the first published multilayer monument of the Western Caucasus, containing intact cultural layers of four periods – from the Late Mesolithic to the Early Bronze Age. Inlet burials of the Kura-Araxes culture were found at several places of the canopy. The material of these burials is of special interest for dating the top layers of the canopy.

By numerous analogies with materials of such monuments, as Treli, Ghrmakhevistavi, Didube, Kiketi, Tetristsqaro, the burials from Darkveti may be dated to the early stage of the Kura-Araxes culture, i.e. to the middle of the 4th millennium BC. As the Darkveti burials are let in the top layers of the canopy, the origin of these layers should not go beyond the second half of the 4th millennium BC.

ლიტერატურა

1. აბრამიშვილი რ., გოცირიძე დ. თრე-ლის მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარი, თბილისი, I, თბ., 1978, გვ. 34-47.
2. აბრამიშვილი რ., ვიგუაშვილი ნ., კახიანი კ. ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980.
3. გობეჯიშვილი გ. თეთრიწყაროს ნასოფლარი, თბ., 1978.
4. ნებიერიძე ლ. დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი, თბ., 1978.
5. ფხაკაძე გ. ქვემო ქართლის ენეოლითი, თბ., 1963.
6. ფხაკაძე გ. მტკვარ-არაქსისა და დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის კულტურების ზოგიერთი შეხვედრა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სას, I, თბ., 1978, გვ. 3-12.
7. ქორიძე დ. თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, I, თბ., 1955.
8. ჯაფარიძე ო. ლითონის წარმოების ადრეული საფეხური საქართველოში, თბ., 1956.
9. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды, т. II, Тб., 1950.
10. Куфтин Б. А. К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, КСИИМК, VIII, 1940, с. 5-35.
11. Хоштария Н. В. Древнее поселение в Дабла-Гоми, Тезисы к дисс. работе на соиск. учен. степени канд. ист. наук., Тб., 1941.

ტაბულების აღწერილობა

- ტაბ. I. დარკვეთის ეხის განივი ჭრილი;
ტაბ. II. დარკვეთის ეხის გეგმა;
ტაბ. III. დარკვეთის ეხში ჩაშვებული სამარხების ინვენტარი:
1 – დისკოსებური ხუფის ფრაგმენტი;
2-6 – ჭურჭლის ყელ-გვერდების ფრაგმენტები;
7 – ძირის ფრაგმენტი;
9-10 – ყურის ფრაგმენტები.

Описание таблиц

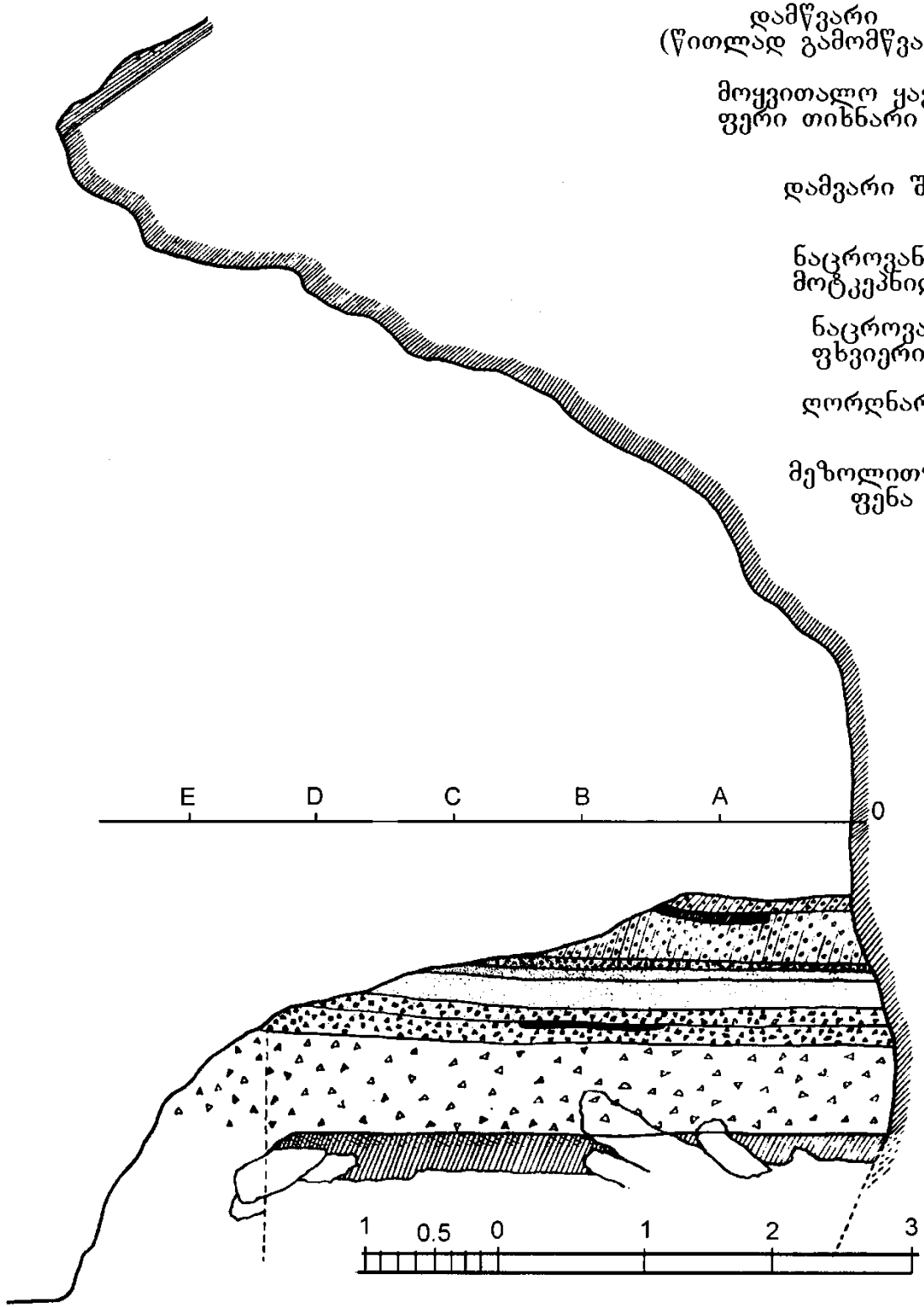
- Табл. I. Поперечный разрез Даркветского навеса;
Табл. II. План Даркветского навеса;
Табл. III. Инвентарь впускных погребений:
1 - Фрагмент дискоидальной крышки;
2-6 - Фрагменты шеек и стенок сосудов;
7 - Фрагмент дна;
9-10 - Фрагменты ушек.

Description of Plates

1. Pl.1 - Cross-section of the Darkveti canopy;
2. Pl. 2 - Plan of Darkveti canopy;
3. Pl. 3 - Inventory of the inlet burials:
 1. Fragments of a disk shaped lid;
 - 2-6. Fragments of the necks and walls of vessels;
 7. Fragment of a bottom;
 - 9-10. Fragments of handles.

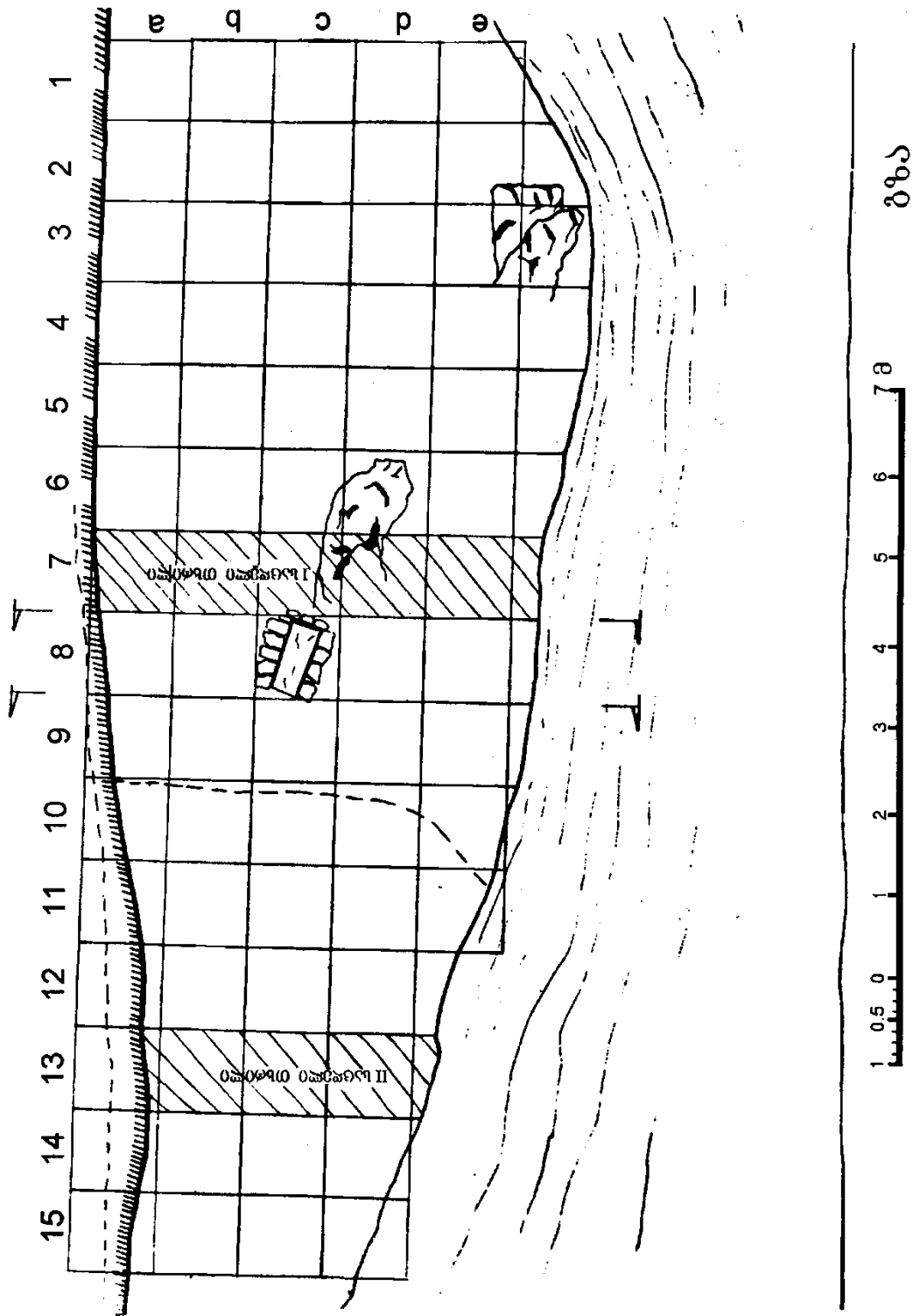
ღარკვეთის ეხი

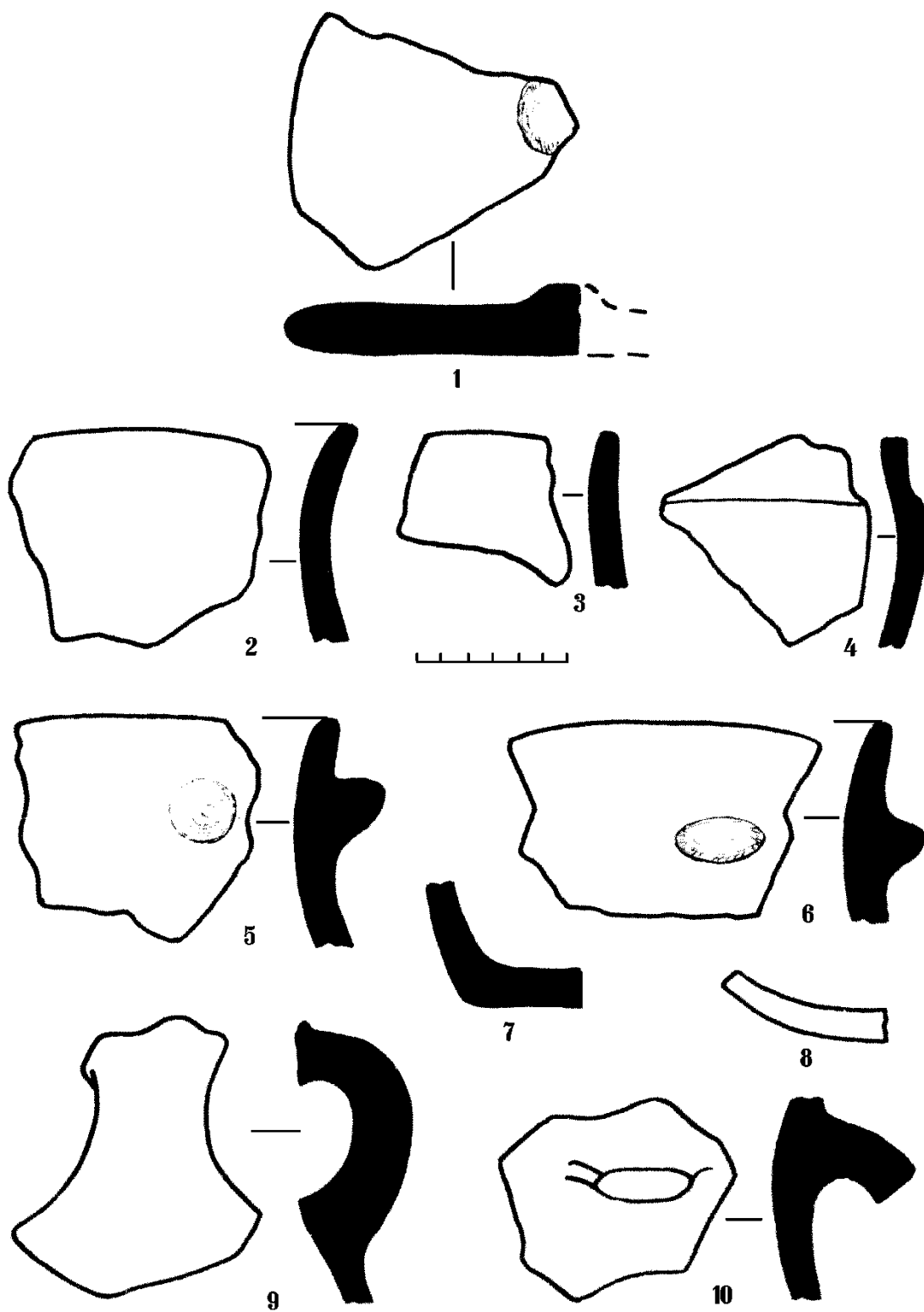
- ღამწვარი (წითლად გამომწვარი)
- მოყვითალო ყავისფერი თიხნარი
- ღამვარი შავი
- ნაცროვანი მოტკეპნილი
- ნაცროვანი ფხვიერი
- ღორღნარევი
- მეზოლითური ფენა

დაკვეთის უბის გეგმა

ტაბ. II

გურანდა ფხაკაძე

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურის კვლევის ზოგადი ასპექტი

კოლხეთის ვაკე-დაბლობი მოიცავს შავი ზღვის მთელ აღმოსავლეთ სანაპიროს, მის ჩრდილო-დასავლეთ, ცენტრალურ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებს მიმდებარე ბორცვიანი ზოლით.

ძვ.წ. III ათასწლეულში კოლხეთის შავი-ზღვისპირეთის მთელ სიგრძეზე ფიქსირდება, ძირითადად ერთგვაროვანი, განვითარების ერთი გზის მქონე თვითმყოფადი, საკმაოდ მძლავრი ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა მაღალგანვითარებული მეტალურგიით, მიწათმოქმედ-მესაქონლეუთა ეკონომიკით და ძალიან თავისებური კერამიკული პროდუქციით. იგი ადგილობრივ ნიადაგზეა წარმოდგენილი და არ მიეკუთვნება არც მტკვარ-არაქსისა და არც მაიკოპის კულტურებს.

როგორც ცნობილია, მტკვარ-არაქსის კულტურამ, მოიცვა არა მარტო კავკასია, არამედ წინა აზიაც (ანატოლია, სირია-პალესტინა, ირანი) და გავრცელდა ევროპაშიც. დას. საქართველოს აღმოსავლეთი ნაწილი - რიონ-ყვირილას აუზი ძვ.წ. III ათასწლეულში მთლიანად მტკვარ-არაქსის კულტურის სფეროში მოექცა. ხოლო კოლხეთის სანაპიროზე და მიმდებარე ბორცვიანი ზოლში მტკვარ-არაქსის კულტურის დასახლება არსად არ დასტურდება. ამ ფაქტის ერთ-ერთ თუ ერთადერთ მიზეზად არ მიგვაჩნია ბიო-გეოგრაფიის ფაქტორი, კერძოდ კი ის ბუნებრივი და გეოკლიმატური პირობები, რაც კოლხეთის დაბლობს ახასიათებდა და სრულიად არ შეესაბამებოდა მტკვარ-არაქსელი ადამიანის საყოფაცხოვრებო ინტერესებსა და უკვე ჩამოყალიბებულ სამეურნეო-ეკონომიკურ ფორმებს [5, გვ. 119].

გარდა ამისა, მტკვარ-არაქსული ნასახლარების განლაგებისა და ტოპოგრაფიის მიმოხილვამ დაგვარწმუნა, რომ არსად ამ კულტურის გავრცელების მთელს ტერიტორიაზე, კავკასიასა და მისი საზღვრების გარეთაც, მტკვარ-არაქსული ნასახლარი ზღვისპირა დაბლობებზე არ გვხვდება [6, გვ. 46].

ძვ.წ. III ათასწლეულის მთელ სიგრძეზე კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა არ განიცდის რაიმე საგრძნობ ტრანსფორმაციებს და ინოვაციებს და ინარჩუნებს ძირითადად წინამორბედ ეპოქებიდან მომდინარე ტრადიციულ ნიშნებს.

ორი ათეული ძეგლის ანალიზი, მათი თავისებურება და განსხვავებული ხასიათი, როგორც ისტორიული განვითარების ასპექტში, ასევე არქეოლოგიური მასალების თვალსაზრისით, მათი მკვეთრი გამორჩეულობა კავკასიის ორი ცნობილი კულტურისაგან ქმნის მისი ცალკე კულტურად გამოყოფის აუცილებლობას. ძეგლების განლაგებისა და მათი გავრცელების

არეალის გათვალისწინებით ჩვენ ვამჯობინებთ გვეწოდებინა მისთვის „კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა“.

ტერმინი „ოჩამჩირის კულტურა“, რომელიც იხმარება ხოლმე ლიტერატურაში (ლ. სოლოვიოვი, ი. ვორონოვი, ვ. ბჟანია, ი. წვინარია) [17, გვ. 14] მისი პირველი აღმოჩენის ადგილის მიხედვით, ჩვენი აზრით, სრულიად ვერ ასახავს ამ კულტურის რეალურ სურათს, მის გავრცელებას, საზღვრებს, რაობას და განვითარების ეტაპებს. საქმე ისაა, რომ ოჩამჩირის ნასახლარი ძალზე მცირე ფართობზე იყო შემორჩენილი, ვიწრო ტრანშეაში [20, გვ. 33] და შეიცავდა ძირითადად მხოლოდ კერამიკას და არაფერს იძლეოდა დასახლების ტიპის, კულტურის ხასიათის, მეურნეობის და სხვ. შესახებ.

სადღეისოდ კოლხეთის დაბლობზე გვაქვს საკმაო რაოდენობა ამ პერიოდის ძეგლებისა და მათ შორის ისეთი ეტალონური, როგორიცაა ისპანი და ფიჩორის ნასახლარები, სადაც სტრატეგრაფიულ ჭრილშია მოცემული ადრე-ბრინჯაოს ხანის განვითარების ეტაპები და კულტურის ხასიათი, ამიტომაც ამ კულტურის „ოჩამჩირულად“ მოხსენიება არასწორად და გაუმართლებლად მიგვაჩნია.

რაც შეეხება ტერმინს „პროტოკოლხური“, რომელიც შემოტანილი იყო კოლხური კერამიკის სათავეების მისანიშნებლად [4, გვ. 68], ჩვენ მას არ ვიყენებთ, რადგან იგი უფრო ზოგად და ისტორიულ ტერმინად მიგვაჩნია. „პროტოკოლხურში“ გამოყოფილი I და II ეტაპი ადრე- და შუაბრინჯაოს ხანებს უნდა შეფარდებოდა, მაგრამ ამ პერიოდებისა და მასში შემავალი ძეგლების ზუსტი განსაზღვრა თავიდან ვერ მოხერხდა; ამ გარემოებამ, როგორც ჩანს, ამ ორი ეპოქის ძეგლების გარკვეული აღრევა გამოიწვია, რაშიც დაგვარწმუნა ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლების დეტალურმა განხილვამ; ყველა შემოთქმულის გამო ვარჩიეთ ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლების ცალკე გამოყოფა „კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს“ სახელით, რამაც საშუალება მოგვცა დაგვედგინა უფრო დაზუსტებით ამ კულტურის ნიშნები, თავისებურებანი, შინაგანი პერიოდიზაცია და კავშირები.

კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა ჯერ კიდევ შესწავლის პროცესშია, მაგრამ უკვე ახლა საკმარისი დამაჯერებლობით გამოიკვეთა ამ კულტურის დამახასიათებელი ელემენტები:

1. განვითარების ერთიანი ხაზი, წინამორბედი ეპოქების ტრადიციების გაგრძელება, რაიმე ძლიერი ინოვაციების ან ტრანსფორმაციის გარეშე;
2. ქვის ინდუსტრიის კონსერვატიული ხასიათი;
3. დასახლების ხუტორული ტიპი. ხისა და წნულკარკასიანი კონსტრუქციები სპე-

ციალურად მოზვინულ თიხის მოედნებზე; ხი-
მინჯები და ბაქნებზე გამართული შენობები
ქვის გამოყენების გარეშე. ზღვისპირა ნასახლა-
რებზე ნახევარმიწურები; 4. ურწყავი გუთნური
მიწათმოქმედება სადრენაჟო თხრილები ნიდა-
გის ზედმეტი წყლისაგან განტვირთვის მიზნით;
5. განვითარებული მეტალურგია, ლითონის ნიე-
თებში სამეურნეო იარაღის სიჭარბე; 6. ძალიან
თავისებური და დამახასიათებელი კერამიკული
პროდუქცია; 7. დოლმენები და მეორადი დამარ-
ხვა; 8. კულტმსახურების განსხვავებული წესი
საკულტო საგნების: კერების, სადგრების,
პოდიუმების გარეშე [18, გვ. 103-105].

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის
კულტურა მთელ ძვ.წ. III ათასწლეულს მოი-
ცავს. ყველაზე ადრეული ძეგლები აღმოჩენი-
ლია ჩრდილო-დასავლეთ (ვორონცოვის მღვიმე-
ები) და სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთში (ჩაქვის
ნამოსახლარი) და ძვ.წ. IV ათასწლეულის ბო-
ლო და ძვ.წ. III ათასწლეულის დასაწყისით
განისაზღვრება.

დანარჩენები კი ადრებრინჯაოს ხანის გან-
ვითარებულ და ფინალურ ეტაპებს განეკუთ-
ვნება.

განვითარებული ეტაპის ძეგლებია: ოჩამ-
ჩირე, ისპანის ქვედა ჰორიზონტი, გუმისთა-
აჭანდარა, ფიჩორი (8 ფენა), კელოტაურის
სამარხი, მცირე ზომის დოლმენები. ამთგან
უფრო არქაულია ოჩამჩირე და ისპანის ქვედა
ჰორიზონტი, რომლის თარიღი C¹⁴ ძვ.წ. 2640
და ძვ.წ. 2540 წწ., ხოლო ფიჩორის მე-8 ფენა
იძლევა ძვ.წ. 2290 წ. [13, გვ. 23]. შესაბამისად
26-ე და 23-ე საუკუნეები, რაც სადღეისოდ
წარმოადგენს ჩვენს ხელთ არსებული ძეგლების
განვითარებული ეტაპის ქრონოლოგიურ
ჩარჩოს.

ფინალურ ეტაპს მიეკუთვნება მაჭარა (III
ფენა), გუანდრა (5 ფენა), ისპანის ზედა ჰორი-
ზონტი, საელიაოს კურზია (III ფენა), დიხა-
გუძუბა, ფიჩორის VII და VI ფენები, საშუალო
ზომის დოლმენები. მათი ასაკი განსაზღვრულია
ისპანის ზედა ჰორიზონტის ძვ.წ. 2180 წ. და
2060 წ. ფიჩორის VI ფენის ძვ.წ. 1965 წ. თა-
რიღებით C¹⁴ მიხედვით ე.ი. ძვ.წ. III ათას-
წლეულის ბოლო და ძვ.წ. II ათასწლეულის
დასაწყისი [3, გვ. 14-15].

ადრებრინჯაოს ორივე ეტაპზე ქვის ინდუ-
სტრია ინარჩუნებს ტრადიციულ ნიშნებს: იარა-
ღი მზადდება რიყის ქვისაგან ატკეცითა და
მოკოდვით, სიგრძე ვაპობილ ქვებზე, რომელთა
ნაპირებიც დამატებითაა დამუშავებული (ცულე-
ბი, სატეხები, საჭრეთლები, თოხისნაირი და პი-
კისნაირი იარაღები). ბევრია ბადის საწაფები,
კვირისტავეები, ხელსაფქვავეები.

კაჟის ნაწარმში აღსანიშნავია ცალ და ორ-
მხრივდაკბილული ნამგლისჩასართები და სხვა-
დასხვა ტიპის ისრისა და შუბისპირები.

მიწათმოქმედების მაღალი დონე დოკუმენ-
ტირებულია ორი განსხვავებული ტიპის ხის
სახვნელით [15, გვ. 5].

მეტალურგიის მაღალ განვითარებაზე მეტ-
ყველებს ის ლითონის ნიუთები, რომლებიც
კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზეა
აღმოჩენილი. დოლმენების მასალები (ცულეები,
სატევერები, კავები), დიხაგუძუბას (I) ვარცლი-
სებური ყალიბი ნამზადისათვის, ისპანის ყუამი-
ლიანი ცულის ყალიბი, ცულეების ფრაგმენტები
და ხის მოდელი ცულისა და განსაკუთრებით
ფიჩორის (8-6 ფენების) მონაპოვარი (ყუამი-
ლიანი ცულის 60 ც. ორსაგდულიანი ყალიბი,
თოხის ყალიბები და თვით თოხი, ორი ოთხ-
მხრივი ყალიბი ოთხი სხვადასხვა ნიუთისათვის,
ჯამები, კოვზები, საბერვლები, წიდა და სხვ.).
ლითონის იარაღ-სამკაულების წარმოება ად-
გილზე, ყალიბებში ჩამოსხმის, დამატებითი ჭე-
დვის და ცვილის მოდელის დაკარგვის წესით,
დარიშხანისა და ანთიმონის შენადნობებით, მი-
გვითითებს საკვლევ რეგიონში დამოუკიდებელი
მნიშვნელოვანი მეტალურგიული კერის არსებო-
ბაზე [1, გვ. 26-27]. ქვისა და ლითონის ინ-
ვენტარი ადრებრინჯაოს მთელ მანძილზე იმდენ-
ად ერთგვაროვანია, რომ მათი მიხედვით გან-
ვითარების სხვადასხვა ეტაპების დადგენა არ
ხერხდება.

განვითარებული და ფინალური ეტაპების გა-
მოყოფა ხდება კერამიკული პროდუქციის მიხედ-
ვით. კერძოდ კი ადგილობრივი მასობრივი თიხის
ნაწარმის ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე,
რომელიც თავის მხრივ მყარი სტრატატიგრაფიითაა
შემადგენებული.

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის
კერამიკა ხელითნამერწია, უხეში, მტკიცედ გა-
მომწვარი, მურა-მოვარდისფრო, მონაცრისფრო-
შავი ფერისა; ჭარბობს დერგის, ქილის, ქოთ-
ნისა და ჯამის ფორმის ჭურჭლები მასიური
გვირგვინებით, ლენტისებური ყურებით, რომე-
ლიც შვერილით მაგრდება კედელში. არის ჰო-
რიზონტალურად დაძერწილი განიერი ყურები
შუაში ღარით. ძირები განიერია, ბრტყელი
ზოგჯერ სელისა და ჭილობის ანაბეჭდებით.
ორნამენტი რელიეფური სარტყელია მხრის
გარშემო ირიბი ღარებით, ნაჭდევებით, თითის
ანაბეჭდებით. ხშირია წიწვოვანი სახეები და
მრავალნაირი შვერილ-კოპები (ქიმიისებური, ჯი-
ბისებური, ოვალური, უნაგირისებური და სხვ.)
[7, გვ. 242-243].

ფინალურ ეტაპზე ჭურჭლის ფორმები,
ფერი, გამოწვა და თიხის შემადგენლობა იგივე
რჩება. განსხვავება ვლინდება ჭურჭლის შემკუ-
ლობაში. ჩნდება სავარცხლისკბილისეული ორ-
ნამენტი (საელიაო III ფენა, გუანდრა B, მაჭარა
III ფენა) [21, გვ.122], [14, გვ.113-126], მარც-
ვლისებურ და წიწვისებურ სახეთა კომბინა-
ციები, პირველი შვერონები, სოლისებური და
რომბული შტამპების ანაბეჭდები (გუანდრა B,
მაჭარა III, ისპანი ზედა ჰორიზონტი, დიხა-
გუძუბას III ფენა). საინტერესო სურათია ფი-
ჩორის ცენტრალურ ბორცვზე. ადრებრინჯაოს
ფინალური ეტაპის (VII ფენა) კერამიკული
ნაწარმი არ განსხვავდება ქვედა VIII ფენის

განვითარებული ეტაპის ჭურჭლებისაგან და არ იძლევა სიახლეებს ორნამენტაციაში. უფრო მეტიც ფიჩორის ნასახლარის VI ფენაც, რომელიც გამთხრელების მიერ შუაბრინჯაოდ იყო მიჩნეული, თითქმის იდენტურია VII ფენისა (საერთოა ჭურჭლის ფორმები, ორნამენტი, ანაბეჭდიანი მასიური ძირები, ლენტისებური შვერილით ჩამაგრებული ყურები) [11, გვ.152-153]. VII და VI ფენათა სტრატეგრაფიის გადახედვამ და ამ ფენათა თიხის ნაწარმის ურთიერთშედარებამ დაგვარწმუნა, რომ ორივე ერთად უნდა განიხილებოდეს, როგორც ადრებრინჯაოს ხანის ფინალური ეტაპი, რომლის ასაკიც განსაზღვრულია ფიჩორის VII ფენის C¹⁴ ძვ.წ. 20 ს-ით. მხოლოდ ფიჩორის ნასახლარის 5 ფენა, რომელიც ასევე ძლიერ ემსგავსება ქვედაფენის მასალებს, მაგრამ შეიცავს გარკვეულ სიახლეებს შემკულობაში (მაგ. კოპები და ღილისებური დანამერწები ყურის ზედანაწილზე, ხშირი ღარული ჰორიზონტალური და ვერტიკალური სახეები კორპუსზე) შეიძლება მიეკუთვნოს შუაბრინჯაოს ხანას.

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზე ზემოთ აღწერილი ადგილობრივი, ტრადიციული და მასობრივი თიხის ნაწარმის გვერდით გვხვდება სრულიად განსხვავებული ჭურჭლის ჯგუფი, როგორც ფორმა-პროფილით, ასევე დამზადების ტექნიკით; წარმოდგენილია პითოსებით, მომცრო ზომის ქოთნებით, კოჭბებით, სასმისებით, ბოკალებითა და ფეხიანი ვაზებით. იგი თხელკეციანია, კარგადგამომწვარი, შავი ან მოყავისფრო ზედმიწევნით გაპრიალებულ ყავისფერ სარჩულზე. ხასიათდება მომალლო ზოგჯერ ცილინდრული ყელით, წიბოიანი მხრით, ღამაზად პროფილირებული თხელი, ლენტური ყურებით, ვიწრო ძირით; შემკულია კოპებითა და ჭრილი გეომეტრიული სახეების კომბინაციებით, რომელიც ყურზედაც გადადის. პრიალა კერამიკის სამი ფრაგმენტი ოჩამჩირის ნასახლარზე აღმოჩნდა, ორი (ნაცრისფერი ცალყურა სურა და ორყურა ქოთან) - დიხაგუძუბას ქვედა (I) ფენაში; შავი, ყავისფერსარჩულიანი პრიალა პითოსებისა და ქოთნისფორმის ჭურჭლების ყელ-გვერდის ფრაგმენტები ბევრია ისპანის სამოსახლოზეც. მაგრამ ყველაზე მეტი რაოდენობითა და მრავალფეროვნებით იგი წარმოდგენილია ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის VIII, VII და VI ფენებში და მთელი კერამიკული პროდუქციის 1% შეადგენს. ეს ნაწარმი ჩვენ თავიდანვე მივამსგავსეთ თრიალეთის ადრეული ყორღანებისა და ბედენის მასალებს და გავუთანაბრეთ მათ ქრონოლოგიურად, მაგრამ არსად გვიმტკიცებია მათი იგივეობა [19, გვ. 52].

ამ შავი და ყავისფერი პრიალა თიხის ნაწარმის წარმომავლობის საკითხმა მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. ზოგმა იგი დაუკავშირა მტკვარ-არაქსული, ზოგმა კი თრიალეთ-ბედენური ტომების მიგრაციას

[12, გვ.5-6]. მტკვარ-არაქსული მოსახლეობის გადმონაცვლების ავტორები საბუთად იშველიებენ დაბლაგომის ნასახლარს, შემოქმედს და ჭელებას. როგორც ჩანს, საჭიროა გარკვეული სინათლე იქნას შეტანილი ამ საკითხებში.

დაბლაგომის ნასახლარის ქვედა ორი ჰორიზონტი მთლიანად მტკვარ-არაქსულია, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი წარმოიშვა როგორც მტკვარ-არაქსული დასახლება და მხოლოდ ზედა ჰორიზონტში ჩნდება იქ კოლხეთის ადრებრინჯაოსათვის დამახასიათებელი კერამიკა, რაც ამ უკანასკნელის აღმოსავლეთით გავრცელების ნიშანია და ღირსშესანიშნავია როგორც ამ ორი კულტურის სინქრონიზაციის ფაქტი [8, გვ.9-10]. აღიარებულია, რომ დაბლაგომი მტკვარ-არაქსის გავრცელების უკიდურესი პუნქტია დასავლეთით [10, გვ. 109].

ჭოლიბა და შემოქმედი ახლადმიკვლეული ძეგლებია გურიაში, რომელთა გათხრა და შესწავლა ჯერ არ მომხდარა. დაზვერვით აღმოჩენილი რამდენიმე შავი, წითელსარჩულიანი პატარა და უსახო ფრაგმენტით მტკვარ-არაქსზე ლაპარაკი ცოტა ნაადრევი და საეჭვოა.

მეორე მოსაზრების მიხედვით, კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა თრიალეთ-ბედენის გავლენით ჩამოყალიბდა იმ ძლიერი ექსპანსიის თუ მიგრაციის შედეგად, რომელსაც ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთ საქართველოსკენ [2, გვ. 45-49]. საკითხის ასე დაყენება, ცხადია, საინტერესოა, მაგრამ ჩვენ ხელთარსებული არქეოლოგიური მასალების ობიექტური შესწავლა ამის საფუძველს არ იძლევა. ამ მოსაზრების გაზიარება გაძნელებდა მთელი რიგი მიზეზების გამო, რომელთაგან დავასახელებთ ზოგიერთს:

1) ძალიან გაჭირდება ექსპანსიისა და მით უფრო მიგრაციის მტკიცება კერამიკის ერთი პატარა ჯგუფის მიხედვით; როგორც ზემოთ ითქვა, კოლხეთის შავიზღვისპირეთის ძეგლებში შავი და ყავისფერი პრიალა ჭურჭელი ყველაზე დიდი რაოდენობით ფიჩორში აღმოჩნდა და იქაც იგი მთელი პროდუქციის მხოლოდ 1% შეადგენდა. ხოლო რაც შეეხება დიხაგუძუბას დამოწმებულ ქვედა (I) ფენას, იქ ნაცრისფერი ზედაპირმოგლუვებული ჭურჭლის გარდა, შავი და წითელპრიალა ნაკეთობები საერთოდ აღნიშნული არ ყოფილა [16, გვ. 246-248].

2) მიგრაცია არ შეიძლება შემოიფარგლოს მხოლოდ თიხის ნაკეთობათა გავრცელებით, მას თან უნდა ახლდეს შემოსული კულტურის სხვა შემადგენელი ელემენტები, ძირითადად ისეთი როგორცაა დასახლების ტიპი, კულტი და საკულტო საგნები (კერა), დამარხვის წესი (ყორღანი, ქვაყუთი) და სხვ.

3) თრიალეთ-ბედენის ასაკი, როგორც ცნობილია, ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლო მეოთხედითაა განსაზღვრული, ხოლო კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს კულტურა უკვე ჩამოყალიბებული ჩანს უფრო ადრე ძვ.წ. XXVI ს-ში (ისპანის ქვედა დონის არაკალიბრირებული

თარიღი და ოჩამჩირე), ამიტომ თრიალეთ-ბედენის კულტურის მონაწილეობა კოლხური ადრე-ბრინჯაოს ჩამოყალიბებაში შეუძლებელი ჩანს კიდევ დროის ფაქტორის გამოც.

კულტურულ-ეკონომიკური, სავაჭრო და სხვა მნიშვნელოვანი ურთიეთგავლენები აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოსა, და საერთოდ, სამხრეთ კავკასიის რეგიონებს შორის ყველა ეპოქაშია ფიქსირებული, მაგრამ ტომთა გადასახლების, მიგრაციების თუ სხვა ამგვარი მნიშვნელოვანი საკითხების კვლევა მოითხოვს უფრო მეტ საბუთიანობას, სიფრთხილეს და არქეოლოგიური მასალებისადმი ობიექტურ მიდგომას.

კულტურული ურთიერთქმედება და კონტაქტები განსაკუთრებით ძლიერდება ძვ.წ. III ათასწლეულში არა მარტო კავკასიის მასშტაბით, არამედ შავი ზღვის გარშემო მდებარე რეგიონებს შორის. ეს მჭიდრო ურთიერთკავშირების ზონა გამოყოფილა ცირკუმ-პონტოს კულტურულ-ისტორიული პროვინციის სახელწოდებით.

ეს საკითხი და დასავლეთ ამიერკავკასიის ადგილი და მნიშვნელობა ცირკუმ-პონტოს პროვინციაში არაერთხელ იქნა გაშუქებული ჩვენ მიერ [5, გვ. 140-149; 9, გვ. 190-193]. ამიტომ მასზე დაწვრილებით აღარ შევჩერდებით, ვიტყვით მხოლოდ, რომ კოლხეთის ადრებრინჯაოს კულტურა ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ანატოლიის, სირიის, ბალკანეთის, დუნაისპირეთისა და სხვ. სინქრონულ კულტურებთან. განსაკუთრებულ ყურადღებას ანატოლიისა და მაკედონიის ძეგლები იმსახურებს, სადაც ისე როგორც ჩვენთან კერამიკა ორი ტიპითაა წარმოდგენილი: მურა-მოვარდისფრო უხეში, დაჭდეული რელიეფური სარტყლით შემკული ლენტისებურ ყურიანი ნაკეთობებით და შავი და მოვარდისფრო პრიალა ჭურჭლით, რომელიც ჭრილი გეომეტრიული სახეებითაა ორნამენტირებული (იზიკთეფე, დუნდართეფე, დემირჩიუიფეი, ალაჯა, ჰორზთეფე, კიურდერე, ბუიუკუღეჯეკი და სხვ.). ზუსტად ასეთი სიტუაციაა დამოწმებული ეზეროს ადრებრინჯაოს ხანის ნასახლარზე. მხოლოდ ეზეროს შავპრიალა ნაკეთობათა ჭრილი ორნამენტი, თეთრი მასითაა შევსებული. ანატოლიაში ძალზე ხშირია ბოკალისებური ჭურჭლები და ხილის ვაზები და არ არის გამორიცხული ვარაუდი მათი გავლენებისა [22].

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ერთიან კულტურაში უკვე დღესაც შეიძლება შემოიხაზოს სამი ლოკალური რეგიონი: ჩრდილო-დასავლეთი, ცენტრალური და სამხრეთ-დასავლეთი კოლხეთი. შემდგომი დეტალური კვლევა და მასალების ურთიერთშედარება ნათელს მოჰყენს ამ პრობლემას.

Г. Г. Пхакадзе

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ РАННЕБРОНЗОВОЙ КУЛЬТУРЫ КОЛХИДСКОЙ НИЗМЕННОСТИ

(резюме)

Колхидская низменность охватывает все восточное побережье Черного моря: северо-западную, центральную и юго-западную ее часть с предгорьями.

В III тысяч. до н.э. на этой территории фиксируется самобытная, весьма своеобразная раннебронзовая культура, не принадлежащая ни к куро-аракской, ни к майкопской культуре.

Анализ двух десятков памятников дали возможность определить ее характерные черты и особенности и выделить ее как отдельную раннебронзовую культуру Колхидской низменности с учетом расположения памятников и ареала их распространения. Так как термин "Очамчирская культура" является слишком узким и несодержательным, а "Протоколхидская" не уточненным и в большей мере общеисторическим.

Наиболее ранние памятники находятся в северо-западной и юго-западной ее части и относятся к концу IV - началу III тысяч. до н.э. Заселение центральной части Колхидской низменности происходит к концу первой половины III тысяч. до н.э. (Испани).

Основные памятники относятся к развитию и финальным этапам данной культуры. Развитой этап - Очамчире, Пичори (8-7), Гумиста, Испани (ниж. гориз.), Диха-Гудзуба (I сл.). Хронологические рамки этого этапа помещаются между XXVI-XXIII вв. до н.э. (C¹⁴ из Испани и Пичори), финальный этап это - Мачара (III сл.), Испани (верх. слой), Гуандра (Б), Пичори (6), Саелиао, конец III - начало II тысяч. до н.э. Надо отметить, что 8, 7 и 6 слои Пичорского поселения по характеру материала являются в основном однородными.

Наряду с основной массой традиционной керамики на некоторых памятниках (Испани, Пичори) находится сравнительно маленькая группа черно- и коричневоошаренных сосудов с резным орнаментом, указывающая на тесные взаимосвязи с культурой ранних курганов Восточной Грузии.

Высказанные же соображения [16, с. 5-6; 19, с. 45-49] о миграции куро-аракских и бедено-триалетских племен на Колхидскую низменность и их участие в формировании Колхидской раннебронзовой культуры, считаем неубедительным по причинам хронологического несоответствия и объективного ана-

лиза фактического археологического материала.

G. Pkhakadze

**SOME ASPECTS OF THE STUDY
THE EARLY BRONZE AGE
CULTURE OF THE KOLKHETI
LOWLAND.**

(Summary)

The Kolkheti Lowland covers the whole eastern coast of the Black Sea: its north-western, central and south-western parts with foothills.

In the 3rd millennium B.C. an original highly specific Early Bronze culture is evidenced on this territory, belonging neither to the Kura-Araxes nor the Maikop cultures.

An analysis of dozens of sites has allowed to determine its characteristic features and peculiarities, identifying it as a separate Early Bronze culture of the Colchis lowland, with account of the situation of the sites and the area of their distribution. For the term "Ochamchire culture" is too narrow and lacks depth, while "proto-Colchian" is not specified and is largely general historical.

The earliest monuments were found in the north-western and south-western regions and are dated to the end of the 4th and beginning of 3rd millennium B.C. The central part of the Colchis lowland was settled at the end of the first half of the 3rd millennium B.C. The main monuments belong to the developed and final stages of this culture.

The developed stage involves: Ochamchire, Gumista-Achandara, Ispani (lower horizon), Pichori (8), Dikha-Gudzuba (I), Kolotauri. The chronological frame of this stage is determined by C¹⁴ dates of Pichori and Ispani 26th-23rd cent. B.C.

The final stage Machara (III), Ispani (upper horizon), Guandra (Á), Saeliao, Pichori (7, 6) belonged to the end of 3rd and beginning of 2nd millennium B.C.

It must be noted that layers 8, 7, 6 of the Pichori settlement are largely homogenous as to the character of material.

Along with the basic traditional pottery on some sites there was found a comparatively smaller group of black and brown polished vessels decorated with geometrical carved patterns, pointing to the close links with the culture of early burial mounds of eastern Georgia.

The views advanced on the migration of Kura-Araxes and Bedeni-Trialeti tribes and their participation in the formation of the Early Bronze culture of the Colchis lowland seem un-

convincing because of chronological discrepancy and the objective analysis of the actual archaeological material.

ლიტერატურა

1. ბარამიძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბრინჯაოს მეტალურგიის საკითხები, კრებული „ზღვა და ადამიანი“, თბ., 1995, გვ. 26-30.

2. გოგაძე ე. კოლხური კულტურის გენეზისის ერთი ასპექტის შესახებ, გურია, II, თბ., 1997, გვ. 43-51.

3. ინაიშვილი ა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის 1973 წლის შედეგები. სდს, VI, თბ., 1977, გვ. 13-21.

4. მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974.

5. ფხაკაძე გ. დასავლეთ ამიერკავკასია ძვ.წ. III ათასწლეულში, თბ., 1993.

6. ფხაკაძე გ. არგვეთი - მტკვარ-არაქსის კულტურის ნასახლარი დასავლეთ საქართველოში, კავკასიის არქეოლოგია: „უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები“, თბ., 1977, გვ. 43-46.

7. ფხაკაძე გ. ენეოლითი და ადრებრინჯაოს ხანა დასავლეთ საქართველოში, საქართველოს არქეოლოგია ტ. II, თბ., 1992, გვ. 216-251.

8. ფხაკაძე გ. მტკვარ-არაქსისა და დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის კულტურების ზოგიერთი შესვედრები დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სას, I, თბ., 1978, გვ. 3-12.

9. ფხაკაძე გ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ცირკუმპონტოს კულტურულ-ისტორიულ ზონაში (ძვ.წ. III ათასწ.), კრებული „ზღვა და ადამიანი“, თბ., 1995, გვ. 190-193.

10. ჯაფარიძე თ. ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბ., 1976.

11. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაოს ხანის სტრატეგრაფია, ქრონოლოგია, პერიოდიზაცია, თბ., 1997.

12. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის კერამიკის ერთი ჯგუფის წარმოებისათვის, თბ., 1998, პრეპრინტი.

13. Апакидзе А. М., Бурдчуладзе А. А. Радиоуглеродное датирование археологических и палеоботанических образцов Грузии, Тб., 1987.

14. Бжания В. В. Мачарское поселение эпохи энеолита и бронзы Абхазии, СА, 1, 1966, с. 113-126.

15. Барамидзе М. В., Джибладзе Л. В. Древнейшее пахотное орудие из Пичори, ВАНГ, 135, № 3, 1989, с. 657-659.

16. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды, т. II, Тб., 1950.

17. Мунчаев Р. М., и др. Эпоха ранней и средней бронзы Южного Кавказа, Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии, М., 1994, с. 8-144.

18. Пхакадзе Г. Г. Раннебронзовая культура Колхидской низменности. Археологическая конференция Кавказа, Тб., 1998, с. 103-105.

19. Пхакадзе Г. Г. Опыт периодизации памятников эпохи энеолита и бронзы, Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии, Тб., 1991, с. 36-52.

20. Соловьев Л. Н. Археологические раскопки близ г. Очамчиры в Абхазии, СА, №4, 1937, с. 323-324.

21. Цвинария И. И. Поселение Гуандра, Тб., 1978.

22. Pchakadze G. Das Ostschwarzmeergebiet im III Jahrtausend und die Außenbeziehungen, იბეჭდება.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I. ადრებრინჯაოს ხანის განვითარებული ეტაპის კერამიკის ტიპური ნიმუშები: 1-6. ფიჩორი; 7-10. გუმისტა-აჭანდარა; 11-16. ოჩამჩირე.

ტაბ. II. ადრებრინჯაოს ხანის ფინალური ეტაპის კერამიკის ფრაგმენტები: 1-5. გუანდრა (Б); 6-9. მაჭარა (III); 10-12. საელიაო (III ფენა); 13-15. ისპანის (ზედა ჰორიზ.).

ტაბ. III. შავი და ყავისფერი პრიალა კერამიკა კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს

ხანის ნასახლარებიდან: 1, 2, 19, 20, 21. ისპანი; 3-18 ფიჩორი.

ტაბ. IV. ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის სტრატეგრაფიული ჭრილი, მე-8-5 ფენები.

Описание таблиц

Табл. I. Образцы типичной керамики развитого этапа ранней бронзы: 1-6. Пичори; 7-10. Гумиста-Ачандара; 11-16. Очамчире.

Табл. II. Фрагменты керамики финального этапа ранней бронзы: 1-5. Гуандра (Б); 6-9. Мачара (III); 10-12. Саелиао; 13-15. Испани (верх. гориз.).

Табл. III. Черно- и коричневатолощенная керамика из раннебронзовых поселении Колхидской низменности: 1, 2, 19, 20, 21. Испани; 3-18. Пичори.

Табл. IV. Стратиграфический разрез центрального холма Пичори, 8-5 слои.

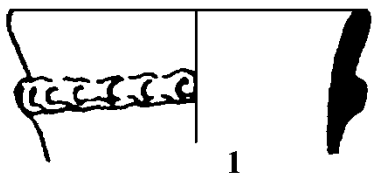
Description of plates

Pl. I. Specific Early Bronze Age pottery of developed stage: 1-6. Pichori; 7-10. Gumista-Achandara; 11-16. Ochamchire.

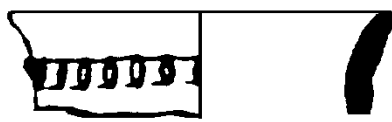
Pl. II. Shards of Early Bronze Age final stage ceramics: 1-5. Guandra (B); 6-9. Machara (III); 10-12. Saeliao; 13-15. Ispani.

Pl. III. Black and brown polished pottery from Early Bronze settlements: 1, 2, 19, 20, 21. Ispani; 3-18. Pichori.

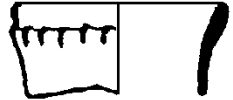
Pl. IV. The stratigraphic sequence of Pichori central mound layers 8-5.

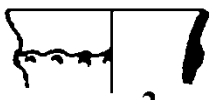
1

3

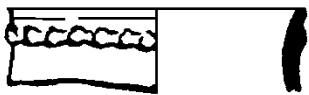
5

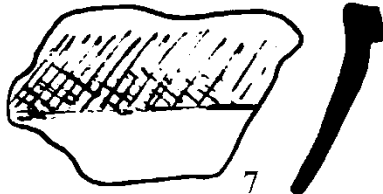
2

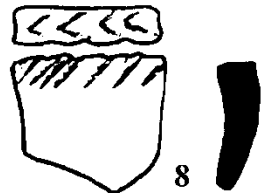
4

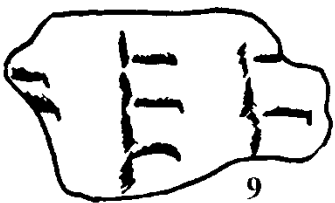
6

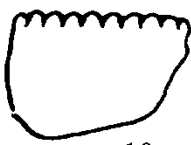
7

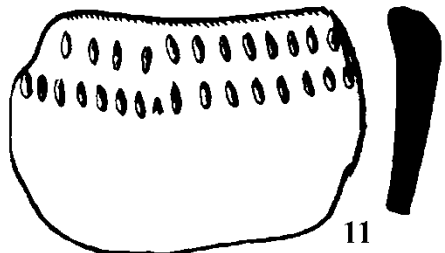
8

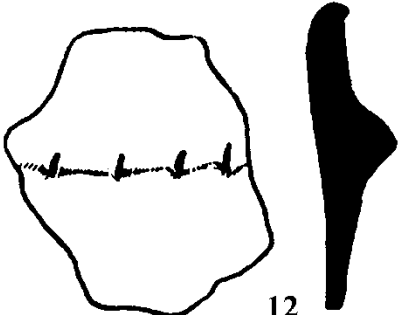
9

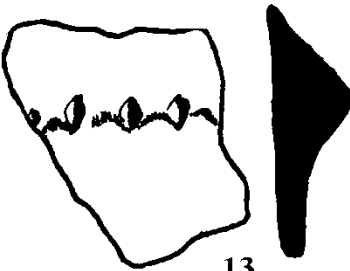
10

11

12

13

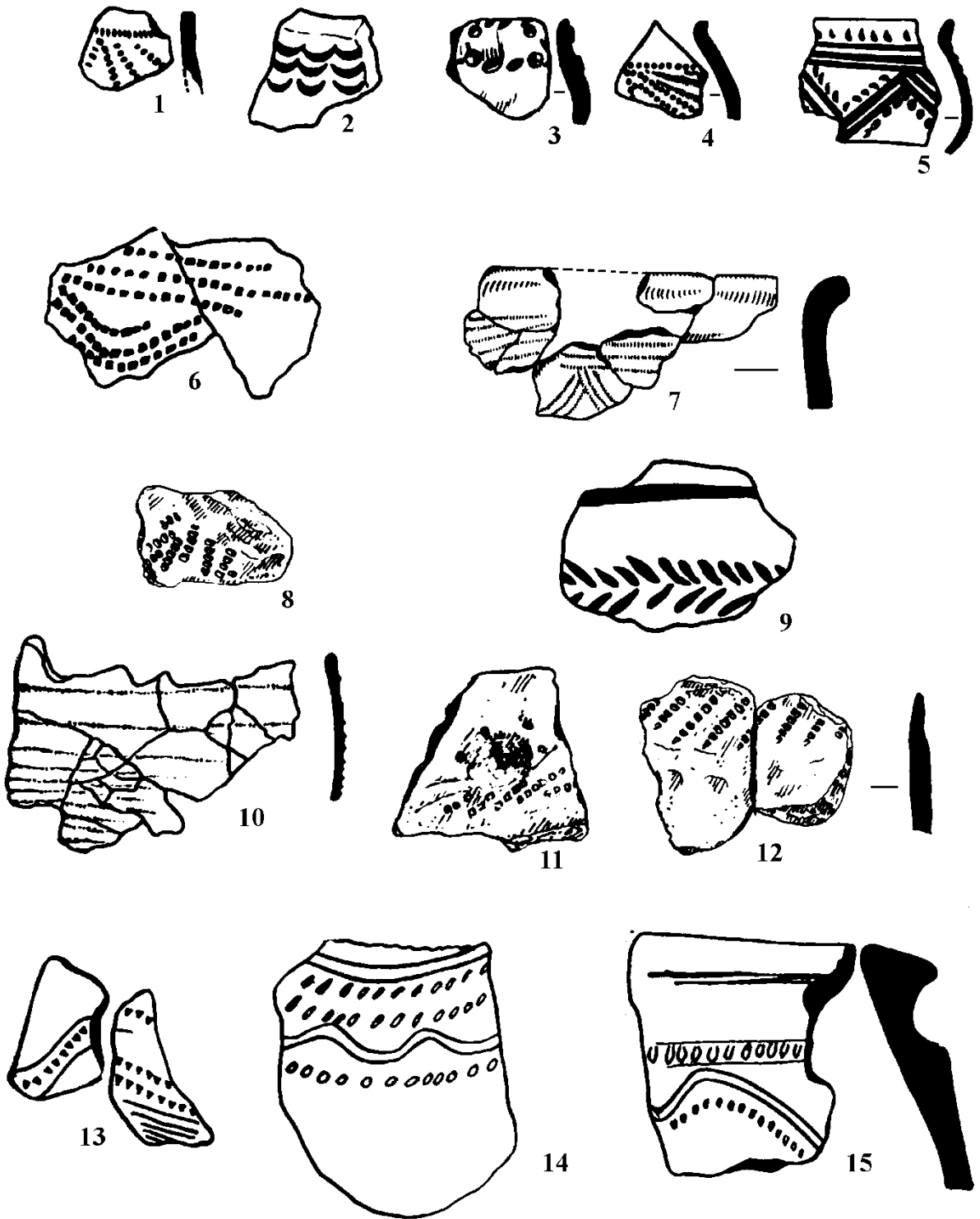
14

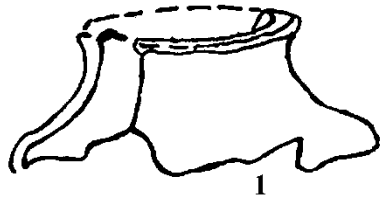
15

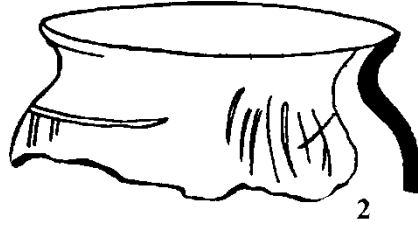
16

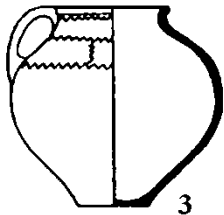
ტაბ. III

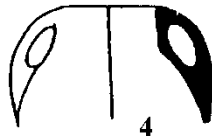
1

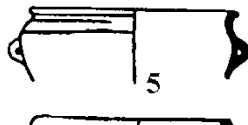
2

3

4

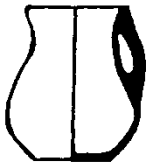
5

6

7

8

9

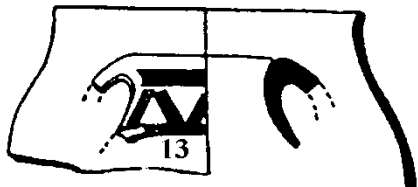

10

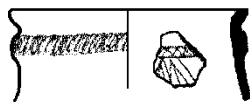
11

12

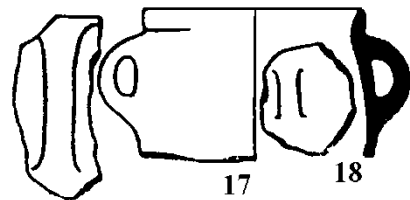

13

14

15

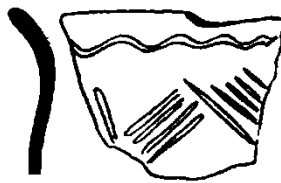

17

18

19

20

21

<p>V</p>		<p>ძვ.წ. XVIII-XVII</p>
<p>VI</p>		<p>ძვ.წ. II ათასწლეულის საწყისი</p>
<p>VII</p>		<p>ძვ.წ. III-II ათასწლეულების მიჯნა</p>
<p>VIII</p>		<p>ძვ.წ. III ათასწლეულის მესამე მეოთხედი</p>

აღრობინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალა სამხრეთ საქართველოში

საქართველო-აშშ-ის ერთობლივმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1993 წელს განაგრძო მცირე მასშტაბის საველე კვლევა-ძიება ჯავახეთის პლატოზე. არქეოლოგიური გათხრები წარმოებდა ახალქალაქის რაიონის სოფ. ბარაღეთის ამალღებისა და ნინოწმინდის რაიონის სოფ. სათხეს გორანამოსახლარებზე. ჩატარებული სამუშაოების ძირითადი შედეგები უკვე გამოქვეყნდა სამეცნიერო ლიტერატურაში [11]. მასში განხილულია ამ ძეგლების ტოპოგრაფია, აღმოჩენილ ნაგებობათა არქიტექტურა, სამშენებლო საქმე, გამოვლენილი კულტურული ნაშთების ქრონოლოგია და სხვ. საკითხები, ამიტომ მათზე აღარ შეეჩერდებით. ყურადღებას გავამახვილებთ მხოლოდ არქეოლოგიურ მასალაზე, რომელიც ნაკლებად ან სრულიად არაა გაშუქებული. სიმცირისა და ფრაგმენტულობის მიუხედავად ამ მასალის სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა, ვფიქრობთ, დაინტერესებს სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის ბრინჯაოს ხანის მკვლევართ. მოკლედ დავახასიათებთ მას.³

სოფ. ბარაღეთის ამალღების აღრებინჯაოს ხანის მასალა თითქმის მთლიანად კერამიკითაა წარმოდგენილი.⁴ იგი შეიცავს შავ და მოწაბლისფრო პრიალა პირმოყრილ ჯამებსა და სხვადასხვა ქოთნის ფრაგმენტებს, ცალგვერდგახსნილ ტაფისებრი ჭურჭლის ნატეხებს და სხვ. პირსა და მხარზე მიძერწილია ოვალურ-განიკვეთიანი მრგვალნახვრეტიანი ყური, რომელშიც ჭარბობს „მენისკური“ ტიპი. ორნამენტი უმთავრესად ჭრილხაზოვანია, დატანილი უფრო ხშირად მოზრდილ ჭურჭელზე. გვხვდება მხარზე შემოყოლებული ნაკაწრი ხაზებით შედგენილ სამკუთხედების მწკრივი (ტაბ. II₁₆). ყურადღებას იქცევს ფრაგმენტი ჩაღარვა-ამობურცვით გამოყვანილი რთული სპირალური ორნამენტით (ტაბ. II₉). აქვეა გადასატანი ტიპის მრგვალი, შუაგულამოდარული კერისა და თიხის მრგვალი სარქველების ფრაგმენტები (ტაბ. II_{10,13}). ცულის (?) ყალიბის ფრაგმენტი ამ ნივთის ადგილზე ჩამოსხმაზე უნდა მიუთითებდეს (ტაბ. II₅). ნაპოვნია ბრინჯაოს ოთხწახნაგა ისრისპირიც (ტაბ. II₁₅) და სხვ. ამ ძეგლის კერამიკის უახლოეს პარალელებად მოხრაბლურის, ქვაცხელას და ახალციხის ამირანის გორის მასალებია დასახელებული [11, გვ. 26].

სოფ. სათხეს არქეოლოგიური მასალა ნასახლარის რამდენიმე უბნიდან მომდინარეობს. წი-

ნა წლებში გათხრილ A1 უბანზე ისევე, როგორც ამ ძეგლის სხვა უბნებზე აღმოჩენილი კერამიკა შავი და მოწაბლისფრო პრიალა მტკვარ-არაქსული ნაწარმია. ზოგი ფრაგმენტი შემკულია ჭრილი ორნამენტით, რომელიც ჰორომს, შენგავითს, მოხრაბლურსა და ქვაცხელას მასალასთანაა შედარებული და ძვ.წ. III ათასწ. პირველი ნახევრით დათარიღებული [11, გვ. 23].

A2 და A3 უბნების თიხის ჭურჭელში განირჩევა ღრმა, პირმოყრილი ჯამები და მომრგვალებულტანიანი კოჭები, ზოგჯერ პირთან მიძერწილი კოპით ან ყურით. ზოგჯერ კოპი მოზრდილი ჭურჭლის მუცელზეცაა მიძერწილი. იშვიათად კიდე შემკულია ფოსოებით (ტაბ. III₉). ერთ ფრაგმენტს ამოკაწრული სამკუთხედები შემოუყვება (ტაბ. III₂). ყურები ძირითადად მრგვალ-ბრტყელი განიკვეთისაა, არის „მენისკური“ ტიპისაც. ერთ შემთხვევაში გვაქვს ამგვარი ტიპის ორმაგი ყურიც (ტაბ. III₇). თიხის მრგვალი სარქველები განსხვავებული ტიპისაა (ტაბ. III_{3, 4}).

B1 უბანზე უფრო მრავალრიცხოვანი მასალაა აღმოჩენილი. კერამიკული ნაწარმის გარდა აქ გვხვდება ქვის სამეურნეო დანიშნულების იარაღები და ლითონის ოთხწახნაგა ისრისპირი. თიხის ჭურჭლიდან აღსანიშნავია პირმოყრილი, ღრმა ჯამები და ტაფები, მომრგვალებული და ბიკონუსურტანიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები უმთავრესად მენისკური ყურით. იშვიათად არის სამტოტა ყურიც (ტაბ. IV₈). ზოგიერთი ფრაგმენტი შემკულია ჭრილხაზოვანი, ჩაღარულ-ამობურცული, რელიეფური და სხვა სახის ორნამენტით (ტაბ. III_{14,21}; IV_{9,10}). ამას გარდა გვხვდება გვერდებშედრეკილი ჭურჭლისა და მრგვალი სარქველების ფრაგმენტები, შუაგულამოდარული გადასატანი კერის ნაწილები, თიხის ცხვრის ფიგურები და სხვ. (ტაბ. IV₁). ქვის ნაწარმი წარმოდგენილია ნავისებრი ხელსაფქვაკებით, სანაყებით, საბეგველებით, კაჟის ნამგლის ჩასართებით (ტაბ. IV_{2,7}). ამ იარაღის შედარებითი სიჭარბე რამდენადმე განასხვავებს ამ ძეგლს სამხრეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონის სხვა ძეგლებისაგან, სადაც ქვის სამეურნეო დანიშნულების იარაღი უფრო მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი.

სოფ. ბარაღეთსა და სათხეში მოპოვებული კერამიკის უმეტესობა ტიპიური მტკვარ-არაქსული ნაწარმია, წარმოდგენილი დაახლოებით თანაბარი რაოდენობის შავ და მოწაბლისფრო პრიალა, დიდ-პატარა ზომის ჭურჭლის ფრაგმენტებით. მასში ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნის ჯამი - ერთი ძალზე დამახასიათებელი და გავრცელებული ჭურჭელი ამ კულტურაში. აღნიშნული ნასახლარების ჯამები შე-

³ ობიექტური მიზეზების გამო ვერ მოხერხდა სოფ. სათხეს B1 უბანზე აღმოჩენილი ორმოს მასალის ილუსტრირება.

⁴ აქვეა ნაპოვნი ახალციხის მუზეუმში დაცული ნაწილები ზესადგრის ფრაგმენტი (ტაბ. II₁₄), რომლის ილუსტრაცია მოგვაწოდა აწ განსვენებულმა არქეოლოგმა ო. ლამბაშიძემ.

იძლება შევუდართო ჯავახეთშივე, ადგილ დიგაშენ I-ზე აღმოჩენილ ცალებს [4, ტაბ. I]. სოფ. სათხეს A2 და B1 უბნების კერამიკის შემკობა - ყელზე შემოყოლებული ტეხილხაზოვანი ორნამენტი (ტაბ. III_{2,21}) ახლოა ამ კულტურის მოგვიანო ეტაპის ქვაცხელა B, ამირანისგორის ნასახლარის, არიჭის და სხვ. ძეგლების კერამიკის შემკობასთან. იგივე სახის ორნამენტი უნდა იყოს ამაღლების მოზრდილ ჭურჭელზეც (ტაბ. II₁₆). ერთეული კოპებით ჭურჭლის მორთვა ამ კულტურას ადრეული ეტაპიდანვე ახასიათებს, მაგრამ უფრო ფართოდ ვრცელდება შემკობის ეს ხერხი მოგვიანო ხანაში. სოფ. სათხეს A3 (ტაბ. III₁₂) და B1 (ტაბ. V₃) უბნების ზოგი ფრაგმენტიც ამგვარადაა შემკული. კოპი აქვს ამაღლების ცალგვერდგახსნილ ტაფასაც (ტაბ. II₄). ეს ჭურჭელი ზუსტ ანალოგიებს პოულობს ხიზანანთგორის C1 ფენასა და ამირანისგორაზე [1, ტაბ. 24-8; 8, სურ. 4]. კოპითაა მორთული სოფ. სათხეს B1 უბნის გვერდშედრიკილი ჭურჭელიც (ტაბ. IV₁₃), მსგავსი თრიალეთში - ოზნსა და ბეშთაშენში აღმოჩენილი ცალებისა [1, გვ. 74]. კარგადაა ცნობილი ამგვარი ჭურჭელი სომხეთშიც [1, გვ. 75].

ანალოგიური, ოღონდ ყურიათი ჭურჭელი დამახასიათებელია შიდა ქართლისათვის. მას მრავლად ვხვდებით ხიზანანთგორაზე, ქვაცხელაზე, ცხინვალში და სხვ. [1, გვ. 74]. ზოგჯერ ამგვარ ჭურჭელს ყური სამტოტა აქვს, მსგავსად სოფ. სათხეს ცალისა (ტაბ. IV-8). ასეთი ყური ძირითადად შიდა ქართლში გვხვდება. იგი თავს იჩენს ქვაცხელას B1 ფენაში [6, ტაბ. III], არსებობას განაგრძობს ციხიაგორის B დონეზეც, რის შემდეგაც, შიდაქართლური კულტურის განვითარების შეწყვეტასთან ერთად [2, გვ. 50, 66], ისიც ქრება.

შიდაქართლურისაგან განსხვავებული - სამხრეთული ვარიანტისათვის დამახასიათებელი ჩადარულ-ამობურცული რთული სპირალური ორნამენტია მოცემული ამაღლების ერთ ფრაგმენტზე (ტაბ. II₁₉). აბსოლუტურად ანალოგიურ შემკობას ვხედავთ სომხეთის ძეგლებზე - შრეშბლურზე, მოხრაბლურზე და სხვ. არის ის იგდირის ველზეც - აიაციში მოპოვებულ მასალებზე [7, გვ. 125, 145]. საქართველოს ტერიტორიაზე ყველაზე მრავლად ამგვარ შემკობას ქვემო ქართლის ველის ძეგლებზე ვხვდებით. ლაითმაზსა და დანგრეულგორაზე ასეთი ორნამენტით შემკული არაერთი ჭურჭელია აღმოჩენილი. ეს ძეგლები გვიანმტკვარ-არაქსულ ხანას მიეკუთვნება, ხოლო ხსენებული ჭურჭელი აქ ამ კულტურის სამხრეთული ვარიანტის არსებობის მანიშნებლადაა მიჩნეული [7, გვ. 114]. ამ ვარიანტის გავლენა საქართველოს შიდა რაიონებშიც შეიმჩნევა. სტრატეგრაფიული ძეგლებით ისე ჩანს, რომ იგი აქ პირველად ქვაცხელას B1

ფენაში იჩენს თავს რამდენიმე მოზრდილ ჭურჭელზე დატანილ რთული სპირალური ორნამენტის სახით [7, გვ. 113]. ციხიაგორის მაგალითზე შეიძლება ითქვას, რომ მან აქ უკვე მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. ამგვარი ორნამენტი მასზე ჩანს როგორც B, ისე A დონის ხანაშიც, ე.ი. მაშინაც, როცა აქ შიდაქართლური ვარიანტის განვითარება უკვე შეწყვეტილია [2, გვ. 66].

მტკვარ-არაქსის კულტურაში იშვიათია ორმაგი ყური. ერთი ამგვარი მენისკური ტიპის ყური აღმოჩნდა სოფ. სათხეს A3 უბანზე (ტაბ. III₇). ამგვარყურიათი დისკოსებრი სარქველი ცნობილია ხიზანანთგორის C ფენიდან [1, ტაბ. 24-3]. ორმაგყურიათი ჭურჭელი უფრო ბედენური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი, განსაკუთრებით - შიდა ქართლში. ბერიკლდეებსა და ხაშურის ნაცარგორაზე ამგვარყურიათი არაერთი ქოთანია აღმოჩენილი, თუმცა ყურის ფორმა განსხვავებულია [9; 10]. იშვიათია მტკვარ-არაქსის კულტურაში ჭურჭლის პირის კიდის დაჭდევა და ფოსოებით მორთვა, როგორც ეს A3 უბანზე გვაქვს (ტაბ. III₉). ამგვარადაა შემკული ნალისებრ ზესადგართა ნაწილი მახლობლად მდებარე დიგაშენ I ნასახლარზე [4, გვ. 17].

აღსანიშნავია სოფ. სათხეს ნასახლარის B1 უბნის D შენობის კომპლექსი, რომელიც შედგება დიდი ზომის კვერცხისებრი ფორმის დერგის, ტოლჩის, მსხლისებრ ფორმის ორი ჭურჭლის, კოჭისებრი სადგრის და სხვა ინვენტარისაგან (ტაბ. V). ეს უკანასკნელი მსგავსია ამირანისგორის, ზველის, ოზნის, ხიზანანთგორის სადგრების [3, გვ. 67-68]. ტოლჩა ზედხედში ოვალურია და ძალზე წააგავს ამირანისგორასა და სოფ. ოკამის ასეთივე ტოლჩებს [8, სურ. 4; 3, ტაბ. 37]. რაც შეეხება მსხლისებრ ჭურჭელს, იგი ფორმით ახლო დგას ამირანისგორის ორმოსამარხებისა და თრიალეთის XI, XIII, XXIV ყორღანთა ჭურჭელთან, რომელიც სოფ. სათხეს ცალებისაგან განსხვავებით ორნამენტირებულია [3, ტაბ. 21]. ახლოა ციხიაგორის B₂ ფენის ჭურჭელთანაც [2, ტაბ. 28]. მაგრამ ყველაზე მეტად უახლოვდება მარტყოფის ყორღანთა ანალოგიურ ჭურჭელს. მარტყოფის №№ 1, 2, 4 ყორღანებში აღმოჩენილი ამგვარი, ოღონდ მოზრდილი ჭურჭელი ზედმიწევნით იმეორებს სოფ. სათხეს ცალების ფორმას [5, ტაბ. CXL, CXLV] და კიდევ ერთხელ მიუთითებს მტკვარ-არაქსის კულტურის როლზე ადრეყორღანული კულტურის ფორმირების საქმეში.

მოტანილი პარალელებით ჩანს, რომ სოფ. სათხესა და სოფ. ბარალეთში აღმოჩენილი ადრეებრინჯაოს ხანის მასალა დაახლოებით ერთგვაროვანია. იგი ახლო პარალელებს პოულობს უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს გვიანმტკვარ-არაქსულ და ადრეყორღანულ კულტურ-

რათა მასალებში. ამასთან, სიახლოვე ჩანს მტკვარ-არაქსის კულტურის როგორც სამხრეთულ, ისე, განსაკუთრებით, შიდაქართლური ვარიანტის ძეგლებთან - ქვაცხელა-ციხიაგორას B დონესთან, რაც გამოიხატება სწორკუთხა ნაგებობის, გვერდშედრეკილი, ზოგჯერ სამტოტაყურიანი და მსხლისებრი ფორმის ჭურჭლის არსებობით. ამ უკანასკნელს უახლოეს პარალელებს უმთავრესად შიდაქართლური ვარიანტის გავრცელების არეალზე ვხვდებით, მათ შორის ადრე-ყორღანული კულტურის მასალებშიც.

ჩადარულ-ამობურცული რთული სპირალური ორნამენტით, ჭურჭლის ზოგი ფორმით ეს ძეგლები გარკვეულ კავშირს მტკვარ-არაქსის კულტურის უფრო სამხრეთ რეგიონებთან ავლენს.

სოფ. სათხეს B1 უბნის B შენობაში აღმოჩნდა ცალი მხრიდან დაბრტყელებული ბრინჯაოს ოთხწახნაგა ისრისპირი წამახული ბოლოებით. შუაში იგი წახნაგოვნად ფართოვდება (ტაბ. IV₆). ოთხწახნაგა, ოლონდ უფრო მასიური ისრისპირია ამალღებაზეც (ტაბ. II₁₅). ოთხწახნაგა ისრისპირი ცნობილია ოზნიდან, ამირანისგორიდან, შენგავითიდან და სხვ. ამგვარი ისრისპირიც გვიანმტკვარ-არაქსული ეტაპისათვისა დამახასიათებელი [5, გვ. 106] და უჩვენებს, რომ ლითონის იარაღითაც ჯავახეთის ეს ძეგლები ახლო დგას ამ კულტურის გვიანი ეტაპის ძეგლებთან. მოტანილი პარალელებით ამალღება ძვ.წ. III ათასწ. შუა ხანებით უნდა დათარიღდეს. სამტოტაყურიანი ფრაგმენტის ქვაცხელა - ციხიაგორას B ფენასთან ანალოგიებით ასევე უნდა განისაზღვროს სოფ. სათხეს B1 უბნის თარიღიც, რასაც მხარს უჭერს მსხლისებრი ჭურჭლის მსგავსება მარტყოფულ ნაწარმთან. ამავე დროისა ალბათ A2 და A3 უბნის მასალაც, თუმცა მისი სიმცირე ამის მტკიცების საშუალებას არ იძლევა.

შედარებითი ანალიზით მიღებული დათარიღება მთლიანად შეესაბამება არიზონის უნივერსიტეტის რადიოკარბონულ თარიღებს: 4380±45; 4500±60; 4445±60; [11, გვ. 28, 29]. არსებული მონაცემებით შეიძლება ითქვას, რომ ძვ.წ. III ათასწ. შუა ხანებისათვის სოფ. სათხეს ტერიტორიაზე ფუნქციონირებდა საკმაოდ მასშტაბური, ტერასულად ნაგები ნამოსახლარი, რომელსაც ეკავა ნალისებრი ფორმის მთის თხემი და კალთები.

* * *

1993 წელს ბარაღეთის ამალღებაზე ჩატარებული სადაზვერვო სამუშაოების შემდეგ საჭიროდ ჩაითვალა ამ ძალზე საინტერესო ძეგლის ტოპოგრაფიული გეგმის შედგენა. ძეგლზე გეოდეზიური სამუშაოების ჩატარება მხოლოდ 1995 წლის შემოდგომაზე გახდა შესაძლებელი

ამერიკაში ქართული ასოციაციის ფინანსური მხარდაჭერით.⁵

З. К. Кикодзе, Ф. Л. Коль, Г. М. Миндишвили, А. З. Орджоникидзе

РАННЕБРОНЗОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ ЮЖНОЙ ГРУЗИИ (резюме)

В 1993 году совместная грузино-американская археологическая экспедиция продолжила полевые исследования на высокогорном Джавахетском плато, на поселениях сел. Баралети, Ахалкалакского района и сел. Сатхе, Ниноцминдского района. Предварительный отчет раскопок уже опубликован [11]. Однако в нем археологический материал рассмотрен слишком поверхностно и требует дальнейшей доработки. Этот материал состоит из керамики, а также каменных и металлических изделий. Керамика обоих поселений представлена в основном фрагментами разных сосудов куро-аракской культуры. Некоторые из них украшены шишечками, рельефными спиралями, выпукло-вогнутым, желобчатым и др. орнаментом. Остальные глиняные изделия - это фрагменты круглых очагов переносного типа, дисковидных крышек, формы для отливки топора (?). Каменные орудия представлены ладьевидными зернотерками, ступками, кремневыми вкладышами серпов. Металлический инвентарь представлен бронзовыми наконечниками стрел.

Археологические материалы этих поселений находят близкие аналогии в основном на памятниках Восточной Грузии, относящихся к поздней стадии куро-аракской культуры и периоду ранних курганов. Это дает возможность датировать их серединой III тыс. до н.э., что вполне совпадает с радиоуглеродной датировкой Аризонского университета [11].

* * *

В 1993 году, после проведения разведывательных работ на поселении Амаглеба сел. Баралети сочли необходимым создать топоплан этого очень интересного памятника. Однако,

⁵ განსაკუთრებული მადლიერებით გვინდა აღვნიშნოთ ამ ასოციაციის პრეზიდენტის ქალბატონ ელიზაბეტ ზალდასტანი-ნაპიერის დიდი თანადგომა

геодезические работы стали возможным только осенью 1995 года при финансовой поддержке грузинской ассоциации Америки.⁶

**Z. Kikodze, Ph. Kohl, G. Mindiashvili,
A. Ordjonikidze**

ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF EARLY BRONZE AGE FROM SOUTH GEORGIA

(Summary)

In 1993 the joint Georgian-US Archaeological Expedition continued field investigations on the alpine Javakheti plateau. Excavations were carried out on the settlement sites of the villages of Baraletis Amaghleba, Akhalkalaki dist. and Satakhe, Ninotsminda dist. A preliminary report on the excavations has been published [11]. However, unfortunately, the archaeological materials are treated in it rather superficially. They consist of pottery as well as stone and metal items. The pottery of both settlements is represented by fragments of various vessels of the Kura-Araxes culture. Some are decorated with bosses, relief spirals, convex-concave, grooved, etc. ornaments. Fragments of moulds of casting axes (?), discoid lids and round portable hearths are also met. Stone tools are represented by boat-shaped querns, mortars, flint insets of sickles, etc., and metal items by bronze arrowheads.

This archaeological material finds analogies largely with that of Eastern Georgia, belonging to the late Kura-Araxes culture and the period of the early barrow burials. This allows us to date these settlements to the middle of the 3rd millennium B.C., fully coinciding with the radiocarbon dating of Arizona University [11].

In 1993, after the exploration of the Baraleti settlement site of v. Amaghleba it was considered necessary to draw a topographical plan of this very interesting site. Only in 1995 did it prove feasible to carry out this geodetic work with the financial support of the Georgian Association of America.⁷

⁶ Хочется особо отметить большую помощь президента Грузинской ассоциации в Америке Госпожи Елизабет Залдастани-Напиер.

⁷ We wish especially to acknowledge the generous assistance of Mrs. Elizabeth Zaldastani Napier, President of the Georgian Association of America.

ლიტერატურა

1. კიკვიძე ი. სიზანანთ გორის ადრებრინჯაოს ხანის ნასახლარი, თბ., 1972.
2. მანარაძე ზ. ციხიგორის მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარი, თბ., 1994.
3. ორჯონიკიძე ა. სამცხე-ჯავახეთი ადრებრინჯაოს ხანაში, თბ., 1983.
4. ორჯონიკიძე ა. ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი დიგაშენი I, ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 15-22.
5. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1992.
6. ჯავახიშვილი აღ., ღლონტი ღ. ურბნისი, I, თბ., 1962.
7. ჯაფარიძე ო., ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბ., 1976.
8. ჩუბინიშვილი ტ., ამირანის გორა, თბ., 1963.
9. Глonti Л. И., Джавахишвили А. И., Новые данные о многослойном памятнике эпохи энеолита-поздней бронзы в Шида Картли - Бериклдееби, КСИА, 192, 1987, с. 80-87.
10. Рамишвили А. Т. Раскопки в Хашурском районе в 1984-86 гг., ПАИ, 1986 (1991), с. 22-25.
11. Isaac B., Kikodze Z., Kohl P., Mindiashvili G., Ordzhonikidze A. and White G. Archaeological investigations in Southern Georgia, 1993, Iran, 32, 1994, p. 22-29.

ტაბულების აღწერილობა

- ტაბ. I - საქართველო-აშშ-ს არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გათხრილი ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლები: სოფ. ბარალეთი, ნამოსახლარი ამაღლება. ტოპოგეგმა.
- ტაბ. II - სოფ. ბარალეთი, ნამოსახლარი ამაღლება, თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. 5 - ცულის (?) ყალიბი, 10 - თიხის დისკოსებრი სარქველები, 13 - მრგვალი, შუაგულამოღებული კერის ფრაგმენტი, 14 - ნალისებრი შესადგარი (ზედაპირული აღმოჩენა), 15 - ბრინჯაოს ოთხწახნაგა ისრისპირი.
- ტაბ. III - სოფ. სათხე, A2 (1-6, 10, 11), A3 (7-9, 12) და B1 (13-21) უბნებზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის, დისკოსებრი სარქველების (3-4) და მრგვალი, შუაგულამოღებული კერის (22) ფრაგმენტები. ქვის იარაღები (19).

ტაბ. IV - სოფ. სათხე, B1 უბანი, 1 - თიხის ცხვრის ფიგურები, 2 - ქვის იარაღები, 3, 4, 8, 13 - კერამიკა, 5 - კვირისტავეები, 6 - ბრინჯაოს იხრისპირი, 7 - კაჟის ნამგლის ჩასართები.

ტაბ. V - სოფ. სათხე, B1 უბანი, D შენობა, 1 - თიხის კათხა, 2-3 - თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, 4 - თიხის კოჭისებრი სადგარი, 5-6 - თიხის მსხლისებრი ფორმის ჭურჭელი.

Описание таблиц

Табл. I - Расположение памятников ранне-бронзовой культуры, раскопанных грузино-американской археологической экспедицией. Село Баралети. Поселение Амаглеба. Топоплан.

Табл. II - Село Баралети, поселение Амаглеба, фрагменты глиняных сосудов, 5- глиняная форма для отливки топора (?), 10 - фрагменты дисковидных крышек, 13 - фрагменты переносного очага, 14 - подковообразная подставка (случайная находка), 15 - бронзовый наконечник стрелы.

Табл. III - Село Сатхе, фрагменты глиняной посуды и круглого переносного очага (22) с участков A2 (1-6, 10, 11), A3 (7-9, 12) и B1 (13-21), каменные орудия (19).

Табл. IV - Село Сатхе, участок B1, 1- глиняные фигурки овец, 2 - каменное орудие, 3, 4, 8-13 фрагменты

глиняных сосудов, 5 - пряслица, 6 - бронзовый наконечник стрелы, 7 - кремневые вкладыши серпа.

Табл. V - Село Сатхе, участок B1, помещение D, 1- глиняная кружка, 2-3 - фрагменты глиняной посуды, 4 - катушкообразная подставка, 5-6 - грушевидные сосуды.

Description of Plates

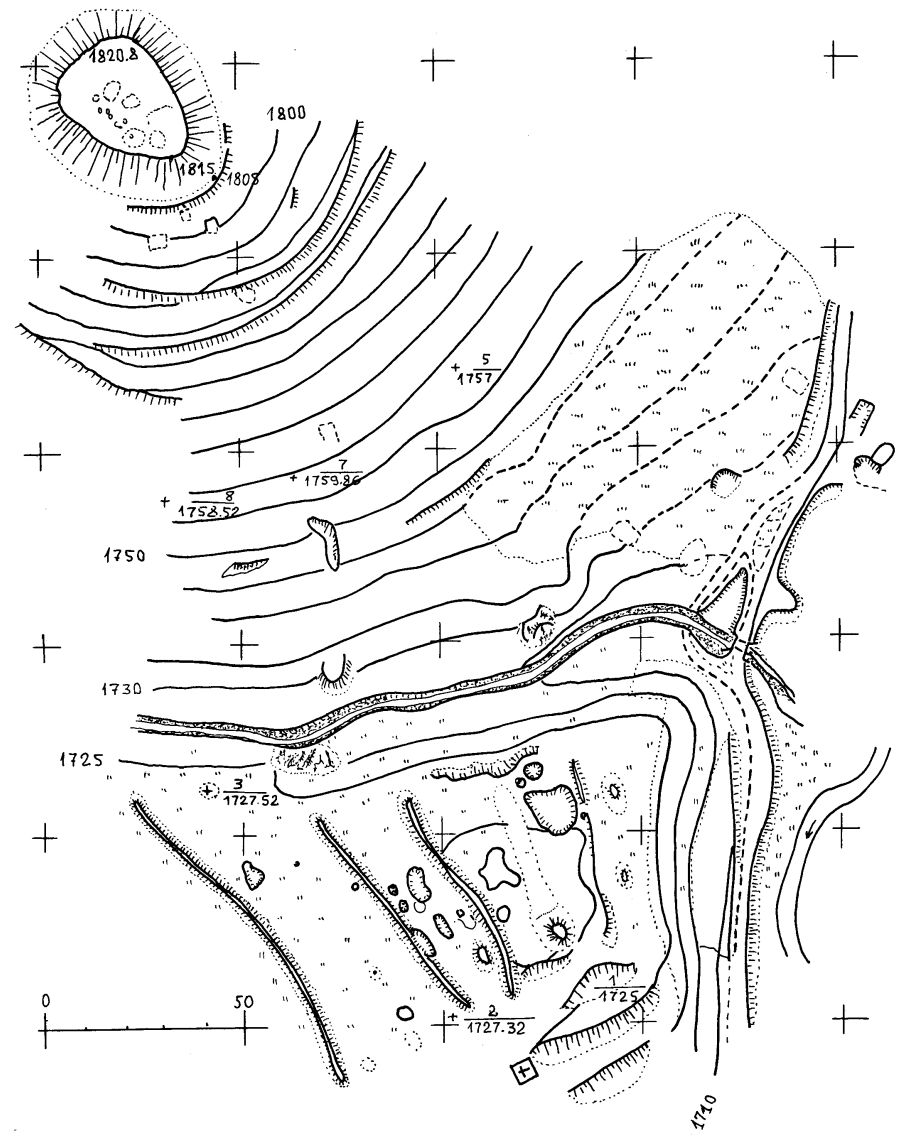
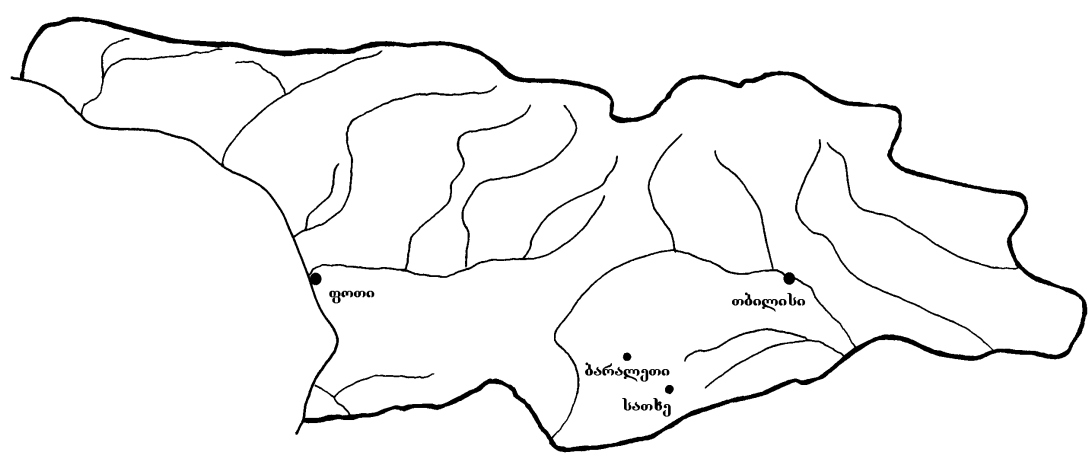
Pl. I - The layout of the Early Bronze culture sites excavated by the US-Georgian archaeological expedition. Village of Baraleti, Amagleba settlement site. Topographical plan.

Pl. II - Amagleba settlement site, v. Baraleti. Fragments of clay vessels. 5 - clay mould for casting an axe (?), fragments of disk-like lids, 13 - fragments of a portable hearth, 14 - horseshoe-shaped support (accidental find), 15 - bronze arrowhead.

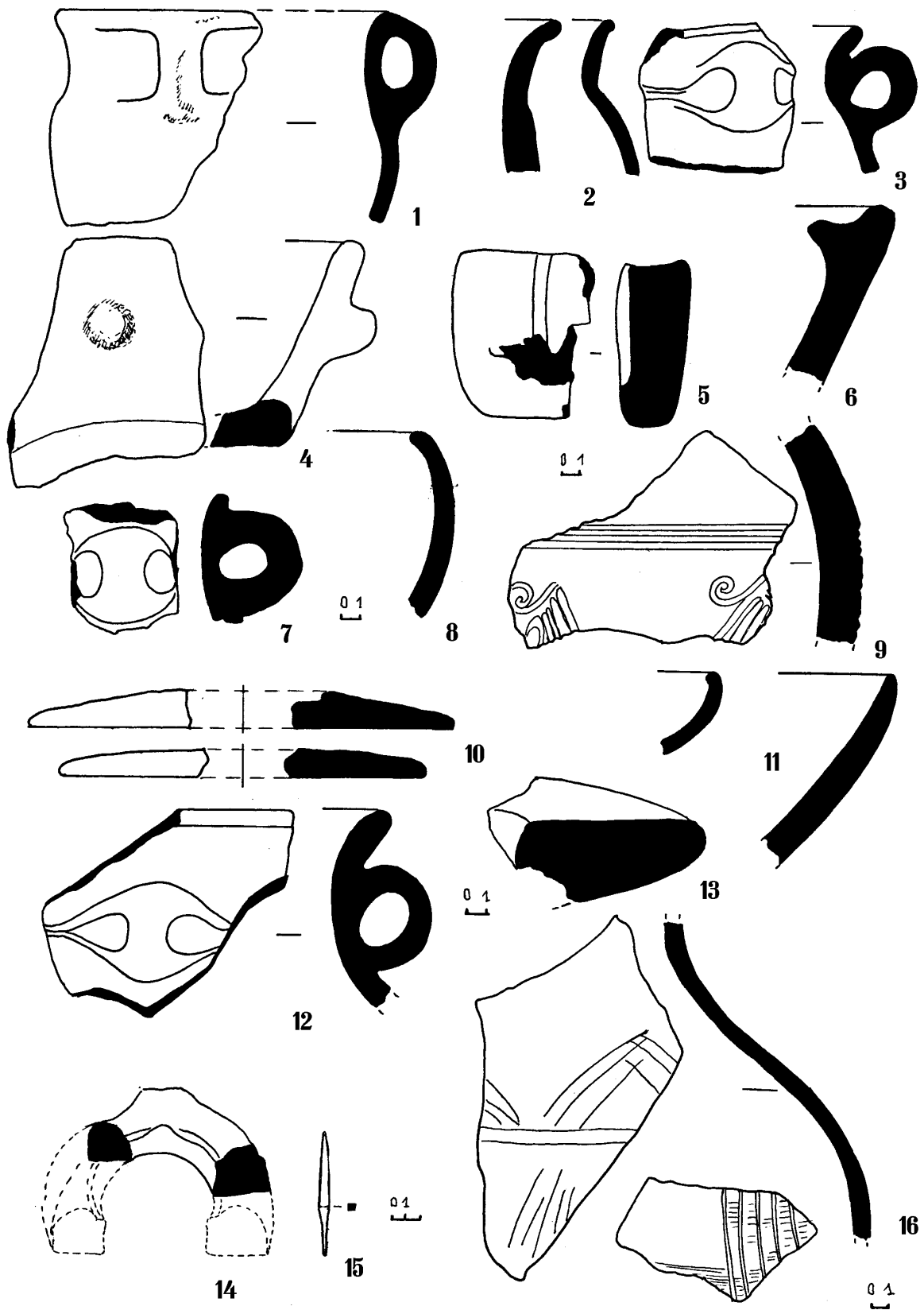
Pl. III - Village of Satkhe. Fragments of clay vessels and a round portable hearth (22) from trenches A2 (1-6, 10, 11), A3 (7-9, 12) and B1, stone tools (19).

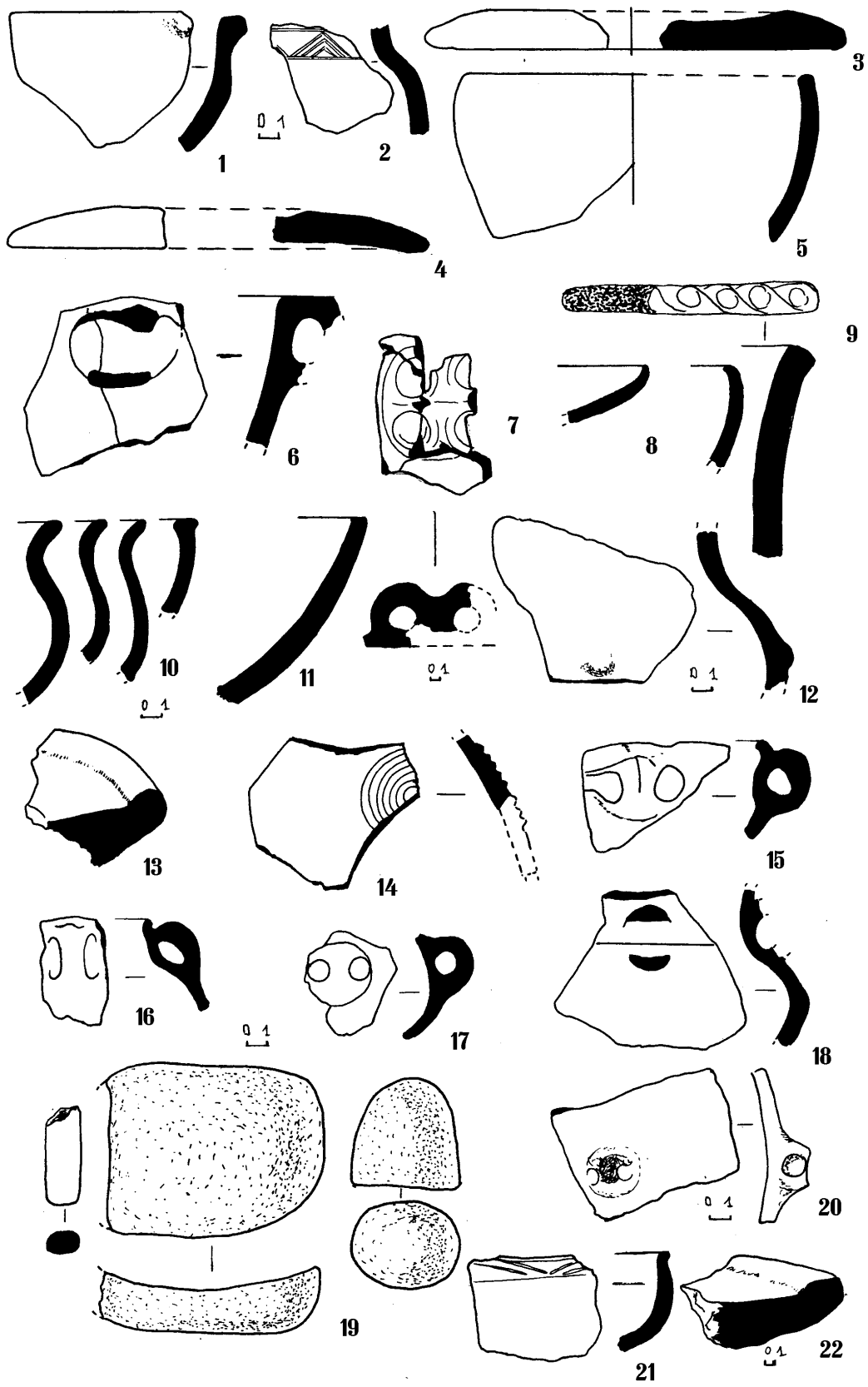
Pl. IV - Village of Satkhe, trench B1, 1 - clay figurines of sheep, 2 - stone tools, 3, 4, 8-13 - fragments of clay vessels, 5 - whorl, 6 - bronze arrowhead, 7 - stone inserts of a sickle.

Pl. V - Village of Satkhe, plot B1, space D, 1 - earthenware mug, 2-3 - fragments of a clay vessel, 4 - reel-shaped support, 5-6 - pyriform vessels.

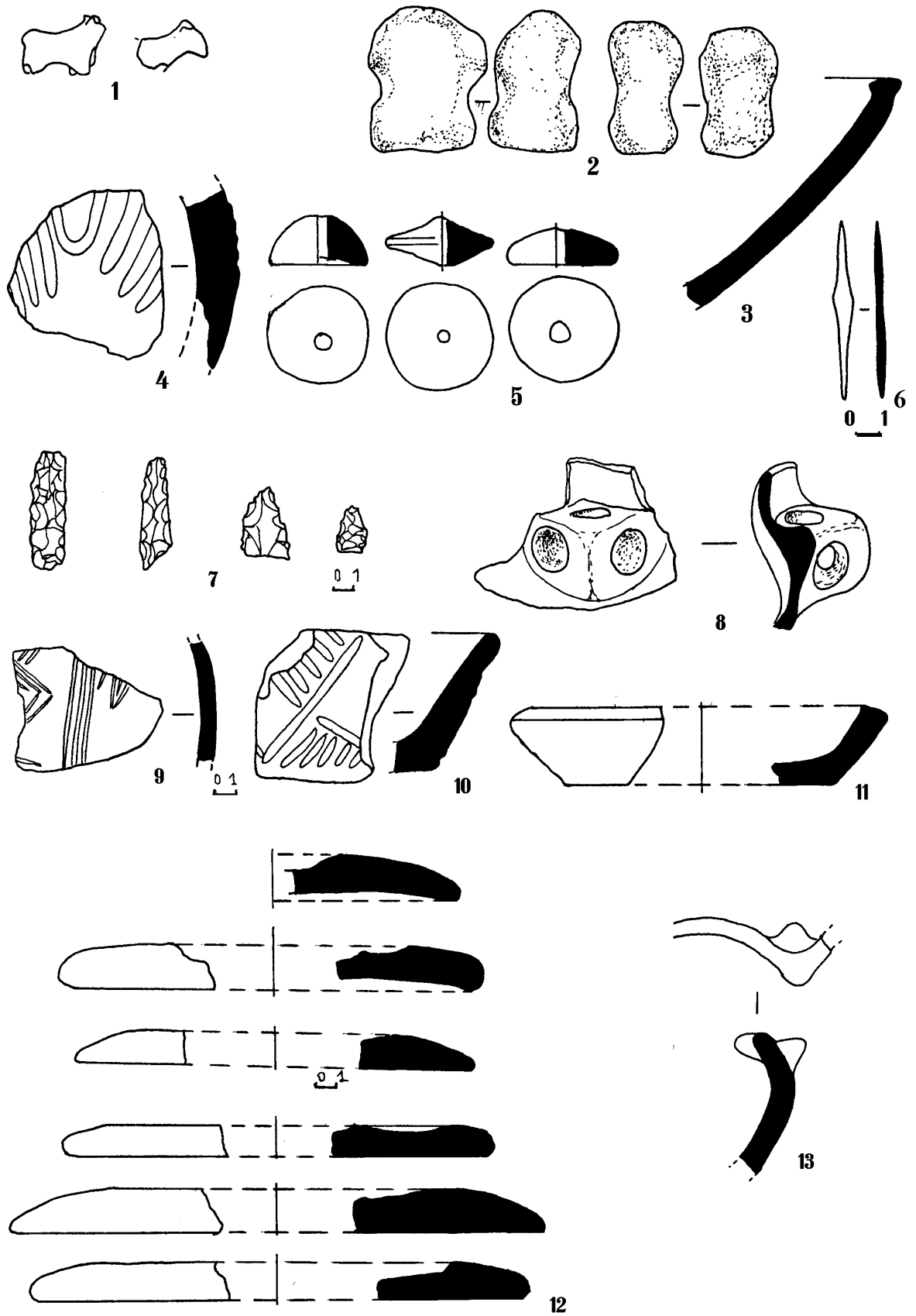

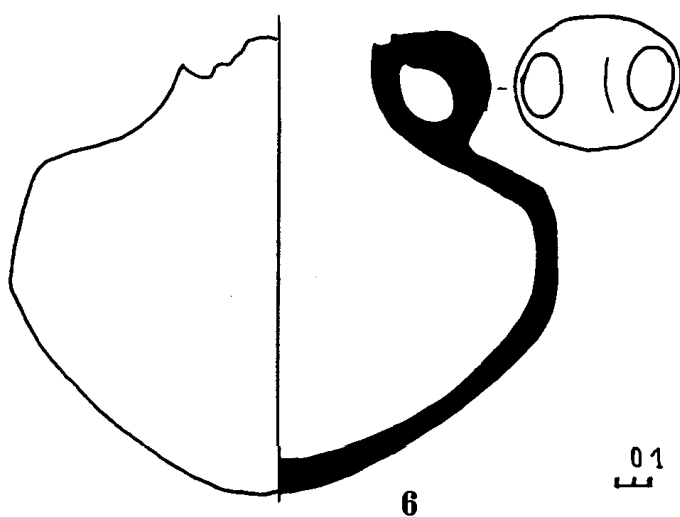
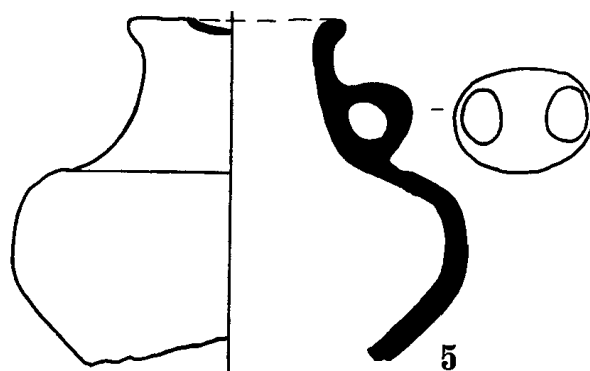
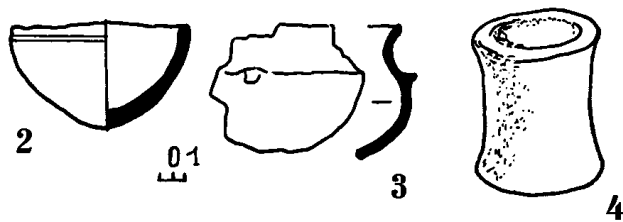
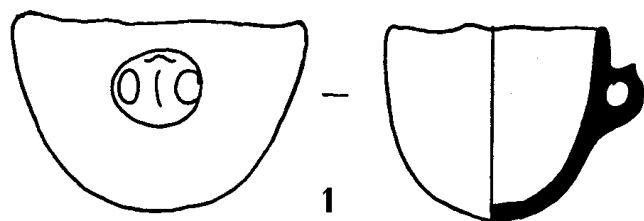
ტაბ. II

ტაბ. IV

გივი ინანიშვილი, შოთა ჩართოლანი, ბესარიონ მაისურაძე, გელა გობეჯიშვილი, ჭთეიმურაზ მუჯირი

საქართველოს უძველესი სამთამადნო წარმოების კვლევები

სამთამადნო საქმის ისტორიისადმი ინტერესი სათავეს იღებს უძველესი დროიდან. ის აქტუალობას არ კარგავს თანამედროვე სამთომეტალურგიული წარმოების შესწავლის თვალსაზრისითაც. აღნიშნულ პრობლემას მიეძღვნა არაერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი მეცნიერული ნაშრომი, სადაც განხილულია უძველესი სამთამადნო საქმისა და მეტალურგიის ისტორიული განვითარების ძირითადი საკითხები.

წინაისტორიული ხანის საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროცესში უდიდესი როლი ითამაშა სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის ჩასახვა-განვითარებამ, რომლის მნიშვნელოვანი მიღწევები თავის მხრივ დამოკიდებული იყო სამთამადნო საქმის, მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების დაწინაურებაზე და მოითხოვდა დიფერენცირებულ პროფესიულ ხელოსნურ წარმოებას.

ამიერკავკასიის ძველი სამთამადნო და მეტალურგიული ძეგლების შესწავლის ინტერესი ჩნდება ჯერ კიდევ XIX ს მეორე ნახევარში. ამ პერიოდში ჩატარებული საკვლევადიებო სამუშაოები სპორადულ ხასიათს ატარებს და მოიცავს მცირე მოცულობის მეცნიერულ ინფორმაციას. XX ს. 20-იანი წლებიდან საქართველოს ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა წარმოაჩინა საინტერესო მასალები სამთამადნო წარმოების ძეგლების შესწავლისათვის. მომდევნო წლებში განსაკუთრებული მეცნიერული შესწავლის ობიექტი ხდება ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ ნაწილში განლაგებული სამთამადნო წარმოების ძეგლები [9; 11; 12; 15]. მათი გამოკვლევის პრობლემა დღითიდღე აქტუალური ხდება. ძეგლების ისტორიულ-ტექნოლოგიური ანალიზი კომპლექსურ ხასიათს იღებს, ჰუმანიტარული, საბუნებისმეტყველო და ტექნიკურ მეცნიერებათა სპეციალისტების მონაწილეობით [4; 5; 6; 10; 13].

სამთომეტალურგიული წარმოების ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, ამიერკავკასია ექცევა მსოფლიოს უძველეს სამთამადნო და მეტალურგიულ ცნობილ ცენტრებს შორის, სადაც ძვ.წ. IV ათასწ. არსებობდა ტექნიკური აზრის განვითარების შესაბამისი ღონე და ბუნებრივი პირობები.

ამიერკავკასიის ისტორიაში სამთომეტალურგიული წარმოების ჩასახვა-განვითარების ისტორიული სქემის წარმოდგენისათვის განვიხილავთ აქ არსებული მეტალოგენური სისტემის გეოგრაფიულ-გეოლოგიურ და გეოქიმიურ მონაცემებს, რომლებიც განაპირობებენ ადგილობრივი წარმოების განვითარების პერსპექტივებს, სადაც სპილენძის, ანთიმონის, დარი-

შხანისა და პოლიმეტალების მადანგამოსავლები უძველესი დროიდან წარმოადგენენ დამუშავების ობიექტებს. ისინი მოიცავენ სხვადასხვა სიმძლავრის საბადოებს და გამოირჩევიან გენეტიკური მრავალფეროვნებით. საბადოთა შემადგენელი მინერალები ხასიათდებიან წარმოებისათვის აუცილებელი ელემენტების მაღალი პროცენტული შემცველობით და მეტალურგიული პროცესებისათვის საჭირო ოპტიმალური მახასიათებლებით [14]. საქართველოს ტერიტორია თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ექცევა ამიერკავკასიის მინერალური რესურსების გავრცელების ძირითად ზონაში (ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთი ზოლი და მცირე კავკასიონის დიდი ნაწილი).

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ცენტრალური კავკასიონის ქედის სამხრეთ ნაწილს, რომელიც ისტორიულად წარმოადგენს უძველესი სამთომეტალურგიული წარმოების კერების გავრცელების ძირითად რეგიონს. აღნიშნული კერები გეოგრაფიულ-გეოლოგიური, ისტორიულ-გეოლოგიური ლოკალიზაციით და ისტორიულ-მეტალურგიული თავისებურებებით თავსდება ამიერკავკასიის სამთამადნო სისტემის სხვადასხვა რეგიონში. მათი ძირითადი ნაწილი წარმოდგენილია სულფიდური სპილენძის მადნების სახით. ერთიან გეოგრაფიული გავრცელების ზოლში ექცევა სპილენძის გამადნებათა სისტემის აფხაზეთის, სვანეთის და რაჭის ობიექტები, რომლებიც კავკასიონის ქედის დასავლეთი ნაწილიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით ვრცელდება ცალკეული გამადნებათა ჯგუფების სახით.

აფხაზეთის მთიანეთში, მდ. კოდორის ზემო წელის და მისი შენაკადების სათავეების ზონის გათვალისწინებით, სპილენძის გამადნებათა სისტემა ვრცელდება 25 კმ-ის მანძილზე, რამდენიმე ასეული მეტრის სიმძლავრის მადანგამოსავლებით. ძირითად მინერალებს წარმოადგენენ პიროტინი, პირიტი, ხალკოპირიტი და გალენიტი. სპილენძის შემცველობა საშუალოდ 0,5-1,2 %-ია. მინარევის სახით გვხვდება - ტყვია და კობალტი. მადნის ძარღვებში სპილენძის შემცველობა 1,0-12,0 %-ია.

ჩხალთის გეოლოგიური პარტიის დაზვერვითი სამუშაოებისას, მდ. ბზიფის ხეობაში დაფიქსირებულმა მიწისქვეშა სიცარიელებმა, რომლებიც დაკავშირებული იყო ძველ სამთამადნო ძეგლებთან, დასაბამი მისცა აქ სპეციალური დანიშნულების არქეოლოგიურ სამუშაოებს. მდ. ბზიფისა და კოდორის ზემო დინებაში დაზვერვებით გამოვლენილ იქნა ოცამდე ძველი მადარო-გამონამუშევარი, რომლებიც მდებარეობენ ზღვის დონიდან 1800 - 2000 მ

სიმაღლეზე. ობიექტები კონცენტრირებულია სპილენძის მადნის ძლიერ გამოსასავლებზე [16, გვ. 121]. მალაროგამონამუშევრები ორი ტიპისაა: დახურული და ღია. მათი ერთი ნაწილი დაფარულია ფუჭი ქანით.

აფხაზეთის სპილენძის გამადნების ზონაში, ძველი საინჟინრო - ტექნოლოგიური სპეციალიზაციის გადაწყვეტის საინტერესო ინფორმაციის შემცველია ბაშკაცარას სპილენძის მადანგამოსავლებზე მიკვლეული რთული კონსტრუქციის მქონე მალარო. იგი შედგება ორი იარუსისაგან, რომელიც მისდევს მადნის ძარღვს და განივკვეთში ლებულობს მინერალის გავრცელების მოცულობის ფორმას. აქ ერთ-ერთი ჰორიზონტალური შესასვლელი ბაქანი (ლიობის განივკვეთით 2,0 x 3,5 მ, მღვიმის ზომებით 43,0 x 1,2 x 1,4 მ), საბადოს დამუშავების შესაძლო ტექნიკური შესაძლებლობების განხორციელების ტიპიურ მაგალითს წარმოადგენს. მალაროს კედლებში სხვადასხვა დონეზე, მადნის ძარღვის გავრცელების მიმართულებით, ცვალებადი ზომების ერდო-ხვრელებია შეჭრილი. იატაკი დაფარულია ფუჭი ქანით. ფუჭი ქანის გადანაყარი დასტურდება აგრეთვე მალაროს გარეთ, მის სიახლოვეს და ცენტრალური შესასვლელის ქვედა ნაწილში. აფხაზეთის ზონის სამთამადნო წარმოების სისტემაში ჩართულია ღია კარიერები, რომლებიც რამდენიმე ობიექტზეა მიკვლეული (შხაბზია, ბაშკაცარა, ტვიბრაშერა) [7, გვ. 124-125]. დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი მადნის მოპოვება-გადამუშავებასთან დაკავშირებული წარმოების ნაშთები (ქვის უროები, მადნის კონგლომერატი) [2, გვ. 106]. სულ ბზიფისა და კოდორის ხეობაში დადასტურებულია ორ ათეულამდე სპილენძის მალაროგამონამუშევარი. აღნიშნული სამთამადნო წარმოების ძეგლები თარიღდება ძვ.წ. II-I ათასწლეულებით.

აფხაზეთის რეგიონში სამთამადნო წარმოების ძეგლების არქეოლოგიური შესწავლის დროს მოპოვებულია მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მქონე ნივთიერი მასალა: ქვის უროები, ფუჭი ქანის გადანაყარი, წილები, ხის ნახშირი და სხვა. ქვის იარაღები დამზადებულია საგანგებოდ შერჩეული მკვრივი ქანისაგან (გრანიტი, დიაბაზი, გაბროდიაბაზი). გამოირჩევა სხვადასხვა ზომის და წონის, განსხვავებული მოყვანილობისა და ფორმის იარაღი. მალაროებში აღმოჩენილი მასალებისაგან ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე ხის გობები, ვერტიკალური სამაგრი ძეგლები და ნახშირი.

სვანეთის რეგიონის სპილენძის გამადნებათა ჯგუფში ექცევა მდ. ენგურისა და მდ. ცხენისწყლის სათავეების გეოგრაფიული სივრცე. ძირითადი მადნეული მინერალებია პიროტინი, ხალკობირიტი, გალენიტი. სპილენძის საშუალო ქიმიური შედგენილობა 0,45 - 2,4 %-ია. მინარევი ელემენტებია კობალტი და ნიკელი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჯალადის მადანგამოსავლები (მესტიიდან 10-12 კმ-ის დაშორე-

ბით). საბადოს გეოქიმიური მონაცემებით ფიქსირდება 0,5 - 2,0 % სპილენძის შემცველობა, კობალტის და ტყვიის მინარევებით.

აფხაზეთის სამთამადნო წარმოების ძეგლების გაგრძელებას აღმოსავლეთის მიმართულებით წარმოადგენს სვანეთის რეგიონის სამთო-მეტალურგოული კომპლექსი.

სვანეთის ტერიტორიაზე უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლების არსებობის შესახებ ცნობილი გახდა XX საუკ. 70-იანი წლებიდან. მიკვლეული იქნა ზაარგაშის და ლაფურის მადანგამოსავლებთან არსებული გამონამუშევრები⁸. სამთამადნო წარმოების ძეგლებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია სოფ. ზაარგაშიდან 1,5 კმ დაშორებული და დაბა მესტიიდან 5 კმ-ის მანძილზე არსებული დახურული ტიპის მალაროგამონამუშევრები, რომლებიც გავრცელებულია ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით. ძეგლები მდებარეობენ ზღვის დონიდან 2000 მ-ის სიმაღლეზე. მათგან კომპლექსურად შესწავლილია ზაარგაშის № 1 და № 2 მალაროგამონამუშევარი (ტაბ. I).

№ 1 მალაროს შესასვლელი შვეულ კლდეშია გაჭრილი (2,2 x 2,5 მ) პირველი დარბაზის შემდეგ, 12 მ-ის სიგრძეზე მალარო ორ ტოტად (A ტოტის სიგანე - 0,8-1 მ; B ტოტის სიგანე - 0,7 მ) იყოფა. მეორე დარბაზს (სიგრძე - 5,7 მ; სიგანე - 6 მ; სიმაღლე - 4,3 მ) ჩრდილოეთის მხარეს აქვს ასევე ორი ტოტი (C ტოტის სიგრძე - 2,5 მ, სიმაღლე - 0,7 მ; D ტოტის სიგრძე - 9 მ; სიმაღლე - 0,8 მ), მესამე დარბაზი მეორესაგან 1,5 მ-ით არის დაშორებული, შემდეგ არის მეოთხე დარბაზი. დარბაზში ჭერის გასამაგრებლად დატოვებულია კლდის მასივის ორი სვეტი. მესამე დარბაზის გვერდების გასამაგრებლად ამოშენებულია ქვის კედლები. № 2 მალარო მდებარეობს № 1 მალაროდან 25 მ-ის დაშორებით.

№ 2 მალარო შედარებით ღრმაა და რთული კონსტრუქციის ნაგებობას წარმოადგენს - აქვს სამი ტოტი, ერთი შტრეკი, ერთი ერდო, ორი სავენტილაციო ხვრელი და ხუთი დარბაზი გააჩნია (№ 2 მალაროს საერთო სიგრძე 132 მეტრია) [16, გვ. 125-127].

№ 2 მალაროს პირველ დარბაზში აღმოჩენილია ჭერის გასამაგრებელი ხის საყრდენები და ხის გობის ფრაგმენტები. ზაარგაშის სამთამადნო ძეგლებზე დაცულია სამუშაო ციკლთან დაკავშირებული იარაღები: დიდი რაოდენობით ქვის უროები, ჩაქურჩები და სხვა. მალარო გამონამუშევრების კამერის იატაკზე აღმოჩენილია ხის ძეგლები, ხის გობის ფრაგმენტები და ნახშირი. ქვის იარაღი იმეორებს აფხაზეთის

⁸ მდ. ენგურისა და მდ. ცხენისწყლის ხეობაში, სვანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მიკვლეულია სპილენძის მადნის მოპოვება-დამუშავებასთან დაკავშირებული რამდენიმე მალარო.

რეგიონის მაღაროგამონამუშევრებში აღმოჩენილ ამ ტიპის იარაღის ფორმებს.

სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ძეგლები ამჟღავნებენ სამთამადნო წარმოებაში გამოყენებულ ტექნიკა-ტექნოლოგიური შესაძლებლობების ათვისების სხვადასხვა ეტაპს, ღია კარიერების მარტივი ფორმებიდან მიწისქვეშა რთული სქემის გვირაბების ჩათვლით. ძეგლებზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის, რადიოკარბონული მეთოდით დათარიღებული ნიმუშების შედეგებით და მაღაროგამონამუშევრების კონსტრუქციულ-ტექნოლოგიური სქემების მიხედვით, სვანეთის სამთო-მეტალურგიული წარმოების კომპლექსი დათარიღებულია ძვ.წ. II ათასწ. დასაწყისიდან ძვ.წ. I ათასწ. შუახანებით.

მთიანი რაჭის სპილენძის გამადნების ჯგუფი განლაგებულია მდ. რიონის, ჩვეშურის, ზოფხითურის სათავეებში, სპილენძ-პიროტინების ძლიერად განვითარებულ ზოლში. დამახასიათებელი მინერალებია პირიტი, პიროტინი და ხალკოპირიტი. სპილენძის შემცველობა საშუალოდ 0,5-1,9 %-ია. მთიანი რაჭის მეტალოგენურ სისტემაში სპილენძის საბადოებთან ერთად ცნობილია დარიშხანის და ანთიმონის ძლიერი მადანგამოსავლები, რომლებიც მუშავდებოდა ბრინჯაოს ხანაში და მნიშვნელოვან ტექნოლოგიურ ბაზას წარმოადგენდა დარიშხნიანი და ანთიმონიანი ბრინჯაოს წარმოებისათვის.

ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთი კალთების სპილენძ-პიროტინის გამადნების ზოლში, განლაგებული სამთო-მეტალურგიული კომპლექსებიდან, თავისი სიმძლავრით ერთ-ერთი უდიდესია მთიანი რაჭის სამთამადნო კერა. ის უშუალოდ უკავშირდება რეგიონის არქეოლოგიურ ძეგლებს. სამთამადნო წარმოების ძეგლები განლაგებულია მდ. რიონის და მისი შენაკადების - ჩვეშოს და ზოფხითურის ზემო წელზე, ხეობათა მაღალმთიან ზოლში, ზღვის დონიდან 1800-2500 მ სიმაღლეზე. გამოვლენილი ობიექტებიდან განსაკუთრებული მეცნიერული ღირებულებისაა სპილენძის, ანთიმონის, დარიშხანის მაღარო-გამონამუშევრების შესწავლის შედეგები. ძეგლებზე მადნის მოპოვება დასტურდება როგორც მიწისზედა, ისე მიწისქვეშა დამუშავებით. მაღაროთა გაყვანის წესის, დანიშნულების, კონსტრუქციების და ექსპლოატაციის მოცულობის გათვალისწინებით გამოიყო გამონამუშევართა ტიპები, მარტივი ღია ორმოდრმულებიდან დაწყებული, დამთავრებული რთული მრავალსართულიანი გვირაბების სისტემით [1, გვ. 441-442].

სპილენძის მადნის უძველესი მაღაროები განლაგებულია სოფ. გონასთან, მდ. ჩვეშურის ხეობაში. ისინი ლოკალიზდებიან ჭყორნალიანის, ნაბოსლების, ჩვეშოს, წყაროსფარის ობიექტებზე, რომლებიც ქმნიან სპილენძ-პიროტინის საბადოთა განვითარების ჩვეშურის ჯგუფს. წარმოდგენილია პირიტის, პიროტინის და ხალკოპირიტის მარღვების სახით, მადნის ბუდობრივი და ლინზისებური გავრცელებით

(სიმძლავრე - 0,7 - 1,3 მ; ცალკეულ შემთხვევებში 8 მ აღწევს, ვარდნის კუთხე 45-80 %, გამადნების სიღრმე 100-450 მ). სპილენძის შემცველობა მადანში საშუალოდ 0,7 - 3,3 %-ია, მადნის მარღვებში 10-14 % აღწევს. საბადოები გეოქიმიური მონაცემებით ერთტიპიურია, მინარევის სახით გვხვდება კობალტი (0,02%-0,54%).

მთიანი რაჭის რეგიონის ანთიმონის საბადოებზე მიკვლეულია და შესწავლილია 20 ობიექტი. ბევრ მათგანზე დაფიქსირებულია უძველესი სამთამადნო წარმოების ნიმუშები. ძეგლის უდიდესი ნაწილი განლაგებულია ზოფხითოს, საგების და ხვარძახეთის ანთიმონის გამადნებათა სისტემაში. აღნიშნულ ობიექტებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ზოფხითოს საბადო, რომელიც მდებარეობს მდ. ზოფხითურის (მდ. რიონის შესართავი) ზემო წელზე, ზღვის დონიდან 2300-2800 მ სიმაღლეზე. საბადო შედგება ძირითადად კვარც-ანთიმონის მარღვისაგან (მისი პარამეტრებია: გავრცელების სიგრძე - 150-500 მ; სიმძლავრე - 0,4-3,0 მ; ვარდნის კუთხე 15-50 %). საბადო ძირითადად შეიცავს ანთიმონს, მინარევი ელემენტი და რიშხანი (არსენოპირიტი). დარიშხანის შემცველობა საშუალოდ 0,7-2,0 %-ია.

სიმძლავრით მეორე მნიშვნელობის საგების ანთიმონის საბადო განლაგებულია მდ. ზოფხითურის ხეობაში, მარცხენა ფერდობზე. ის წარმოდგენილია ლინზის ფორმის ანთიმონიტის მარღვებით (პარამეტრებით: სიმძლავრე - 1,0 მ; ვარდნის კუთხე 30-50 %).

ძველ წარმოებასთან დაკავშირებული ნაშთებით საინტერესოა ხვარძახეთის ანთიმონის საბადო, რომელიც მდებარეობს სოფ. გონასთან მდ. ჩვეშურის ხეობაში, ზღვის დონიდან 2200-2500 მ სიმაღლეზე. საბადო შედგება რამდენიმე მდიდარი მარღვისაგან, ტიპური ლინზის ფორმის გავრცელებით (პარამეტრებით: გავრცელების სიგრძე - 850 მ; სიმძლავრე - 0,2-1,0 მ; ვარდნის კუთხე 20-45 %). საბადო მდიდარია ანთიმონით, მინარევის სახით შეიცავს დარიშხანს (არსენოპირიტი). ხვარძახეთის ანთიმონის საბადო მინერალური შედგენილობით ზოფხითოს საბადოს ანალოგიურია (ტაბ. II).

მთიანი რაჭის რეგიონში ცნობილია დარიშხანის 14 საბადო. მარღვები წარმოდგენილია რეალგარული პიკმენტით. საბადოები განლაგებულია სოფ. ღებთან 10-15 კმ-ის რადიუსში. მათ შორის დიდი სიმძლავრით გამოირჩევა ლუხუნის, კოდისძირის და კირტიშოს საბადოები, რომლებიც განლაგებულია ზღვის დონიდან 2200-2500 მ სიმაღლეზე. მათი გამადნების სიმძლავრე შედგება რამდენიმე მარღვისაგან, ხასიათდებიან ერთგვაროვანი მონაცემებით (პარამეტრები: გავრცელების სიგრძე - 4-10 კმ; სიმძლავრე - 5-10 მ). წარმოდგენილია რეალგარი, აურიპიკმენტი და არსენოპირიტი. დარიშხანის საშუალო შემცველობა 0,5-30 %-ია, მდიდარი მარღვების კი 25-47 % აღწევს.

სპილენძის, ანთიმონის და დარიშხანის საბადოთა სისტემაში მიკვლეული უძველესი მაღაროების ტოპოგრაფიული გეგმა-ჭრილებიდან, მათი კონსტრუქციული მონაცემების გათვალისწინებით, ირკვევა, რომ გამოყენებული ყოფილა როგორც ჰორიზონტალური, ისე დახრილი და ვერტიკალური ტიპის გაყვანილობები. ძირითადი კვეთების რაციონალური ფორმები და ზუსტი გაბარიტული პროპორციები კარგად შეესაბამება თანამედროვე სამთო გაყვანილობათა სქემებს და საექსპლოატაციო მონაცემებს. მიწისქვეშა გაყვანილობის მთელი სისტემა ითვალისწინებს ხელოვნურ და ბუნებრივ გამაგრებათა პრინციპებს და უზრუნველყოფს ვენტილაციას.

არქეოლოგიური გათხრებით მთიანი რაჭის სამთამადნო წარმოების ძეგლებზე მიკვლეულია დიდი რაოდენობით ქვის იარაღები (უროები, სახეხები, როდინები), ხის მასალა (გობები, მაღაროს კედლების გასამაგრებელი ვერტიკალური ძეგლები), ნახშირი, ფუჭი ქანის გადანაყარი. მაღაროთა კედლებზე შემორჩენილია მადნის მონგრევასთან დაკავშირებული ლითონის სამუშაო იარაღის კვალი. ქვის იარაღი თავისი ფორმით და დანიშნულებით აფხაზეთის და სვანეთის რეგიონში აღმოჩენილი ტიპური იარაღის ანალოგიურია (ტაბ. III).

კავკასიონის ქედის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში ვრცელდება სპილენძის გამადნების სისტემის კახეთის ჯგუფი. მადანგამოსავლები ექცევა მდ. ალაზნის და მისი შენაკადების სტორის, დიდხევის, ჩელთის, ქაბალოს სათავეების გეოგრაფიულ ზონაში. ამ ჯგუფის სპილენძმადნებათა სისტემიდან ყველაზე ძლიერია ართანის საბადო (მდ. დიდხევის ზემო დინება). მინერალებიდან გავრცელებულია პიროტინი, პირიტი, ხალკოპირიტი, სფალერიტი, გალენიტი. სპილენძი გვხვდება ყველა ტიპის საბადოში საშუალოდ 0,5-2,0 % შემცველობით. სპილენძის მარღვში მისი შემცველობა 10-14 % აღწევს.

კახეთის მთიან ზოლში ჩატარებულია კომპლექსური დაზვერვითი სამუშაოები [16], შესწავლილია გეოლოგიურად ცნობილი სპილენძის გამადნებათა დიდი ნაწილი. თანამედროვე საძიებო მაღაროთა სისტემაში გამოვლინდა რამდენიმე ძველი მაღაროგამონამუშევარი, რომლებიც გარეგნული ფორმით, მაღაროთა სავარაუდო ზომებით და გაყვანილობის კონსტრუქციით ცნობილი ძველი სამთომეტალურგიული კომპლექსების ტიპურია.

საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოების გან-

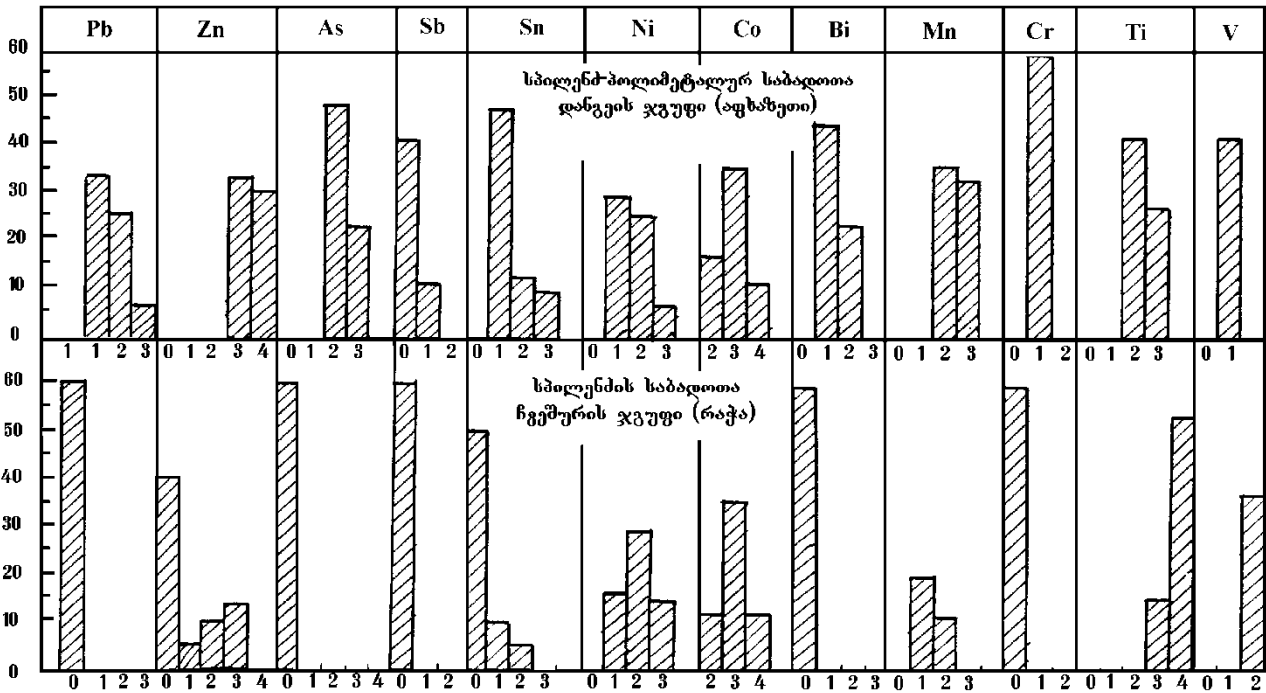
ვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნედლეულის ბაზას წარმოადგენს მცირე კავკასიონის მთიანეთის ზონაში განლაგებული სპილენძის საბადოები და პოლიმეტალური მადნები. ამ რეგიონის სპილენძის გამადნებათა სისტემაში შედის რამდენიმე მადნეულის ზონა, რომლებიც იყოფა ცალკეულ მადანგამოსავლებად. ამ მიმართულებით საინტერესოა აჭარის მადანგამოსავლების ჯგუფი, რომელიც განლაგებულია მდ. მერიის და მდ. აჭარისწყლის ხეობათა ზემო ნაწილში. მინერალებიდან აღსანიშნავია პიროტინალკოპირიტი, სფალერიტი და გალენიტი. მინარევების სახით შეიცავს ტყვიას და თუთიას, სპილენძის შემცველობა მადანში საშუალოდ 2,2 - 2,8 %-ია, მინარევები - ტყვია - 1,1 %, თუთია - 0,8 %. სპილენძის მადნის მარღვების გავრცელება 1300 მ აღწევს, სიმძლავრე - 0,5-3,5 მ.

ტიპური გეოგრაფიულ-გეოქიმიური მონაცემებით ხასიათდება გურიის მადნეულის ზონა, რომელიც გავრცელებულია მდ. ნატანების და მდ. ბახვისწყლის სათავეების ზონაში, ზღვის დონიდან 1500-2500 მ სიმაღლეზე. გამოვლენილია მადანგამოსავლები, ძირითადი მინერალებით, პიროტინით, ხალკოპირიტით, სფალერიტით და გალენიტით. მადნეული მასა მოცემულია ძირითადად მარღვების სახით. სპილენძის შემცველობა მინერალებში 0,3-1,5 %-ია.

ზემოთ აღნიშნული ცენტრალური და მცირე კავკასიონის სპილენძის გამადნებათა სისტემაში მოქცეული მადანგამონამუშევრები უკავშირდებიან ბრინჯაოს ხანის სამთამადნო-მეტალურგიული წარმოების ძეგლებს.

მთიანი აფხაზეთის, სვანეთისა და რაჭის უძველეს სამთო საქმესთან დაკავშირებული ძეგლები შესწავლილია გეოლოგიის, სამთო საქმის, მეტალურგიის, საინჟინრო ტექნიკის და ქიმიის მეცნიერებათა მიღწევების გამოყენებით. ცენტრალური კავკასიონის ძირითად სპილენძის გამადნებათა სისტემაში შესწავლილ მაღაროგამონამუშევართა ტექნოლოგიური დახასიათება მოცემულია ცხრილის სახით (ცხრილი № 1).

აფხაზეთის (ადანგეის სპილენძ-პოლიმეტალურ საბადოთა ჯგუფი) და რაჭის (ჩვეშურის სპილენძის საბადოთა ჯგუფი) სპილენძის გამადნებათა სისტემისათვის დამახასიათებელი მადნის ნიმუშების სპექტრული ანალიზის შედეგები მოცემულია ჰისტოგრამების სახით (ნახ. 1, ჰისტოგრამა).

ნახ. 1. ჩვეულის და დანგვის სპილენძის საბადოებში მინარევი ელემენტების კონცენტრაციული განაწილების ჰისტოგრამები (0 - არ არის; 1 - 0,0001 %; 2 - 0,001-0,01 %; 3 - 0,01-0,1 %; 4 - 0,1-1,0 %)

ცხრილი 1
ცენტრალური კავკასიონის სპილენძის საბადოთა გეოლოგიური დახასიათება

სამთამადრო რეგიონი	საბადო	სიმაღლე ზღვის დონიდან მ.	სიმძლავრე	ძირითადი ელემენტების შემცველობა %	მადნის ძირითადი მინერალი
რაჭის მთიანეთი	ჩვეულის სპილენძის საბადოს ჯგუფი	1800-2200	0,7 - 1,8 5,0 - 8,0 ლინზით	0,7 - 3,3	ხალკობირიტი
	ანთიმონის საბადოები	2200-2800			ანთიმონიტი
	1. ზოფხითო 2. საგები	2000-2500	0,4 - 1,0	2,5 - 5,0	ანთიმონიტ-ფერბერიტი
	3. ხვარძახეთი დარიშხანის საბადოები	2200-2600	2,5 - 3,0 0,5 - 1,0	< 35,0 მდიდარი	ანთიმონიტი
სვანეთის ზონა	1. კოდის-ძირი 2. ლუხუნი	2000-2200 2200-2300	0,3 - 0,8 5,0 - 10,0 6,0 - 7,0	“-“ 2,3 - 6,3 6,5 - 7,0	რეალგარი-აურიპიუმენტი რეალგარი-არსენობირიტი
	სპილენძის საბადოები				
	1. ზესხო 2. გული	2000 1800-2200	1,0 - 2,0 0,6 - 1,7 4,5 - 5,0 ლინზით	0,5 - 2,8 0,3 - 6,0	ხალკობირიტი ხალკობირიტი
	დარიშხანის საბადო	3000	0,6 - 1,8	1,0 - 8,0	არსენობირიტი
აფხაზეთის მთიანეთი	ადანგეის სპილენძ-პოლიმეტალების საბადო	1800-2300	0,5 - 1,8	1,0 - 2,5	ხალკობირიტი
	კოდორის სპილენძ-პოლიმეტალების საბადო	1900-2100	0,6 - 2,0	0,8 - 3,0	ხალკობირიტი სფალერიტი

როგორც სპილენძის საბადოებში მინარევი ელემენტების კონცენტრაციული განაწილების ჰისტოგრამიდან ჩანს, რაჭის სპილენძის საბადოებში პრაქტიკულად არ შეინიშნება დარიშხანის, ანთიმონისა და კალის შემცველობა. სვანეთის სპილენძ-პოლიმეტალური საბადოებისათვის აღნიშნული ელემენტების შემცველობა შედარებით მეტია და იცვლება 0,01-0,1 %-მდე. აღნიშნული ელემენტების მინიმალური შემცველობა ამ ორი რეგიონის სპილენძის გამადნებათა სისტემაში დაბეჯითებით ადასტურებს მათ, როგორც ძველი ბრინჯაოს წარმოების ძირითადი მალეგირებელი ელემენტის, გამოყენებას დამოუკიდებელი დარიშხნისა და ანთიმონის საბადოებიდან.

სამთამადნო წარმოების სისტემაში მადნის გამოღებისა და მისი შემდგომი დამუშავების პროცესების გამოყენების ფაქტიური მონაცემები დაფიქსირებულია შრომის იარაღებში. განსაკუთრებით ქვის უროების, ქვის სანაყების და სხვა ნიმუშების სახით. ქვის უროები, რომლებიც დიდი რაოდენობითაა მოპოვებული, გამოირჩევიან ფორმის, წონის, ზომების, მასალის და ფუნქციონალური დანიშნულების მიხედვით. ქვის იარაღის პეტროგრაფიული გამოკვლევის შედეგებმა დაადასტურა მათში მკვრივი ქანების გამოყენების ფაქტი (დიაბაზი, გაბროდიაბაზი, დიორიტი), რომელთა მინერალური შედგენილობა და სტრუქტურული აღნაგობა ტიპურია ამიერკავკასიაში გავრცელებული მაგარი ჯიშის ქანებისათვის.

რაჭისა და აფხაზეთის სამთამადნო წარმოების ძეგლებზე მოპოვებული ხის მასალის და ნახშირის ფენების რადიონახშირბადის (C^{14}) მეტოდით დათარიღების შედეგები მოცემულია ცხრილის სახით (ცხრილი 2).

აფხაზეთის, სვანეთისა და რაჭის გამადნებათა ზოლში გეოლოგიურად დადასტურებულია ადგილობრივი სპილენძის სულფიდური მადნების გავრცელების ერთიანი სისტემა, რომელიც ძვ.წ. III ათასწ. მიწურულიდან I ათასწლეულის შუა ხანებამდე გამოიყენებოდა ადგილობრივი სამთო-მეტალურული კომპლექსების ძირითად საწარმოო ნედლეულის ბაზად. ამასთან ერთად, ბრინჯაოს მეტალურგიის საწარმოო ციკლში მაქსიმალურად ჩართული იყო ადგილობრივი დარიშხანის და ანთიმონის ნედლეულის საბადოები.

მალაროგამონამუშევრების სტრუქტურულ-ფუნქციონალური და კონსტრუქციული ელემენტების გათვალისწინებით დადგენილია გამონამუშევრების ტიპები. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა გვიანბრინჯაოს ხანის ურთულესი კონსტრუქციისა და დიდი საწარმოო მაჩვენებლების მქონე მალაროთა სისტემები, სართულიანი კამერებითა და ღია საწარმოო დერეფნებით, რომლებიც ძველი მსოფლიოს სამთო ტექნიკის უნიკალურ ძეგლებს წარმოადგენენ.

ცხრილი 2

აფხაზეთისა და რაჭის მალაროთა რადიოკარბონული (C^{14}) თარიღები

№	სამთამადნო რეგიონი	მოპოვებული ლითონი	მალაროს №	ნიმუში	აბსოლუტური მნიშვნელობა	თარიღი ჩვ.წ. აღრიცხვამდე
	რაჭა					
1.	ჭყორნალი	სპილენძი	ჭყ - 4	ТБ - 90	2880 ± 40	930
2.	„————“	„	„	ТБ - 91	2910 ± 45	960
3.	ზოფხითო	ანთიმონი	ზ - 3	ТБ - 255	2950 ± 40	1000
4.	„————“	„	ზ - 4	ТБ - 302	3200 ± 170	1250
5.	„————“	„	„	ТБ - 335	3120 ± 50	1170
6.	საგები	„	მ - 1	ТБ - 310	3630 ± 50	1680
7.	„————“	„	„	ТБ - 334	3590 ± 60	1640
	აფხაზეთი					
8.	ბაშკაცარა	სპილენძი	ბ - 2	ТБ - 304	3100 ± 70	1150
9.	„————“	„	ბ - 4	ЛЕ - 4196	3275 ± 200	1325
10.	„————“	„	„	ЛЕ - 4197	3050 ± 210	1100
11.	„————“	„	ბ - 3	ЛЕ - 4198	4080 ± 300	2130
12.	„————“	„	„	ЛЕ - 4199	4020 ± 280	2070

**Г. В. Инанишвили, Ш. Г. Чартолани,
В. Г. Маисурадзе, Г. Г. Гобеджишвили,
= Т.П. Муджири**

**ПАМЯТНИКИ ДРЕВНЕГО ГОРНО-
РУДНОГО ПРОИЗВОДСТВА ГРУЗИИ**
(Резюме)

На территории Грузии, высокогорной части южного склона Главного Кавказа (Абхазия, Сванети, Рача, Кахети) и Малого Кавказа (Аджара, Гурия), в системах распространения медных, мышьяковых, сурьмяных и полиметаллических руд, обнаружены и изучены памятники древнего горнорудного производства.

Геолого-геохимические данные рудных минералов, археологические, инженерно-технические и химико-технические исследования памятников, определяют высокий уровень технологических показателей местного горно-металлургического производства в III-I тыс. до н.э.

**G. Inanishvili, Sh. Chartolani, V. Maisuradze,
G. Gobejishvili, † T. Mujiri**

**MONUMENTS OF ANCIENT MINING OF
GEORGIA**
(Summary)

On the territory of Georgia in the alpine part of the southern slope of the Greater Caucasus (Abkhazia, Svaneti, Racha, Kakheti) and the Lesser Caucasus (Achara, Guria) remains of ancient mining have been discovered in the systems of distribution of copper, arsenic, stibium and polymetallic ores and studied. Geological and geochemical data of ore minerals, archaeological, engineering and chemical and technical investigations of the remains point to a high level of the technological indices of local mining and metallurgical production in the 3rd-1st millennia B.C.

ლიტერატურა

1. **გობეჯიშვილი გ., მუჯირი თ., ინანიშვილი გ., მაისურაძე ბ.** მთიანი რაჭის უძველესი ბრინჯაოს წარმოების ისტორიისათვის, სმამ, III, № 2, 1983, გვ. 441-442.
2. **კალანდაძე ა.** სოხუმის მთის არქეოლოგიური გათხრები, სოხუმი, 1964.
3. **მაისურაძე ბ., ინანიშვილი გ.** ბრინჯაოს წარმოების ძეგლები კახეთის სპილენძის გამადნების ზოლში, მაცნე. ისტორიის... სერია, № 3, 1984, გვ. 86-89.

4. **ჩართოლანი შ., მუჯირი თ., გობეჯიშვილი გ.** სამთამადნო წარმოების უძველესი ძეგლები მდ. ენგურის, ცხენისწყლისა და რიონის სათავეებში, სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია თემაზე: „სვანეთის კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობა და მისი გადარჩენის პრობლემები“. მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1996, გვ. 21-23.

5. **ჩართოლანი შ.** სპილენძის ძველი სამთამადნო გამონამუშევრები მდ. ბზიფისა და კოდორის სათავეებში, - არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969, თბ., 1971, გვ. 49-60.

6. **ჩართოლანი შ., მუჯირი თ., გობეჯიშვილი გ.** ტექნიკური პროცესები სამთამადნო წარმოებაში საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ.წ. IV-I ათასწლეულებში (ისტორიული კოლხეთის მთიანეთის მასალების შუქზე), II სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით), მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1994, გვ. 10-11.

7. **ჩართოლანი შ.** ძველი სვანეთი, თბ., 1996.

8. **Бжания В.** Древние рудники у перевала Аденгь, Тезисы докладов Башкапсарского семинара, Сухуми, 1988, с. 5-6.

9. **Гобеджишвили Г. Ф.** Памятники древнегрузинского горного дела и металлургии в окрестностях с. Геби, სმამ, XIII, № 3, 1952, გვ. 183-190.

10. **Джапаридзе Л. А., Муджири Т. П., Коридзе Н. В., Квирикадзе М. В., Циклаური Л. Ш., Амашукели П. Ш.** Отчет по теме "Выявление памятников горнорудного производства Грузии эпохи поздней бронзы-раннего железа, 1987", ინახება სამთომექანიკის ინსტიტუტში, ხელნაწერი.

11. **Иессен А. А.** К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе, ИГАИМК, вып. 120, 1935, с. 7-237.

12. **Иессен А. А.** Древнейшая металлургия Кавказа и ее роль в Передней Азии, III междунар. конгресс по иранскому искусству и археологии. Доклады. М.-Л., 1939, с. 91-103.

13. **Муджири Т. П., Гобеджишвили Г. Г., Инанишвили Г. В., Маисурадзе В. Г.** - Древнейшие сурьмянные рудники Грузии и их радиоактивные датировки; Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии, Материалы I симпозиума "Кавказ и Юго-Восточная Европа в эпоху раннего металла", Телави-Сигнахи, 1983; 1987, с. 235-236.

14. **Природные ресурсы Грузинской ССР**, т. I, М., 1958.

15. **Стелецкий И. А.** По древним рудникам и шахтам Кавказа, Разведка недр, 19, М., 1932, с. 22-24.

16. Чартолани Ш. Г. К истории нагорья Западной Грузии докласовой эпохи, Тбилиси, 1989.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I. სვანეთი. ზაარგაშის № 2 მალაროს გეგმა და ჭრილები

ტაბ. II. რაჭა. გამადნებათა ჩვეშურის ჯგუფი.

ტაბ. III. ხის გობი და ქვის უროები რაჭის მალაროებიდან.

Описание таблиц

Табл. I. Сванетия. План и разрезы рудника Зааргаш 2.

Табл. II. Рача. Чвешурская группа рудопроявлений и рудников.

Табл. III. Деревянный сосуд и каменные молоты из рудников Рачи.

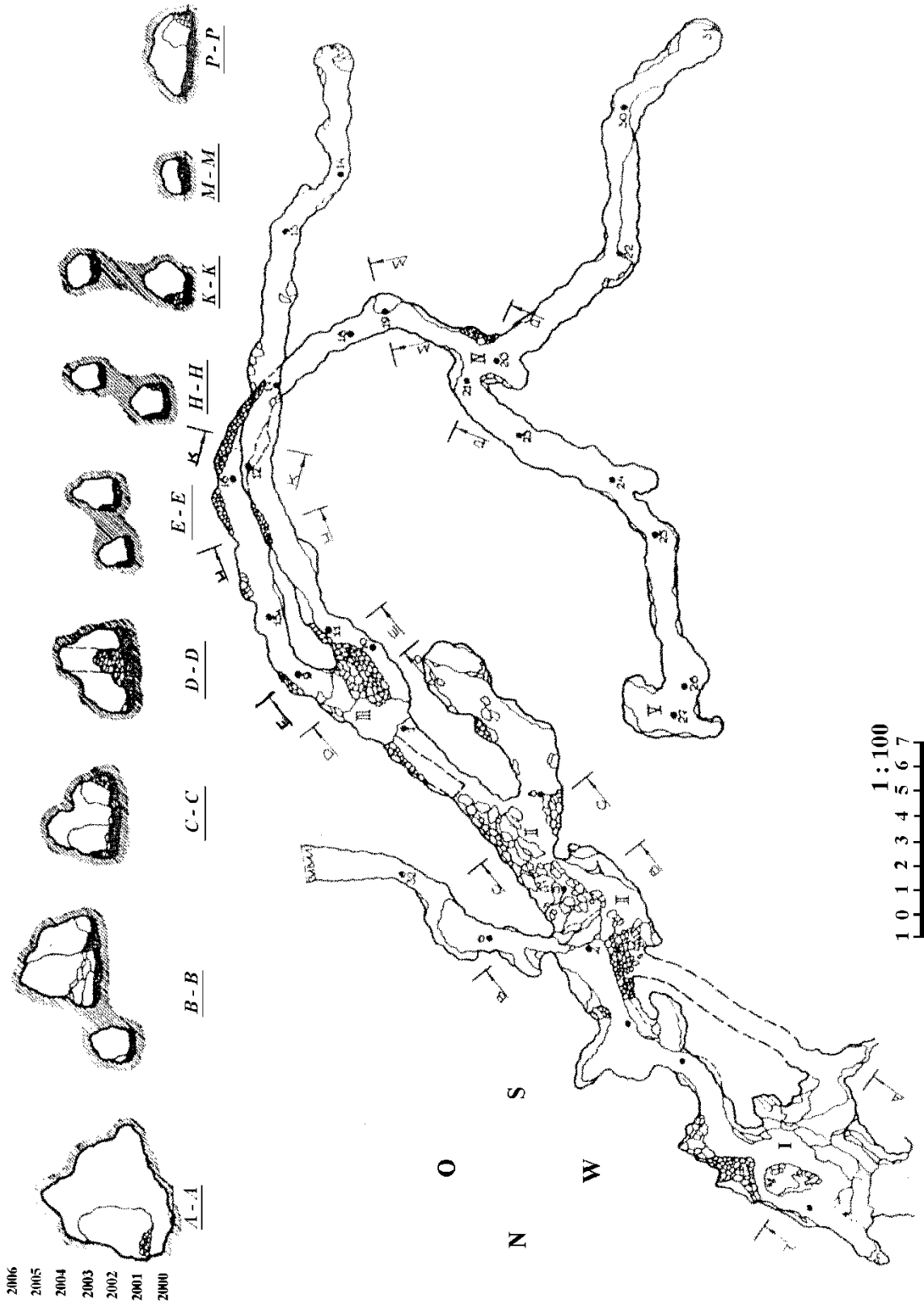
Description of Plates

Pl. 1. Svaneti. Plan and sections of the mine Zaargash 2.

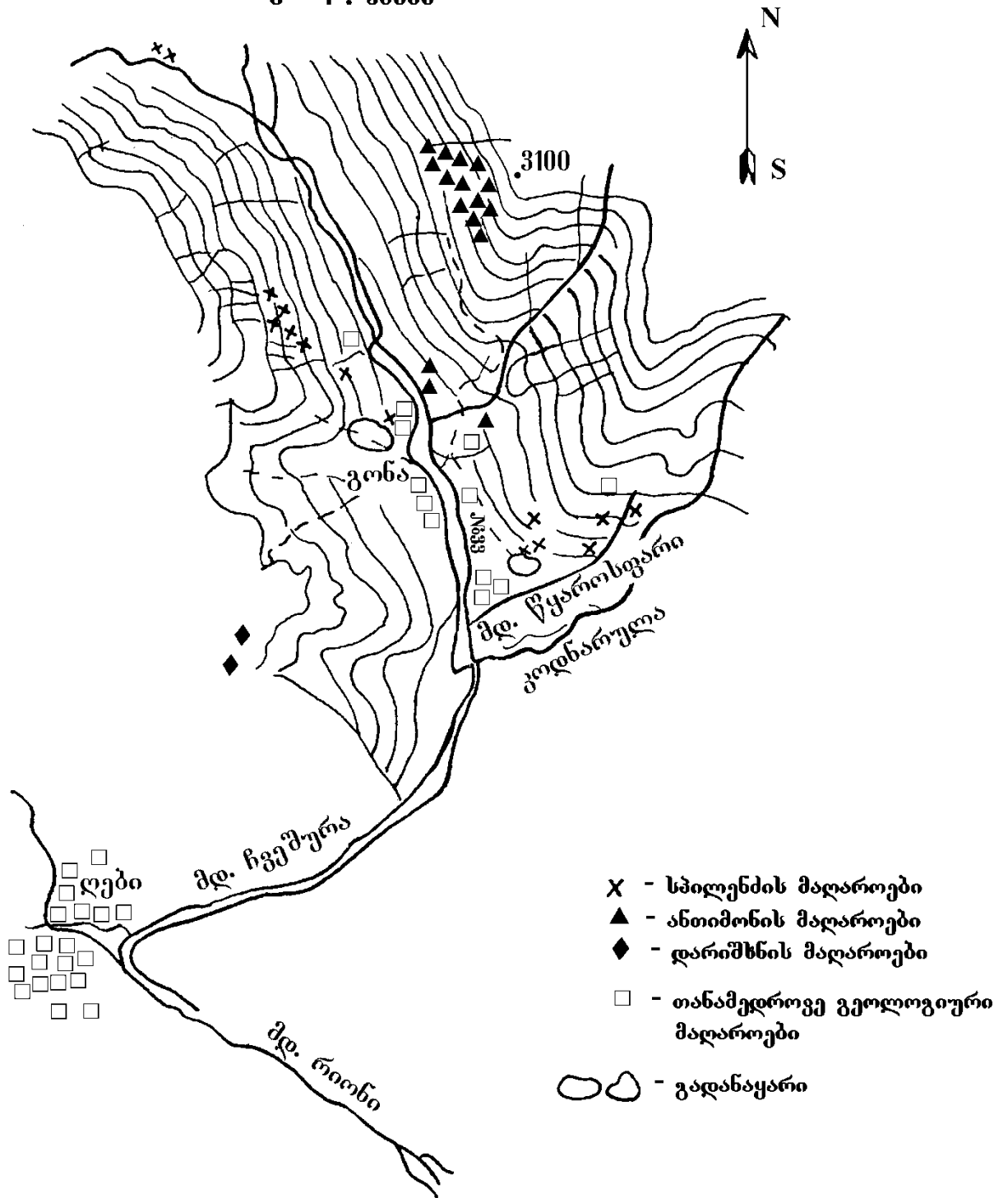
Pl. 2. Racha. Chveshuri group of mines.

Pl. 3. Wooden vessel and stone hammer from the mines of Racha.

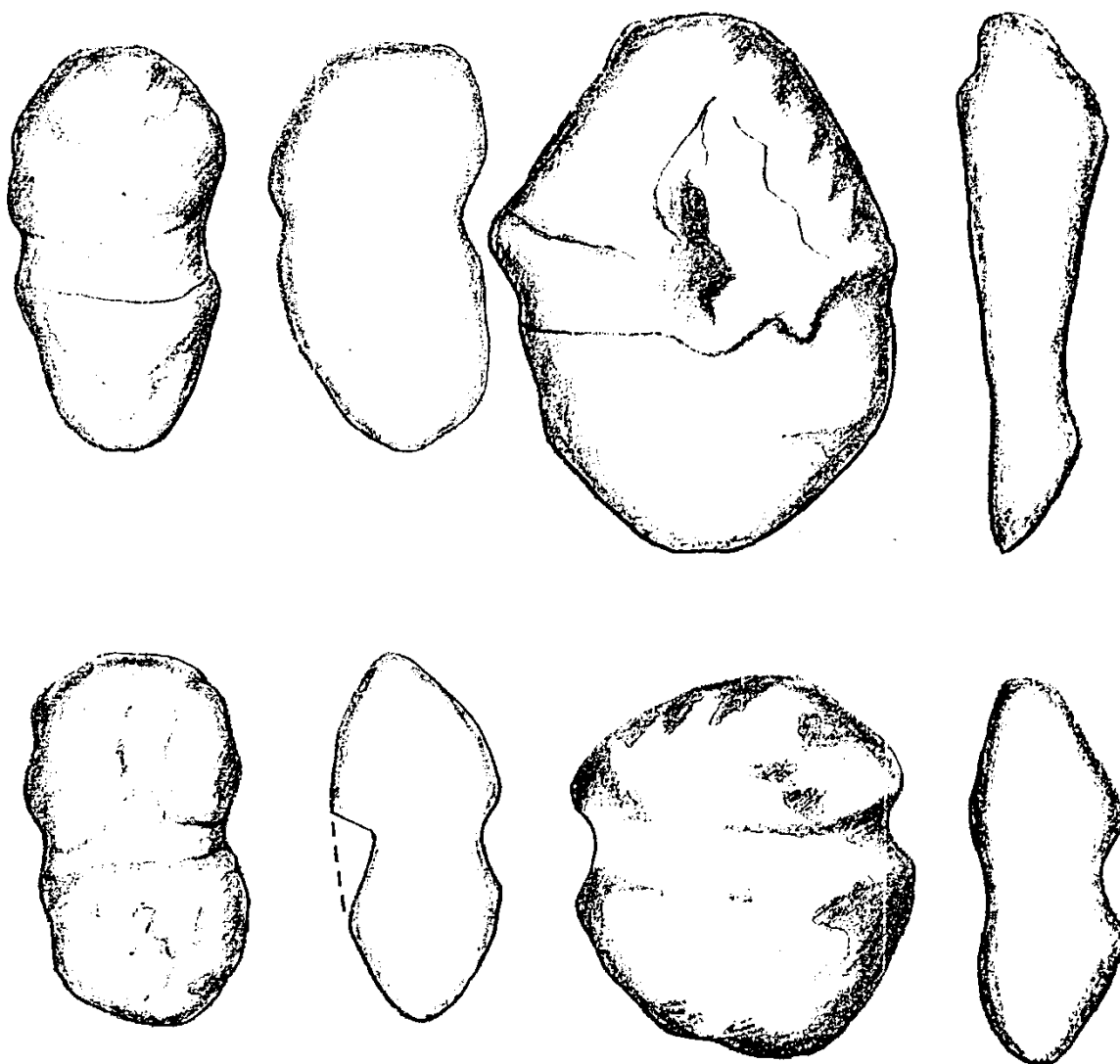
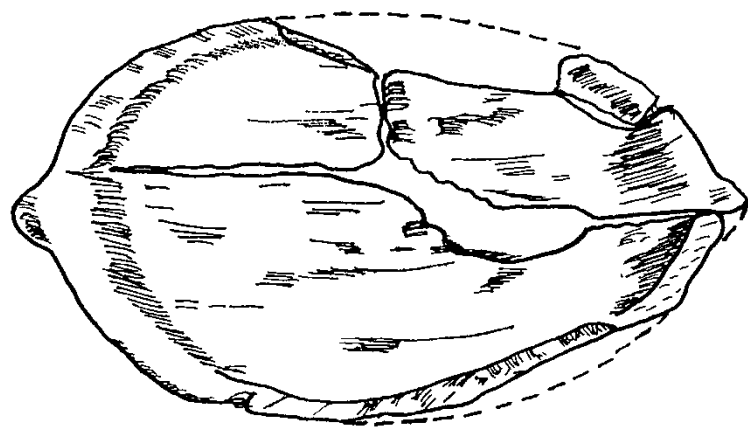
სახ. I

მ 1 : 50000

ტაბ. III

1 0 1 2 3 4

სკარაბოიდი ვანილი

ვანში გამოვლენილ ძეგლებს შორის უპირატესად ადრეანტიკური ხანის დიდმნიშვნელოვანი მასალა ჭარბობს, რომლის ძირითად ნაწილს ლითონის საბეჭდავი-ბეჭდები შეადგენს [2, გვ. 116-166; 7, გვ. 103, 112-113]. ქვებსა და მინაზე ამოჭრილი ინტალიოები თუ კამეები ამჟამად მხოლოდ რამდენიმე ერთეულითაა წარმოდგენილი (როგორც ადრეანტიკური, ასევე გვიანანტიკური ნიმუშებით). მიუხედავად მათი მცირერიცხოვნობისა, თითქმის ყოველი ნივთი საგანგებო ინტერესს იმსახურებს როგორც წარმომავლობით, ასევე ნახელავის თავისებურებით. ამათგან განსაკუთრებით უნდა გამოვარჩიოთ ერთი ჭრილაქვა.

1947 წელს ვანის არქეოლოგიურ ექსპედიციას შეუძენია შემთხვევით მოპოვებული სკარაბოიდის ფორმის საბეჭდავი, რომელიც ყურადღებას იპყრობს როგორც შინაარსობრივად, ასევე შესრულების თვალსაზრისით (ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში, ინვ. № 1206).

სკარაბოიდი სამფენოვანი ფრცხილასაგან არის ამოჭრილი. ზურგი ბაცი ბოლისფერი, ნახევრად გამჭვირვალე ქალცედონისაა. შუა ფენა (ზურგისა და პირის შემაერთებელი წახნაგისა) - თეთრი, ხოლო ქვედა ფენა (პირი სკარაბოიდისა) გამჭვირვალე-მონაცრისფრო. ქვედა ფენის გამოყოფა შუა ფენისაგან შეუძლებელი ხდება და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ გამოხატულება თითქოს თეთრ ფენაზეა ამოჭრილი - პირად თეთრი ფენა გამოყენებული.

სკარაბოიდის პირი უწყესო ოვალს წარმოადგენს. ზურგი არათანაბრად და ამობურცული. ზურგისა და პირის შემაერთებელ წახნაგს სხვადასხვა დაქანება აქვს: ზოგან იგი თითქმის სწორია, ხოლო ადგილ-ადგილ ცერად არის დაქანებული და თითქოს არცთუ მთლად თანაბარი სიმაღლისაა. ამდენად, ნივთს საკმაოდ უწყესო ფორმა აქვს. ქვაში მთელ სიგრძეზე გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისათვის.

ბრტყელ პირზე გამოხატულია წვერიანი ტიტველი მამაკაცის მიმავალი ფიგურა, თითქოსდა პროფილში მარცხნივ⁹. მამაკაცს ფართო ნაბიჯი აქვს გადადგმული. იგი თავაწეულია; ზეაპყრობილ მარცხენა ხელში კომბლის მსგავსი იარაღი აქვს მომარჯვებული; წინ გაწვდილ მარჯვენა ხელში კი - გრძელი და ვიწრო

საგანი, რომლის გამოყოფა მკლავისაგან თითქმის შეუძლებელია (ამის გამო, ერთი შეხედვით, მკლავი და საგანი ერთიანად უჩვეულოდ გრძელი კიდურის შთაბეჭდილებას ახდენს).

მამაკაცს გრძელი, წაწვეტებული წვერი აქვს, ოდნავ შესამჩნევი ხაზით აღნიშნული ცხვირი; თავ-პირი ერთ სიბრტყეშია გაერთიანებული. საკმაოდ ფართო კისერი მკრთალად არის გამოყოფილი თავისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ თვალი ზედმიწევნით პირობითად, შეუმჩნეველი შტრიხითაა აღნიშნული, აშკარაა, რომ მამაკაცის მზერა წინ არის მიპყრობილი.

მამაკაცის მთელი სხეული კუთხოვანი და არაპროპორციულია: მოკლე სწორხაზოვან-კუთხოვანი ხელ-ფეხი უშუალოდ გადადის გრძელ, თანაბარი სიგანის ტორსში. გამოხატულება მოკლე პროპორციებით ხასიათდება.

მთელი გამოხატულება ერთ სიბრტყეშია გაშლილი. შინაგანი ნახატი და ცალკეული ფორმები სავსებით დამუშავებულია; ერთი სიბრტყიდან მეორეზე გადასვლა ყოველგვარი გრადაციის გარეშეა მოცემული და ამიტომ ნახელავს ესკიზური ნახატის იერი აქვს. ყურადღებას იპყრობს ერთი გარემოება: მიუხედავად იმისა, რომ ოსტატს ფიგურის გამოხატვა პროფილში განუზრახავს, ამის განხორციელება ვერ მოუხერხებია. სუფთა პროფილში მხოლოდ თავია გამოხატული. სხეულის ზედა ნაწილი (გულ-მკერდი, ხელები) პირდაპირ (en face) არის მოცემული; არაბუნებრივადაა შემობრუნებული მარჯვენა ფეხი.

გარკვეული პირობითობის მიუხედავად, მთელს ფიგურაში მაინც იგრძნობა, რომ იგი წინ მიისწრაფვის და შებრძოლებას ან შეტაკებას აპირებს¹¹.

ტექნიკა: სკარაბოიდი არათანაბრად არის გათლილი; მიუხედავად ამისა, ზურგისა და პირის შემაერთებელი წახნაგი მკვეთრად არის გამოყოფილი, ზურგთან მკაფიო წიბო დაჰყვება.

გამოხატულება დაზგაზეა ამოჭრილი არაღრმად და უაღრესად ბრტყელი კვეთით, ყოველგვარი მოდელირების გარეშე: იგი მთლიანად ერთ სიბრტყეშია ნაკვეთი. შინაგანი ნახატი თითქმის დაუმუშავებელია, ოსტატი მხოლოდ სილუეტის ჩაღრმავებით კმაყოფილდება. კვეთა სუმარულობითა და სქემატურობით ხასიათდება.

გარდა აღმასის ნემსისა, რომელიც ნახმა-რია კონტურის დასატანად, გამოყენებული ჩანს

⁹ საბეჭდავი ახვლედიანების ეზოშია ნაპოვნი. 1947 წლის საველე დავთარში შეტანილია № 3-47/4-ით.

¹⁰ საველე დავთარში გამოხატულების შემდეგი განსაზღვრაა მოცემული: „მამაკაცი მარცხენა ხელში ჯოხით, მარჯვენაში მშვილდით“ (1947 წლის საველე დავთარი, რიგითი № 4).

¹¹ დაცულობა: ქვა საკმაოდ კარგად არის შენახული. ზომები: სიმაღლე - 10 მმ, სიგრძე - 20 მმ, პირის სიგრძე - 19 მმ, განი - 16 მმ, ნახვრ. დიამ. - 3 მმ.

მხოლოდ ერთი სახის საჭრისი, სახელდობრ, საჭრისი სწორკუთხოვანი წვერით. ნახვრეტის გასაკეთებლად ნახმარია ლულოვანი საჭრისი ანდა მილაკი. ღარის მიხედვით ისეთი შთაბეჭდილება გვექმნება, თითქოს ქვა ერთი მხრიდან იბურღებოდა. გამოხატულება მქრქალია. საერთოდ, ქვა სუსტად არის გაპრიალებული (ფონი გამოხატულებასთან შედარებით უფრო პრი-ალაა).

უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ შევეცდებით გავარკვიოთ, თუ რა კომპოზიციასთან გვაქვს საქმე ვანის სკარაბეოიდზე.

ერთ-ერთი ატრიბუტი, ის, რომელიც მამაკაცს მარცხენა ხელში უჭირავს, კოპებიანი კომბალი უნდა იყოს, იგი შედარებით გარკვეულად არის ამოჭრილი; ხოლო ვიწრო გრძელი საგანი, რომელიც მას მარჯვენა ხელში უპყრია – ახსნას ძნელად ექვემდებარება.

როგორც ცნობილია, ხორკლიანი კომბალი ბერძენი მითიური გმირის ჰერაკლეს ტიპურ ატრიბუტს წარმოადგენს, რომელიც, გადმოცემის მიხედვით, მან თვითონვე გამოკვეთა ველური ზეთის ხიდან ნემის კორომში (II, Héraclès, გვ. 190-191; 8, Γερακλ, გვ. 276).

ამრიგად ინტალიოზე წარმოდგენილი მამაკაცი ჰერაკლეს გამოხატულებად უნდა მივიჩნიოთ. ფიგურის მდგომარეობისა და პოზის მიხედვით ქვაზე ერთ-ერთი გმირობის შესრულების შემდეგ დაბრუნება უნდა იყოს გამოსახული.

ანალოგიურ გამოხატულებებს ჯერჯერობით ვერსად მივაკვლიეთ, ამიტომ ჩვენი განსაზღვრა მხოლოდ ვარაუდის სახით შეიძლება იყოს შემოთავაზებული.

ვინაიდან გლიპტიკის ძეგლებს შორის პარალელური მასალა ვერ მოვიძიეთ, ჰერაკლეს შესახებ არსებული მრავალრიცხოვანი გადმოცემები მოვიშველიეთ (1. თორმეტი გმირობა; 2. ხსენებული ციკლისაგან დამოუკიდებლად ჩადენილი სხვა გმირობანი და მის მიერ განხორციელებული ექსპედიციები: 3. მეორეხარისხოვანი თავგადასავლები - Apollod., Bibl., I, 9, 16; II, 4, 8; II, 4, 10; II, 4, 12; II, 5, 1; II, 5, 8; II, 5, 11; II, 6, 2; Paus., Gr. Descr., I, 24, 2; 41, 3; V, 8, 3; IX, 25, 2; 29, 9; II, 31, 10; 37, 4; III, 47, 3; V, 109; VIII, 22, 4; Apoll. Rhod., Argon., I, 127; II, 777; II, 966; Plin., NH, VII, 29; XXVIII, 59; Eurip., Heracl., II [11, Héraclès, გვ. 187-202; 12, Héraclès, გვ. 509-513; 8, გვ. 267-285]), რადგან მოტივის დადგენა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მხოლოდ მასში ჩაქსოვილი შანაარსის, უკეთ, შესატყვისი მითის მიგნებაზე იყო დამოკიდებული.

ძიების შედეგად დასაშვებად მივიჩნევთ, რომ საგანი, რომელიც ჰერაკლეს მარცხენა ხელში უჭირავს, სარტყლად განისაზღვროს¹², ხოლო აქედან გამომდინარე, გმირის შესახებ არსებული მითებისა და თქმულებების გათვალისწინების შედეგად იმ დასკვნამდე მივედით, რომ

¹² თავდაპირველად ჩვენ იგი გველად მივიჩნიეთ.

ვანის სკარაბეოიდზე მისი მეცხრე გმირობაა წარმოდგენილი (Apoll. Rhod., II, 966 ff. [11, გვ. 193]).

ჰერამ სიძულვილის გამო¹³ ჰერაკლეს გონება აუძღვრია და ცოდვა ჩაადენინა. გონებადაკარგულმა გმირმა საკუთარი შვილები შესაწირ ზვარაკებად მიიჩნია და ცეცხლში ჩააგდო. ასევე მოექცა იგი თავისი ძმის, ფიკლეს, ორ შვილსაც. როდესაც ჰერაკლე გონს მოვიდა და გაიგო რაც ჩაიდინა, დელფოში წავიდა, რათა აპოლონისაგან რჩევა მიეღო, თუ როგორ მოენანიებინა თავისი დიდი ცოდვა. წინასწარმეტყველმა პითიამ მას უბრძანა, რომ იგი ტირინთოში დასახლებულიყო და მიკენის მეფეს ევრისტევსს მომსახურებოდა თორმეტი წლის განმავლობაში - დავალებული თორმეტი გმირობა უნდა განეხორციელებინა. ჰერაკლემ დაუჯერა წინასწარმეტყველს და ევრისტევსს ეახლა. გმირმა მეფის რვა დავალება შეასრულა. ჯერი მეცხრეზე მიდგა.

მიკენის მეფის მეცხრე დავალება [11, Héraclès, გვ. 193] შემდეგი იყო: ჰერაკლეს ამორძალების დედოფლის იპოლიტეს სარტყელი უნდა ჩაეგდო ხელში და მოეტანა იგი ევრისტევსის ასულ ადმეტესათვის, რომელსაც მისი დასაკუთრება სურდა. ხსენებული სარტყელით ამორძალების დედოფალი, როგორც საუკეთესო მებრძოლი ამორძალებს შორის, ომის ღმერთმა არესმა დაასაჩუქრა.

ჰერაკლე ამორძალების სამფლობელოში ჩავიდა და შეხვდა რა იპოლიტეს, გამოუტყდა, თუ რა მიზნით იყო მისული. გმირის გარეგნობითა და ქცევით მოხიბლული ამორძალების დედოფალი დაჰპირდა მას, რომ ქამარს გაატანდა. მაგრამ ჰერამ, რომელმაც ამორძალის იერი მიიღო, გაავრცელა ხმა, თითქოს ჰერაკლესა და მის მხლებლებს იპოლიტეს მოტაცება და მისი მონად წაყვანა სურთ [8, გვ. 28]; II, Amazones, გვ. 30-31; 12, გვ. 39]. ჰერას ვერაგობამ გაჭრა. ამორძალებმა ომი დაიწყეს. ჰერაკლე იძულებული გახდა ბრძოლაში ჩაბმულიყო, მოკლა ამორძალების დედოფალი, მისი სარტყელი ხელში ჩაიგდო და მიკენის მეფის ასულთან წამოიღო¹⁴. გმირი ჩქარობდა მიკენში დაბრუნებას, რათა ბრძანებისამებრ იპოლიტეს ქამარი დროზე მიეტანა.

¹³ ჰერას მიზნად ჰქონდა დასახული ჰერაკლეს დაღუპვა, რისთვისაც ყველა ხერხსა და ღონეს ხმარობდა. იგი ვერ შეეგუა იმას, რომ ჰერაკლე ზევსისა და ალკმენეს (მიკენის მეფის ქალიშვილი - Apollod., Bibl., II, 4, 5, 8; 8, 1 ff. [11, გვ. 26]) შვილი იყო, რომელსაც დაბადებისას ალკიდე დაარქვეს. ჰერაკლე მისი შემდეგდროინდელი სახელია. რომელიც მას პითიამ შეარქვა აპოლონის შთაგონებით [11, გვ. 188].

¹⁴ სხვა ვერსიის მიხედვით, შეტაკება ჰერაკლესა და მისი თანმხლებლების ჩამოსვლისთანავე მოხდა. იპოლიტეს ერთ-ერთი მეგობარი (თუ და) მელანიპე ტყვედ ჩავარდა, რომლის გამოსახსნელადაც ამორძალების დედოფალმა ჰერაკლეს თავისი სარტყელი მისცა (Apoll. Rhod., Argonaut., II, 966 ff. [11, გვ. 193]).

ჩვენი აზრით, ვანის გემაზე სწორედ ეს მომენტი უნდა იყოს ასახული: გამარჯვებული ჰერაკლე ხელში ამართული კომბლით, რათა გზა გაიკაფოს, მიისწრაფვის, რომ დროულად ჩააბაროს ეგრისთევსსა და მის ქალიშვილს სასურველი სარტყელი.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, ჩვენი განსაზღვრის დასასაბუთებლად სათანადო ნივთიერი მასალისათვის ჯერ არ მიგვიკვლივია და ამ მხრივ მეცადინეობას კვლავაც ვაგძელებთ.

ერთობ საგულისხმოდ მიგვაჩნია შემდეგი: როგორც ცნობილი მკვლევარი დ. ოსბორნი საგანგებოდ აღნიშნავს, მას გლიბტიკურ ძეგლებს შორის ჰერაკლეს მეცხრე გმირობა (რომელსაც იგი მეექვსედ მიიჩნევს) ვერ აღმოუჩენია [13, გვ. 255].

რაც შეეხება საბეჭდავის ხნოვანებას და მის წარმომავლობას, ჩვენ შემდეგ დასკვნებად ვივლივართ:

ბერძნულ არქაულ გლიბტიკაში საკმაოდ ხშირად იყენებენ სკარაბეოიდის ფორმას. არქაულ სკარაბეოიდებს შედარებით შებრტყელებული ზურგი აქვთ, აგრეთვე არცთუ მაღალი წახნაგი მკვეთრად გამოხატული წიბოთი [10, გვ. 91, სურ. 65; 9, გვ. 17, fig. 2, 77]. როგორც წესი, ჭრილა გამოსახულებები არქაულ ქვებზე პოლირებული არ არის.

ძველი არქაული სტილისათვის დამახასიათებელია ფიგურების გამოხატვა ტიტველ მდგომარეობაში [10, გვ. 94]. ჩვეულებრივ მოძრაობა ხელების მდგომარეობით და ფეხების მეტ-ნაკლებად გაშლითაა გადმოცემული; ადამიანის ფეხები ყოველთვის პროფილშია მოცემული, მოკლე ტორსი - პირდაპირ, ხელები მოუქნელია; კისერს სწორი ხაზი გამოხატავს, ხოლო სუძარულად გადმოცემულ თავ-პირზე მხოლოდ ცხვირი არის ხოლმე გამოყოფილი.

ვანის სკარაბეოიდის სხვადასხვა პერიოდის ანტიკურ ძეგლებთან შედარების შედეგად შესაძლებლად მივიჩნიეთ მისი დაკავშირება არქაულ-ბერძნული წრის ჭრილა ქვებთან.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ვანის სკარაბეოიდს არ ვთვლით ბერძნულ ნახელავად. ჩვენი აზრით, იგი არქაული ბერძნული ძეგლებისა და სტილის გავლენითაა შექმნილი. ამას, სახელდობრ, რამდენიმე დამახასიათებელი ნიშანი ადასტურებს: სკარაბეოიდის გარკვეული ფორმა, გაუპრიალებელი გამოხატულების ხასიათი, და ბოლოს - ჰერაკლე ბერძნულ არქაულ გლიბტიკაში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული პერსონაჟთაგანია.

კვეთის მანერა და სტილი (პოზისა და მოძრაობის გაშეშებულობა, ფორმათა სუძარული გადმოცემა და ა. შ.) მჭიდროდ უკავშირდება ინტალიოთა ჯგუფს, რომელთაც ჩვენ ადგილობრივ ნახელავად მივიჩნევთ.

ამრიგად, ჰერაკლეს¹⁵ გამოხატულებიანი სკარაბეოიდის მჭრელი არქაულბერძნული გლიბტიკის ტრადიციების მიმდევარია; ფორმისა და სტილის მიხედვით ინტალიო ძვ. წ. VI ს-ის ბოლო წლებით, უფრო კი ძვ. წ. V ს-ის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.

* * *

ძველ საქართველოში ადგილობრივი სახელოსნოების არსებობაზე იბერიელი და კოლხი მჭრელების მიერ ნაკვეთ ინტალიოებად მიჩნეული [4; 5, გვ. 107-109; 6], გემებად მომზადებული ქვების (ე. წ. ნამზადები) მოპოვების ფაქტები ადასტურებს. ჩვენში რამდენიმე მსგავსი აღმოჩენის შემთხვევაა ცნობილი: მცხეთიდან, სამთავროდან, ურბნისიდან, ნოსირიდან და ციხიაგორიდან [1, გვ. 8].

მსგავსი აღმოჩენა ვანშიც არის დადასტურებული: 1948 წელს არქეოლოგიური ძიებისას № 6 თხრილში საბეჭდავად მომზადებული სამი სკარაბეოიდი იპოვეს (საველე № 3-48/89-91):

1. ნ ა მ ზ ა დ ი - მოწითალო ფერის სარდონისაგან გაკეთებული, სკარაბეოიდის ფორმისა (ამჟამად ფრაგმენტილია შემორჩენილი). ქვა სიგრძეზეა ჩამოტეხილი - ნახვრეტის გასწვრივ. სკარაბეოიდს ოდნავ ამობურცული ზურგი აქვს, ოვალური და ბრტყელი პირი; პირისა და ზურგის შემაერთებელი წახნაგი მაღალი (5 მმ) და დაქანებულია. ქვას წვრილი ნახვრეტი ჰქონია, რასაც ფრაგმენტზე შემორჩენილი ღარი მოწმობს.

სკარაბეოიდი ზედმიწევნით კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული, ელვარე პოლირება აქვს. მკაფიოდ გამოყვანილი წახნაგები (თუ წიბოები), პირსა და ზურგს რომ გამოჰყოფს ერთმანეთისაგან, ძალიან ფაქიზადაა დამუშავებული და გამოთლილი.

როგორც ჩანს, მჭრელს ნახვრეტის გასაკეთებლად წვრილი ლულოვანი საჭრისი გამოუყენებია, ხოლო მისი გაბურღვა ორი მხრიდან უწარმოებია. ამის გამოა, რომ ნახვრეტის ღარი ერთ დონეზე არ არის მოთავსებული, ტეხილია და ერთგან კუთხოვანი.

და ც უ ლ თ ბ ა : ნახევარი სკარაბეოიდს ჩამოტეხილი აქვს, ნაკლულია. სისქეში ქვას ბზარი დაჰყვება.

ზ ო მ ე ბ ი : სიმაღლე - 6 მმ, სიგრძე - 18 მმ, სიგანე 8 მმ (ფრაგმენტისა), პირის სიგრძე - 16 მმ, პირის სიგანე (ფრაგმენტისა) - 8 მმ, ნახვრეტის დმ - 2 მმ.

2. ნ ა მ ზ ა დ ი - სკარაბეოიდის ფორმისა, კვარცის ჯგუფის ქვისაგან გაკეთებული. იმის გამო, რომ ქვა ცეცხლშია ნამყოფი, ძნელი დასადგენია, თუ სახელდობრ რომელი მასალისაგან არის ამოჭრილი. ვარაუდით, ჩვენ მას აქატიად ვსაზღვრავთ. ამჟამად ქვა თეთრი ფერისაა,

¹⁵ საქართველოში მოპოვებულ გემებაზე ჰერაკლეს სახეს ლურჯი მინის იბერიულ მრავალწახნაგებზე ვხვდებით [3, გვ. 148-149, ტაბ. II, 20, 21].

ადგილ-ადგილ ბაცი ნაცრისფერი ზოლები და ლაქები აქვს.

სკარაბეოიდი თითქმის მრგვალია; შეუმჩნევლად ამობურცული ზურგი აქვს, ბრტყელი, ოვალური პირი. პირისა და ზურგის შემაერთებელი წახნაგი, მკვეთრად გამოყვანილი წიბოთი, დაქანებულია იმის გამო, რომ ზურგი პირზე გაცილებით ფართოა.

ქვაში გაკეთებულია პატარა ნახვრეტი ზონრისათვის, რომელიც უშუალოდ ზურგს ქვემოთ გადის (ზედა წიბოსთან). იგი პატარა დიამეტრის მქონე ლულოვანი საჭრისითაა გახვრეტილი.

ქვა ზედმიწევნით კარგად არის გათლილი. ჩანს, პოლირებაც ოსტატური ჰქონია - აქა-იქ შემორჩენილია კრიალა „ლაქები“.

დაცულობა: ქვას რამდენიმე ბზარი აქვს, ზოგან ატკეცილია.

ზომები: სიმაღლე - 6 მმ, სიგრძე - 17 მმ (ზურგი), სიგანე - 15 მმ, პირის სიგრძე - 15 მმ, სიგანე - 14 მმ, წახნაგის სიმაღლე - 4 მმ, ნახვრეტის დმ - 1 მმ.

3. ნამზადი სკარაბეოიდის მოყვანილობისა, მოცისფრო-მწვანე ფირუზისფერი ქვისა. ნამზადს რელიეფური ზურგი აქვს, ცენტრში შემადლებული წვეროთი. პირი ოვალური და ბრტყელია, ზურგისა და პირის შემაერთებელი წახნაგი - მაღალი და დაქანებული. წახნაგის წიბოები მკვეთრდაა გამოყოფილი და ამასთანავე ფაქიზად დამუშავებული.

ქვაში გაკეთებულია პატარა ნახვრეტი ზონრისათვის, რომლისთვისაც პატარა დიამეტრის მქონე წვრილი სახვრეტი იარაღია გამოყენებული.

დაცულობა: ქვას სისქეში ბზარები აქვს.

ზომები: სიმაღლე - 8 მმ, სიგრძე - 15 მმ, სიგანე - 14 მმ, პირის სიგრძე - 14 მმ, სიგანე - 13 მმ, ნახვრეტის დმ - 1 მმ.

ვანში ზემოაღწერილი ნამზადების აღმოჩენა, რომლებიც თავისი ფორმის მიხედვით არაუგვიანეს ძვ. წ. V ს-ით თარიღდება, იმას უნდა მოწმობდეს, რომ სადღაც ძველი ვანის მიდამოებში ან მის ახლომდებარე ტერიტორიაზე ქვის საჭრელი სახელოსნო არსებობდა¹⁶. სხვაგვარ ახსნას ნამზადების არსებობის ფაქტებს საქართველოში ვერ მოუძებნით.

ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია, გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ჰერაკლეს გამოხატულებიანი სკარაბეოიდი ზემოხსენებულ სახელოსნოში იჭრებოდა, რომ იგი კოლხი ოსტატის მიერაა ნაკვეთი, რომელიც, როგორც ნახელავის მიხედვით ჩანს, ჯერ კიდევ არ ყოფილა სრულყოფილად დაუფლებული ინტალიოთა კვეთის რთულ ტექნიკას.

¹⁶ სპეციალური სახელოსნოს დადასტურების (ჩვენს ნაშრომებში ადრე გამოქვეყნებული, ადგილობრივად მიჩნეული მასალების გარდა) საშუალებას იძლევა კოლხი ოსტატების მიერ შესრულებული იქ აღმოჩენილი საბეჭდავ-ბეჭდებისა და საბეჭდავების მნიშვნელოვანი ჯგუფი.

✠ **М. Н. Лордкипанидзе**

СКАРАБЕОИД ИЗ ВАНИ

(резюме)

Среди памятников глиптики скарабеоид из светлого оникса, найденный в Вани, является исключительным резным камнем. На нижней поверхности скарабеоида вырезана вглубь мужская нагая фигура, стремительно идущая вперед. Несмотря на поверхностную передачу форм, удалось установить, что в правой руке он держит палицу; в левой, по всей вероятности, пояс. Указанные атрибуты дают возможность предложить следующее толкование: на резном камне изображен Геракл, завладевший поясом Ипполиты, царицы амазонок, тем самым совершивший девятый подвиг.

Скарабеоид относится к архаическому типу и датируется, скорее всего, началом V века до н. э. Ту же дату подтверждает стилистический анализ изображения.

Несмотря на необычный для колхидской глиптики сюжет, наш камень несомненно принадлежит произведениям местной камнерезной мастерской, которая находилась в Вани или за его пределами. Об этом свидетельствуют как техника резьбы, так и характерная манера исполнения.

Особо следует подчеркнуть: аналогий к изображению автору не удалось обнаружить среди материалов глиптики. И, как отмечает Д. Осборн (Engraved Gems, New York, 1912, p. 255), указанный подвиг Геракла на геммах ему не известен.

✠ **M. Lordkipanidze**

SCARABAEID FROM VANI

(Summary)

Among the glyptic monuments of Vani a scarabaeid of light onyx, according to the representation on it, presents an exclusive engraved gem. A naked figure of a rushing man is incarved on the lower surface of the scarabaeid. In spite of the superficial rendering of forms it became possible to distinguish that he holds a club in the right hand and most probably a girdle - in the left one. These attributes permit the following interpretation: the engraved gem gives the representation of Hercules seizing the girdle of Hippolites - the queen of the Amazons, performing his ninth labour.

ლიტერატურა

1. ლორთქიფანიძე მარგ. არმაზისხევსა და ბაგინეთზე აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები, თბ., 1958.

2. ლორთქიფანიძე მარგ. არქაული და „არქაიზირებული“ საბეჭდავი-ბეჭდები ვანიდან (1969 წელს მოპოვებული მასალები), ვანი, II, თბ., 1976, გვ. 116-166.

3. ლორთქიფანიძე მარგ. გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიული საბეჭდავების იბერიული პირები, მოამბე, 6, 1963, გვ. 143-154.

4. ლორთქიფანიძე მარგ. კოლხეთის ძვ. წ. V-III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები (ბერძნულ სახელოვნობებთან ურთიერთობის საკითხი), თბ., 1975.

5. ლორთქიფანიძე მარგ. უძველესი საბეჭდავი-ბეჭდები იბერიიდან და კოლხეთიდან, თბ., 1981.

6. ლორთქიფანიძე მარგ. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, I, თბ., 1969.

7. ლორთქიფანიძე მარგ. წარჩინებული კოლხი ქალის საბეჭდავები № 6 სამარხიდან, ვანი, II, თბ., 1976, გვ. 103-115.

8. Тренчени-Вальдапфель И. Мифология, Будапешт, 1956.

9. Boardman J., Vollenweider M.-L. Catalogue of the Engraved Gems and Finger Rings, I, Greek and Etruscan. Oxford, 1978.

10. Furtwängler A. Die antiken Gemmen, Leipzig, 1900.

11. Grimal P. Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris, 1951.

12. Lavedan P. Dictionnaire illustré de la mythologie et antiquité grecques et romaines, Paris, 1931.

13. Osborne D. Engraved Gems, New York, 1912.

გვიანრომაული ხანის მინის ფიალა ჭირამიდან

1979 წელს ჭერემის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გათხრილ გვიანრომაული ხანის სამაროვანზე, № 4 ქვისსამარხში, აღმოჩნდა მეტად საინტერესო ტიპის მინის ფიალა, რომლის შესწავლასაც ეძღვნება წინამდებარე ნაშრომი.

ფიალა ღია მწვანე ფერის გამჭვირვალე მინისაა, ოდნავ გადაშლილი ფართე პირით; ღრმა, ძირისკენ მომრგვალებული ნახევარსფეროსებრი ტანით, რომელიც მომცრო ძირით თავდება.¹⁷

ფიალის ზედაპირი შემკულია მოზრდილი ღრმულებით - ე.წ. „ფაცეტებით“: პირიდან 1,2 სმ-ის, ზოგან კი - 1,5 სმ-ის მანძილზე მოცემულია ათი ოვალური ღრმულის ერთი რიგი, სადაც ისინი ვერტიკალურადაა განლაგებული; ღრმულების სიგანე 2,7 - 3,0 სმ-ია, სიგრძე 3,0 - 3,3 სმ-მდე; ზოგან 3,5 სმ-მდეც აღწევს. მას მოსდევს ხუთი ოვალური ღრმულისაგან შედგენილი მეორე რიგი, სადაც ღრმულები უკვე ჰორიზონტულადაა განლაგებული. მათი სიგანე, საშუალოდ, 2,5 სმ-ია, სიგრძე - 3,0 სმ. ფიალის ქვედა ნაწილზე გამოყვანილია 2,5 სმ დიამეტრის მრგვალი ღრმული, რომელიც ფაქტიურად ძირს წარმოადგენს.

ფიალა სქელკედლიანია; კედლები ყველგან თანაბარი სისქისა არ არის; განსაკუთრებით სქელია ძირი. მინა შეიცავს ბუშტებს, რომლებიც არათანაბრადაა განლაგებული მინის სისქეში. მათი ზომებიც არათანაბარია. აქა-იქ შეიმჩნევა მცირე ზომის უსუფთაობები, ირიზებულია მსუბუქად.

ფიალა მთლიანადაა აღდგენილი (თითო-ორთა ნაწილი აკლია).

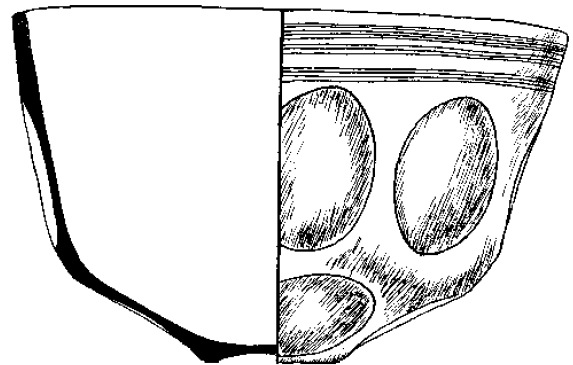
ზომები: სიმაღლე - 7,3 სმ; პირის დმ - 12,5 სმ.¹⁸

ჭერემის ფიალა დამზადებული უნდა იყოს ფორმაში გამობერვის მეთოდით. ფორმაში გამობერვის დროსვეა მიღებული ზედაპირზე განლაგებული ღრმულები, რომლებსაც გაცივების შემდეგ მეორადი დამუშავება უნდა განეცადათ; ღრმულების კონტურები საკვეთლით არის გამკვეთრებული.

ვფიქრობთ, საკვეთლითვე უნდა იყოს ამოკაწრული პირთან (ორ რიგად) და ტანის ზედა ნაწილზე, მხარზე, ვიწრო კონცენტრული ხაზები, რომლებიც ძალზე მქრქალია, მაგრამ თუ ყურადღებით დავაკვირდებით, საკმაოდ კარგად შეიმჩნევა შეუიარაღებელი თვალითაც. როგორც ჩანს, ხელოსანს ჩაფიქრებული უნდა ჰქონოდა

კონცენტრული ღარების ამოტვიფრა, რაც ხშირად გვხვდება ღრმულებით შემკულ ფიალებზე, მაგრამ ეს ჩანაფიქრი ბოლომდე აღარ მიუყვანია.

ფიალის შიდაპირზე, რომელიც გლუვია და პრიალა, მეორადი დამუშავების კვალი არ შეიმჩნევა. უნდა ვიფიქროთ, რომ სიგლუვე და სიპრიალე მიღწეულია ფიალის ნამზადის ფორმაშივე გახურებით; ამ დროს მინის თხელი ფენა ღლვება და გაცივების შემდეგ გლუვი და პრიალა ხდება.¹⁹ გარეპირი ხელით უნდა იყოს გახეხილ-გაპრიალებული.

0 1 2

ფიალის პირი ყველგან თანაბარი სიმაღლისა და სისქის არ არის, ასევე ზუსტად ერთნაირი ზომისა არ არის თვით ღრმულებიც, რაზედაც ზემოთ უკვე ითქვა. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ფიალა ლამაზია და საკმაოდ მოხდენილი ფორმა აქვს.

როგორც ცნობილია, ღრმულებით შემკული ნახევარსფეროსებრი ფიალები ანტიკურ სამყაროში ახ.წ. II-III სს. გავრცელდა. მათი დამზადებით განსაკუთრებით გაითქვეს სახელი დასავლეთევროპულმა საწარმოებმა, რომელთაგან ყველაზე მსხვილ ცენტრს კელნი წარმოადგენდა [19, გვ. 19-21].

კელნის საწარმოებთან ერთად მსგავს ფიალებს ამზადებდა, აგრეთვე, მინის წარმოების მეორე ცენტრიც, რომელიც აღმოსავლეთში, დურა-ევროპოსში მდებარეობდა [15, გვ. 65; ჯგუფები C-D]. ამ საწარმოებში დამზადებული მინის ფიალები იმპერიის გარეთაც გადიოდა და ევროპის ჩრდილო რაიონებშიც აღწევდა [17, ტაბ. 16, №217-238; 18, გვ. 29 და შემდ.]

¹⁷ ფიალა შესასწავლად და გამოსაქვეყნებლად გადმოგვცა კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ჭერემის ნაქალაქარის შემსწავლელი რაზმის ხელმძღვანელმა ნ. მამაიაშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

¹⁸ ფიალა ინახება სიღნაღში, კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაზე, ინვ. № 06-1449-90.

¹⁹ გაწმენდისა და დამუშავების შემდეგ ფიალის შიდაპირმა სიპრიალე დაკარგა. იგი გაწმინდეს და აღადგინეს ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ქიმიურ-სარესტავრაციო ლაბორატორიაში. ფიალის ტექნოლოგიის შესწავლისას კონსულტაცია გაგვიწია აღნიშნული ლაბორატორიისა გამგემ რ. ბახტაძემ.

ღრმულებით შემკული ფიალები საკმაო რაოდენობით გვხვდება ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზეც, განსაკუთრებით ჩრდილო შავიზღვისპირეთში და მათი გარკვეული ნაწილი, როგორც ტანაისში აღმოჩენილმა საწარმომ დაადასტურა, ადგილობრივ უნდა იყოს დამზადებული.

მოკლედ გვინდა შევეხოთ ტანაისში გათხრილ საწარმოს, რომელმაც ნათელი მოპოვინა სწორედ ღრმულებით შემკული ფიალების დამზადების ტექნიკასა და მათ შესწავლასთან დაკავშირებულ სხვა საინტერესო საკითხებსაც.

ქვემო დონის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1964 წელს ტანაისში გათხარა მინის საწარმო, სადაც აღმოჩნდა სხვადასხვა ხარისხის მინის მრავალრიცხოვანი ფრაგმენტები, წილის ნამტვრევები და სხვა. რაც მთავარია, მათ შორის იყო მინის ფიალების გამოსაბერი თიხის ფორმა, რომელსაც ფიალის მოყვანილობა აქვს. გარედან ცუდად არის დამუშავებული. შიდა პირზე კარგად შეიმჩნევა ორნამენტის ყველა დეტალი: ზედა ნაწილზე ვერტიკალური ღრმულების ორი რიგი, რომელსაც მოსდევს უკვე პორიზონტულად განლაგებული მოზრდილი ღრმულების რიგი. ისინი საკმაოდ რელიეფურია იმისათვის, რომ გარკვეული ანაბეჭდი დატოვონ მინაზე. შიგნით, დაუზიანებელ ნაწილზე, ზედაპირი თანაბარია და სიპრიალეს კი აქვს შერჩენილი. ძირის ცენტრში შეიმჩნევა ოვალის სუსტი ანაბეჭდი [5, გვ. 178].

ტანაისში აღმოჩენილი თიხის ფორმისა და მინის ფიალების ზომების აბსოლუტური დამთხვევა, ფორმის შიდაპირზე ორნამენტის ყველა იმ კომპონენტის არსებობა, რაც ტანაისის მინის ფიალებზეა მოცემული, გვაძლევს უფლებას, ვივარაუდოთ, რომ ისინი დამზადებულია ადგილობრივ [9, გვ. 41].

ამგვარად, ღრმულებით შემკულ ფიალებს ამზადებდნენ არა მარტო კელნში და ღურაევროპოსში, არამედ ტანაისშიც. რადგანაც ტანაისის საწარმოც ახ.წ. II-III საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება ხსბ გვ. 179-180], უნდა ვივარაუდოთ, რომ მინის წარმოების სამივე ცენტრი ერთდროულად ამზადებდა ერთნაირ პროდუქციას.

სპეციალურ ლიტერატურაში, სადაც კი აღწერილია ღრმულებით შემკული მინის ჭურჭლის ორნამენტი, ყველგან ნათქვამია, რომ მათი დამზადებისას გამოყენებულია გახეხვა-გაპრიალების მეთოდი; ფიქრობდნენ, რომ ფიალებს გამოებრავდნენ ფორმაში, რომელშიც საგანგებოდ იყო დანიშნული ადგილები ღრმულებისათვის; შემდეგ კი, ფორმიდან გამოღებულ ჭურჭელზე, უკვე ცივ მდგომარეობაში, დანიშნულ ადგილებს ხეხავდნენ და აპრიალებდნენ მბრუნავ ჩარხზე; ამუშავებდნენ ე.წ. «ცივი ხერხით» [20, გვ. 46-47; 6, გვ. 91; 4, გვ. 65]. ტანაისში თიხის ფორმის აღმოჩენის შემდეგ კი ნათელი გახდა, რომ ღრმულებით შემკული ფიალების ორნამენტის ძირითადი სახე მიიღე-

ბოდა ფორმაში გამოებრვის პროცესშივე. ღრმულეზე შერჩენილი ინსტრუმენტის გამოყენების კვალი კი იმაზე მიუთითებს, რომ ისინი დასრულებულ სახეს იღებდნენ სპეციალური ინსტრუმენტებით დამუშავების შემდეგ [9, გვ. 41].²⁰

როგორც უკვე ითქვა, ჭერემის ფიალა აღწერილი ხერხით უნდა იყოს დამზადებული.

საქართველოში ნახევარსფეროსებრი ღრმულეებით შემკული ფიალები ადრეც არის აღმოჩენილი, მაგრამ არც ერთი არ არის ჭერემის ფიალის მსგავსი. ერთი მათგანი ზღუდრის ფიალაა, რომელიც ჭერემის ფიალისაგან განსხვავებით, უფერული (მოთეთრო) გამჭვირვალე მინისაა, შედარებით თხელკედლიანი. მისი ტანი და პირი შემკულია ვიწრო კონცენტრული ღარებით, მხრები - მოგრძო, პურის მარცვლის ფორმის ღრმულების ორი რიგით, ტანი კი - მოზრდილი ოვალური ღრმულებით, რომლებიც ძირთან პორიზონტულად არიან განლაგებული, ტანის ზემო ნაწილში კი - ვერტიკალურად და მოქცეული არიან კონცენტრულ ღარებს შორის ხსბ გვ. 58-59]. იგი ახ.წ. III ს. თარიღდება [2, გვ. 47].

კიდევ უფრო განსხვავდება ჭერემის ფიალა სოხტის სამაროვანზე აღმოჩენილი ფიალისაგან, რომელიც შემკულობით ზღუდრის ფიალის მსგავსია, ფორმით კი უფრო გადაშლილია, ნაკლებად ღრმაა, ბევრად უფრო თხელკედლიანი, ზომითაც უფრო მომცროა; დამზადებულია გამჭვირვალე თეთრი მინისაგან. იგი ახ.წ. II-III სს. თარიღდება [8, გვ. 5-6].

ასევე განსხვავდება ჭერემის ფიალა ზემოთ ხსენებულ საწარმოთა ახ.წ. II-III სს. დათარიღებული ფიალებისგანაც, რაც თვალნათლივ გამოჩნდა მათი ურთიერთშედარების დროს [10, გვ. 210, სურ. 4-1; სურ. 5, 1-4; 15, გვ. 65, ჯგ. C, ფიგ. 2, გვ. 66, ჯგ. D, ფიგ. 3].

ამგვარად, განსხვავდება რა ახ.წ. II-III სს. დათარიღებული ფიალებისაგან, ჭერემის ფიალა არ შეიძლება მათი თანადროული იყოს; იგი აშკარად უფრო გვიანდელია. მართალია, ზუსტად მსგავს ცალს ვერც გვიანდელ ფიალებში მივაგენით, მაგრამ მათი შესწავლისას ნათლად დავინახეთ, რომ ჭერემის ფიალა მინის ხარისხითა და ფორმით, კედლების სისქითა და ფერით, ღრმულების ზომითა და განლაგებით ახლოს დგას ახ.წ. IV ს. დათარიღებულ ფიალებთან [11, გვ. 104, სურ. 40-2; 12, გვ. 202,

²⁰ ი. შჩაპოვას ტანაისში აღმოჩენილი თიხის ფორმა არ მიაჩნია ფორმად, რომელშიც ბერავდნენ ტანაისში აღმოჩენილ ფიალებს და წერს, თუ რისთვის იყო დამზადებული და რაში გამოიყენებოდა იგი, ძნელი სათქმელიაო [14, გვ. 159]. ჩვენი აზრით, თიხის ფორმა, რომლის შიდაპირზე არსებული ორნამენტი იმეორებს ტანაისის ფიალებზე მოცემული ორნამენტის ყველა კომპონენტს და ზომითაც ემთხვევა მათ, სხვა არა უნდა იყოს რა, თუ არა ფორმა, რომელიც გამოყენებული იყო ტანაისის ფიალების დასამზადებლად.

სურ. 2-2; 7, გვ. 30, № 70, სურ. 79-8, № 1322; 13, გვ. 94-96, სურ. 35; 16, ფიგ. 149, 4, ფიგ. 17]. ვფიქრობთ, არ შევცდებით, თუ ჭერემის ფიალასაც ახ.წ. IV ს., უფრო კი - ახ.წ. IV ს. მეორე ნახევრით დავათარილებთ; მით უმეტეს, რომ ამაში ხელს არ გვიშლის სამარხში აღმოჩენილი სხვა მასალაც [1, გვ. 87-90, ტაბ. XXXVI].

ჭერემის ნაქალაქარის № 4 სამარხი დათარიღებულია ახ.წ. III-IV სს. ხს გვ. 90]. რადგანაც მინის ფიალას ახ.წ. IV ს. მეორე ნახევრით ვათარილებთ, ალბათ, თვით სამარხიც შეიძლება უფრო კონკრეტულად ამავე ხანით დათარიღებულიყო.

ახლა, რაც შეეხება ჭერემის ფიალის წარმომავლობას.

როგორც ზემოთ ითქვა, ჩვენთვის ცნობილ მასალებსა და პუბლიკაციებში ჭერემის ფიალას პირდაპირი ანალოგები ვერ მოვუძებნეთ, მაგრამ ახლო ანალოგი კი უნდა იყოს დურა-ევროპოსში აღმოჩენილი ფიალა, რომელიც კლარიმონტის ნაშრომში E ჯგუფშია გაერთიანებული, როგორც ავტორი აღწერს, E ჯგუფის ფიალები უფრო ღრმაა, უფრო სქელკედლიანი; მათი შემკულობა სადაა, მოზრდილი ღრმულები ტანის ზემო ნაწილში ვერტიკალურადაა განლაგებული; ქვემო ნაწილში კი ჰორიზონტულად. მათზე ღრმულებს შორის არ არის გამყოფი კონცენტრული ღარები. ავტორი მათ ახ.წ. II ს. შუა ხანებით ათარიღებს [15, გვ. 68, ფიგ. 4, ჯგ. E].

ჩვენი აზრით, ყველა იმ ნიშნის გამო, რაც ზემოთ ჩამოვთვალეთ, არამც თუ ახ.წ. II ს., ახ.წ. III საუკუნითაც კი გამწვანდებოდა დურა-ევროპოსის სამარხების E ჯგუფის ფიალების დათარიღება. ისინი, ალბათ, ახ.წ. IV ს. უფრო ადრეულები არ უნდა იყოს. სწორედ ამიტომაც, რომ ჩვენი ფიალა ახლოს დგას მათთან მაშინ, როდესაც დურა-ევროპოსის C და D ჯგუფის ფიალებისაგან, როგორც ზემოთ ითქვა, მკვეთრად განსხვავდება.

ჭერემის ფიალის სიახლოვე დურა-ევროპოსის E ჯგუფის ფიალებთან, მისი მომწვანო ფერი და შემკულობის სისადავე, რაც სირიული ფიალებისთვის არის დამახასიათებელი, გვაფიქრებინებს, რომ იგი სირიული წარმოშობისა უნდა იყოს.

დასასრულ უნდა აღინიშნოს, რომ ჭერემის ფიალის აღმოჩენასა და შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ღრმულებით შემკული ფიალების, არამედ საერთოდ, რომაული ხანის ღრმულებით შემკული მინის ჭურჭლის შესწავლის თვალსაზრისით. აქვე თუ დავძენთ იმასაც, რომ ჭერემის ფიალა აღმოჩნდა საქართველოს ისეთ კუთხეში, საიდანაც ჯერჯერობით მინის ჭურჭლის ათიოდე ფრაგმენტი თუ გვაქვს მხოლოდ, მისდამი ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება.

М. Н. Сагинашвили
ПОЗДНЕРИМСКАЯ
СТЕКЛЯННАЯ ФИАЛА ИЗ ЧЕРЕМИ
(резюме)

В 1979 г. на территории городища Черемы Кахетской археологической экспедицией был раскопан могильник позднеримского периода, где в погребении № 4 была обнаружена стеклянная фиала.

Она бледнозеленого прозрачного стекла, со слабо отогнутым венчиком, глубоким полусферическим туловом, заканчивающимся маленьким доньшком.

Тулово фиалы украшено двумя рядами крупных овальных фасеток; верхний ряд состоит из десяти фасеток (ширина - 2,7-3,0 см, длина - 3,0-3,3 см), которые расположены вертикально, а нижний ряд - из пяти фасеток (ширина - 2,5 см, длина - 3,0 см), расположенных горизонтально. На дне одна круглая фасетка (диаметр - 2,5 см), являющаяся дном сосуда.

Высота сосуда - 7,3 см, диаметр венчика - 12,5 см.

Фиала выдута в форме. Фасетки получены в процессе выдувания. Края фасеток обработаны специальными инструментами уже в холодном виде. Изученная нами фиала сирийского происхождения и датируется второй половиной IV в. н.э.

M. Saginaschwili

EINE SPÄTRÖMISCHE
CLASPHIALE AUS TSCHEREMI
(Zusammenfassung)

Die Kachetische archäologische Expedition entdeckte 1979 auf dem Gebiet der vorgeschichtlichen Siedlung Tscheremi eine spätrömische Grabstätte. Das Grab Nr. 4 enthielt eine Glasphiale.

Diese ist aus blaßgrünem durchsichtigem Glas und hat einen leicht gebogenen Rand, einen tiefen halbspärischen Bauch, welcher sich zum Boden hin verengt.

Der Mittelteil der Phiale ist mit zwei Reihen großer ovaler Fazetten verziert: die obere Reihe besteht aus zehn vertikal angeordneten Fazetten (2,7-3,0 cm breit, 3,0 - 3,3 cm lang), die untere hat fünf horizontal angelegte Fazetten (2,5 cm breit, 3,0 cm lang). Den Gefäßboden bildet eine runde Fazette von 2,5 cm Durchmesser.

Die Gesamthöhe des Gefäßes beträgt 7,3 cm, der Durchmesser des Randes - 12,5 cm.

Die Phiale wurde in der Form geblasen. Während dieses Prozesses entstanden gleichzeitig die Fazetten. Die Fazettenränder wurden mit Spezialwerkzeugen schon nach dem Erkalten bearbeitet. Diese Phiale stammt aus Syrien und wird auf die zweite Hälfte des 4. Jahrhunderts datiert.

ლიტერატურა

1. **მაშიაშვილი ნ., ჯავახიშვილი ქ.** ჭერემის გვიანრომაული ხანის სამაროვანი, კავშ, VI, 1984, გვ. 77-107.

2. **ნემსაძე ვ.** ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-1965 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები, სსმაე, თბ., 1969, გვ. 45-56.

3. **საგინაშვილი მ.** მინა გვიანანტიკური ხანის იბერიაში, საღისურთა ციო ნაშრომი, თბ., 1972. ხელნაწერი, ინახება ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ბიბლიოთეკაში.

4. **ჩხატარაშვილი მ.** მინის ჭურჭელი შუა საუკუნეთა საქართველოში, თბ., 1978.

5. **Алексеева Е. М., Арсеньева Т. М.** Стеклоделие Танаиса, СА, 1966, ¹ 2, с. 176-188.

6. **Нуриев А. В.** Стеклянная чаша, обнаруженная в Хыныслах, ДАНАЗССР, Баку, 1962, т. 18, ¹ 4, с. 89-91.

7. **Кропоткин В. В.** Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н.э. - V в. н.э.), Археология СССР, САИ, вып. Д I-27, М., 1970.

8. **Сланов А. Х.** Стеклянные сосуды из позднеантичных памятников Юго-Осетии, ИЮго-ОсетНИИ, вып. XXII, 1977, с. 3-8.

9. **Сорокина Н. П.** Стеклянная посуда как источник по истории экономических связей Причерноморья и локального стеклоделия первых веков н.э. ТГИМ, 1982, ¹ 54, с. 40-42.

10. **Сорокина Н. П.** Стеклянные сосуды из Танаиса, МИА, 1965, ¹ 127, с. 202-248.

11. **Сорокина Н. П.** Стеклянный сосуд из Нижнего Поднестровья, КСИА, 1962, вып. 89, с. 103-107.

12. **Сорокина Н. П.** Позднеантичное стекло из Ольвии, Сборник "Художественная культура и Археология античного мира", М., 1976, с. 199-209.

13. **Тиханова М.** Из материалов Дубоссарского отряда Молдавской экспедиции, КСИИМК, вып. 57, 1955, с. 92-99.

14. **Щапова Ю. Л.** Очерки истории древнего стеклоделия, М., 1983.

15. **Clairmont C. W.** The Glass Vessels, The Excavations at Dura-Europos, Final Report IV, part V, New Haven, Conn, 1963.

16. **Doppelfeld O.** Römische und Fränkische Glas in Köln, 1966.

17. **Eggers H. I.** Der römische Import im Freien Germanien, Atlas der Urgeschichte, Band I, Hamburg, 1951.

18. **Ekhholm G.** Scandinavian Glassvessels of oriental origin from the first to the sixth century, IGS, v. V, 1963.

19. **Fremersdorf F.** Figurlich geschiffene Gläser, Ein Kölner Werkstatt des III Jh. Römische-Germanische, Forschungen, Bd. 19, Berlin, 1951.

20. **Vavra I. R.** Das Glas und die Jahrtausende, Artia Prag, 1954.

პირველი ქრისტიანული ტაძარი მცხეთაში – ქვემო ეკლესია „წმიდა წმიდათა“

ქართლის (იბერიის) სამეფოს ქრისტიანიზაციის პროცესში, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების კვირაძალს, IV ს. I ნახევარში ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მოვლენას მცხეთაში ქვემო ეკლესიის - (სვეტიცხოვლის წინამორბედი) პირველი ოფიციალური ქრისტიანული ტაძრის მშენებლობა წარმოადგენდა. თავისი მნიშვნელობის გამო ამ მოვლენამ შესაბამისი ასახვა ჰპოვა ქართულ და რომაულ-ბიზანტიურ საისტორიო და საეკლესიო ლიტერატურაში [11, გვ. 29-32; 16, გვ. 98-163; 12, გვ. 111-115; 4, გვ. 190-193; 4, გვ. 204-206 და სხვ.].

ქართული ხელოვნების ისტორიაში ამ ცნობათა არასწორმა შეფასებამ და ინტერპრეტაციამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია, როგორც საკუთრივ ქვემო ეკლესიის ისტორიისა და მნიშვნელობის, ასევე, ზოგადად საქართველოში ადრექრისტიანული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების საკითხების კვლევაზე.

იმ მიზეზით, რომ XIX ს. სამეცნიერო (უპირატესად უცხოენოვან) ლიტერატურაში საქართველოს შუა საუკუნეების საეკლესიო ხუროთმოძღვრება ბერძნულ-მართლმადიდებლური ანუ ბიზანტიური ხელოვნების ნაწილად განიხილებოდა [22, გვ. 5], ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში, როდესაც საქართველოში ქრისტიანული ეპოქის ხუროთმოძღვრების ისტორიის კვლევის პრიორიტეტი ქართული ხელოვნების ისტორიაში შემუშავებულმა ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების განვითარების კონცეფციამ (ქქზგკ) იტვირთა, თავისი კვლევის მთავარ ამოცანად ამ შეხედულებათა საპირისპიროდ, საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების გენეზისის ეროვნული ინდივიდუალობისა და განვითარების თვითმყოფადობის დადასტურება დაისახა მიზნად [22, გვ. 6].

დასახული ამოცანის გადაწყვეტისას ქქზგ კონცეფციამ არ გაიზიარა ქართულ საისტორიო მწერლობაში შემუშავებული და ჩამოყალიბებული ტრადიციული თვალთახედვა საქართველოში ქრისტიანული საეკლესიო აღმშენებლობის განვითარებისა და მნიშვნელობის, მშენებლობათა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის, მასშტაბებისა და სხვათა შესახებ და თავისი სისტემატიზაციით კლასიფიცირებული ხუროთმოძღვრული ძეგლების მხატვრულ-სტილისტურ ანალიზზე დაფუძნებულ, ეროვნულ ტრადიციებზე დამყარებული, დამოუკიდებელი, თვითმყოფადი, ევოლუციური და კონვერგენტული განვითარების მოდელზე ააგო.

ამასთან, აღნიშნულ ქქზგ კონცეფციაში, რომლის ძირითადი და ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო დებულებები შემუშავებული, ჩამოყალიბებული და სამეცნიერო მიმოქცევაში პრეზენტირებული იყო, უკვე ჩვენი საუკუნის 20-

იან წლებში [14], მასში თავისი ასახვა ვერ ჰპოვა საქართველოში 30-იანი წლების მიწურულიდან დაწყებულმა შუა საუკუნეების მატერიალური კულტურის (მათ შორის საეკლესიო ნაგებობის) არქოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებმა და ვერც უკანასკნელი ხანების, ისტორიულ-არქეოლოგიური და წყაროთმცოდნეობითი კვლევის შედეგებმა იქონია რაიმე არსებითი გავლენა. ამ ფონზე, სრულიად ბუნებრივია, რომ მეცნიერული კონცეფცია, რომელიც თავისუფალი აღმოჩნდა საისტორიო ტრადიციის, წერილობით წყაროთა ცნობების, ქრონოლოგიურად ორიენტირებული ფაქტობრივი მასალისა და რეალიებისაგან, თანამედროვე ისტორიული მეცნიერების განვითარების ეტაპებისა და მონაცემების კვალობაზე, ობიექტური კრიტიკის საგნად იქცა [6; 7; 8; 9; 3].

ამ მიმართებით და ამჯერად, ჩვენთვის საინტერესოა, რომ ისტორიულ წერილობითი წყაროების („მოქცევაჲ ქართლისაჲ-სა“ და რუფინუსის „საეკლესიო ისტორიის“) ჩვენება — მცხეთაში პირველი ქრისტიანული ტაძრის (ქვემო ეკლესიის) წმინდა ნინოს მითითებითა და ზეპირსიტყვიერი აღწერილობის საფუძველზე მშენებლობისა და მირიან მეფის „ანდერძის წიგნის“ მითითება, რომ ქვემო ეკლესიას ერქვა „წმიდაჲ წმიდათაჲ“ და ამის გამო მასში ვერავინ იკადრებდა შესვლას მღვდლების გარდა, ქქზგ კონცეფციაში ზოგადი მნიშვნელობის მოვლენად იქნა გააზრებული, განზოგადოებული და საქართველოში მთელს ადრექრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაზე გავრცობილი. ამ ნიადაგზე სრულის დარწმუნებით გამოითქვა ფუნდამენტური დებულება, რომ საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად დამკვიდრების ეპოქაში - IV ს. I ნახევრიდან თითქმის VI საუკუნემდე, ქრისტიანული საეკლესიო ნაგებობები წმინდა მიწაზე აგებული (რატომღაც სამნავიანი?) ბაზილიკების მაგალითზე, მაგრამ სიტყვიერი, მშენებლებისათვის არცთუ მთლად გასაგები აღწერილობის საფუძველზე შენდებოდა [15, გვ. 53; 20, გვ. 9]. საქართველოს ხუროთმოძღვრებისათვის მანამდე თითქმის სრულიად უცნობ ნაგებობის ამ ტიპს (სამნავიან ბაზილიკებს) საეკლესიო ხელისუფლება ძალდატანებით ნერგავდა და ავრცელებდა [21, გვ. 39; 15, გვ. 25-26, 207], ადგილობრივი მშენებლები კი, რომელთაც, თითქოს თვალთაც არ ენახათ ბაზილიკები, სიტყვიერი აღწერილობის ბუნდოვანებისა და ეროვნული სამშენებლო ტრადიციების გავლენით, თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე ქმნიდნენ ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების დამოუკიდებელი, ეროვნულ-თვითმყოფადი განვითარების გზას, რაც მინიატურული ზომის, კვადრატული ფორმის,

ნახევრად ღია სამლოცველოების მშენებლობაში გამოიხატა.²¹ აღნიშნულ ნაგებობათა მცირე ზომები და ის თავისებურება, რომ ის „ანგარიშს არ უწევს ბაზილიკურ ფორმებს“, თუ ერთი მხრივ ადგილობრივ (ბაზილიკის თვალთ უნახავი) მშენებლების უბირობას მიეწერება, მეორე მხრივ, როგორც ირკვევა, თურმე დიდი ეკლესიების მშენებლობების საჭიროება არც არსებობდა, იმ მიზეზით, რომ ახლად გაქრისტიანებული ქართლის მოსახლეობა „მორწმუნის მაგიური ფსიქოლოგიისა“ და „ახალი ღმერთისადმი“ შიშის გამო ეკლესიებში არ შედიოდა. ეკლესიებში შედიოდნენ მხოლოდ მღვდლები, მრევლი კი თითქმის ორასი წლის მანძილზე გარედან ადევნებდა თვალს ამგვარი რიტუალისათვის საგანგებოდ აგებულ მინიატურულ და ნახევრად ღია სამლოცველოებში მიმდინარე წირვა ლოცვას [15, გვ. 23-25; 1, გვ. 18]. ეს მოსაზრება დამყარებულია მირიან მეფის „ანდერძის წიგნიდან“ კონტექსტს მოწვევტილ ამონაწერზე: „და ყოველადვე ვერ ვიკადრებდი კართა მისთა განხუმად თვნიერ მღვდელთასა, რომელი გალობედ მასა შინა; რამეთუ შიში დიდი დაცემულ იყო ყოველსა ზედა კაცსა სუეტისა მის ცხოველისა“ [15, გვ. 23. სქ. 1]; და ვითომც ეს „ცნობები უცილობლად მოწმობენ, რომ საქართველოში პირველად აშენებული ეკლესიები მცირე ზომისა იყო“ [15, გვ. 23] და „წირვაზე დასწრება, მოსმენა და თვით დანახვა შეიძლებოდა შიგ ტაძარში შეუსვლელადაც, სავსებით გასაგები ხდება ტაძრის მცირე ზომაც“ [15, გვ. 25].

ამგვარი მსჯელობის მიხედვით, თუ ქართლის სამეფოში, იმ დროისათვის ქრისტიანობის წიაღში შემუშავებული ზოგადქრისტიანული თეოლოგიური საფუძვლებისაგან დამოუკიდებლად, მისი წესისა და დოგმატისაგან იზოლირებულად იქმნებოდა როგორც საეკლესიო ნაგებობის ხუროთმოძღვრული სტილი, ასევე ღვთისმსახურების აღსრულების წესები, ისე გამოდის რომ ქართლში IV ს. I ნახევრიდან VI საუკუნემდე ქრისტიანობის ნაცვლად რაღაც უცნობი და გაუგებარი პროვინციულ-ერეტიკული მიმდინარეობა მკვიდრობდა.

წინააღმდეგ ამისა, ისტორიული წერილობითი წყაროები, რომელთა ავთენტურობასა და სანდოობას ეჭვმიუტანლად ადასტურებენ წყაროთმცოდნეობითი და არქეოლოგიური კვლევის შედეგები, სხვაგვარი განსჯის საფუძველს წარ-

²¹ „პირველი ეკლესიები აშენებულია საქართველოს, „განმანათლების ნინოს“. ზეპირი სწავლებითა და დარიგებით. სრულიად ბუნებრივია (?!—გ.ბ.), რომ ამიტომ ჩვენ მივიღეთ სრულიად თავისებური ბაზილიკა...“ [15, გვ. 53] „... ეს სრულებით თავისებური შენობაა, როგორც ზოგადი ფორმებით და ზომებით, ისე დეტალებით... ჩვენ ბაზილიკას ვეძახით მას, რადგან მასში ვხედავთ მაინც სამი ნავის ნასახს, რომელთაგან შუალა ამაღლებულია, თუმც სხვანაირ ფორმას, ისეთს რომელიც ანგარიშს არ უწევს ბაზილიკურ ფორმებს“ [15, გვ. 25-27].

მოქმნიან. კერძოდ, მირიან მეფის „ანდერძის წიგნი“, ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე, სრულად ნათქვამია: „... და აღვაშენე ზემოა ეკლესიაა თავისა ჩემისათვის ქეთა და ერისა სიმარვლისათვის, რამეთუ ქუემოსა ეკლესიასა ერქუა წმინდაა წმინდათა და ყოველადვე ვერ ვიკადრებდი კართა მისთა განხუმად თვნიერ ხოლო დღესა კვირიაკესა, არცა ვინ შესვლად იკადრებდა თვნიერ მღვდელთასა, რომელი გალობედ მას შინა, რამეთუ შიში დიდი დაცემულ იყო. ყოველსა კაცსა ზედა სუეტისა მისგან ცხოველისა და მიხედვაცა ვერ ეძლო კაცთა სართულსა მისსა, რომელსა თვით ვხედავთ და ვერ ვიკადრე წინაშე მისსა აღმოკუეთად მიწა სამარედ ჩემდა, რათმცა დავსხენ ხორცნი ჩემნი მის წინაშე, რამეთუ მეშინოდა მისგან ცოდვისა ოდენ მოქმედსა და შევიძადა ზემო საფლავი ჩემი“... [13, გვ. 801-802].

მირიან მეფის სიტყვებიდან სრულიად აშკარად ჩანს, რომ რადგანაც „ქუემო ეკლესიასა ერქუა წმინდაა წმინდათა“ სწორედ ამის გამო ვერ იკადრებდა ის „კართა მისთა განხუმად“ და „არცა ვინ შესვლად იკადრებდა თვნიერ მღვდელთასა“. ქუემო ეკლესია - „წმიდაა წმიდათა“, რომ არ წარმოადგენდა ყოველდღიური ღვთისმსახურებისათვის განკუთვნილ სამრევლო ეკლესიას და რომ ის ხისგან იყო აშენებული (ამ უკანასკნელსაც საეჭვოდ აყენებდა ქქზგკ [15, გვ. 24]). სწორედ ამის მაუწყებელია, რომ მირიან მეფემ „ქეთა და ერისა სიმარვლისათვის აღაშენა ზემოა ეკლესიაა“ (სამთავროს ტაძარი). ხოლო „ქუემოსა ეკლესიასა ერქუა წმიდაა წმიდათა“.

„წმიდაა წმიდათა“ ეს არის ერთი ნაწილი ძველათქმისეული სამგზავრო ტაძრის, სავანის, სადღესასწაულო კარვისა, რომელიც აგებული იყო ღვთის ბრძანებით მოსეს მიერ სინაის მთაზე ნანახი კარვის მაგალითზე [2; გამოვ. 25:8-9, 40].

ებრაელთათვის, საზოგადოებრივი ღვთისმსახურების ეს ნაგებობა წარმოადგენდა თავის ხალხში ღვთის სულიერი ყოფნის გარეგნულ დასტურს, ღვთის გამოცხადების ადგილისა და უფლისადმი ებრაელთა წმინდა მოვალეობის ნიშანს [18, გვ. 588; 2, გამოვ. 25:22].

სავანე, სადღესასწაულო კარავი, ბიბლიური აღწერილობით, წარმოადგენდა ვრცელ ეზოში აღმართულ წაგრძელებულ, სიგრძივ აღმოსავლეთ-დასავლეთის ღერძზე დამხრობილ, ოთხკუთხა შენობას, რომლის ყველა მყარი ნაწილი - ბოძები, ლატანები, გვერდითა ფიცრები და სხვ. დამზადებული იყო არაბული აკაციისა და ურთხმლის ხისაგან [2, გამოვ. 26:15, 26; 18, გვ. 588].

ნაგებობის შიდა სივრცე, შინაგანი საკიდი ფარდით ორ, არათანაბარ ნაწილად იყო გაყოფილი: აღმოსავლეთისას ეწოდებოდა წმიდა ან საწმიდარი, ხოლო დასავლეთისას და უფრო მცირე ზომისას - წმიდათაწმინდა [2, გამოვ.

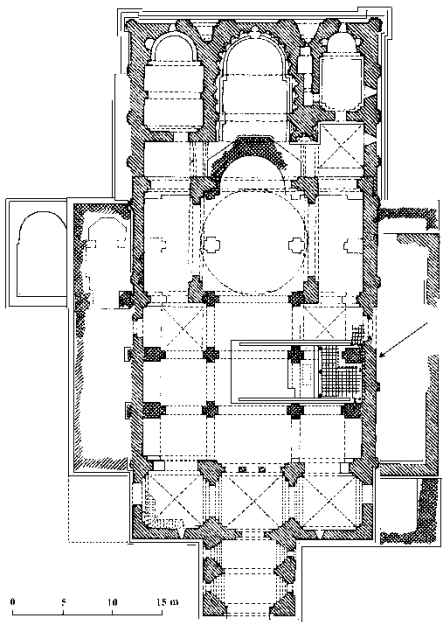
26:33, 40:3. ებრ. 9:2-3]. აქ იდგა მოწმობის კილობანი და ინახებოდა სჯულის კანონი ხ2, გამოსვ. 26:33-34].

სავანეს ჰქონდა ღია შესასვლელი აღმოსავლეთის მხრიდან, რომელზეც ქსოვილისა და გრეხილი სელის ფარდა ეკიდა [2, გამოს. 26:36].

ძველი ალთქმის თანახმად, სავანეში შესვლის უფლება ჰქონდა მხოლოდ მოსეს, მღვდლად კურთხეულ აარონსა და მის შთამომავლობას [2, გამოსვ. 29, 30:10, 40:12-15, 31-32].

ქრისტიანობა სავანეს, სადღესწაულო კარავს გაიაზრებს, როგორც ქრისტიანული ეკლესიის პირველსახეს [18, გვ. 588-589]; წმიდათაწმიდა, ახალ ალთქმაში გაიაზრება ქრისტიანული ეკლესიის საკურთხეველის სახით და წარმოადგენს ზეცის განსახიერებას, რომელშიც იესო ქრისტე, როგორც მღვდელმთავარი „საუკუნოდ შევიდა“ თავისი სისხლით და მოიპოვა მარადიული განწმენდა და ცოდვათა მონანიება კაცობრიობისათვის. საწმიდარში შესვლის უფლება ჰქონდათ მხოლოდ მღვდლებს, ხოლო წმიდათაწმიდაში წელიწადში ერთხელ შედის მხოლოდ მღვდელმთავარი [2, ლევ. 16:2. ებრ. 9:2-3, 6-7, 12].

აქ ჰპოვებს ახსნას მირიან მეფის სიტყვები, რომ ქვემო ეკლესიაში ვერავინ იკადრებდა შესვლას „თვინიერ მღვდელთასა“, რადგან მას ერქვა „წმინდად წმინდათადა“.

სურ. 1. სვეტიცხოვლის ტაძრის გეგმა და IV ს-ის ხის ნაგებობა - „ქვემო ეკლესია“ (ვ. ცინცაძის მიხედვით)

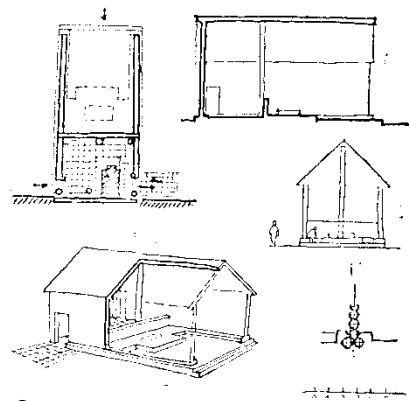
მირიან მეფის „ანდერძის წიგნის“ ამ მითითებას და ჩვენ მიერ მის ამგვარ ინტერპრეტაციას, ფაქტობრივი დადასტურებაც მოეძებნება:

1968-72 წწ. მცხეთის სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში წარმოებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოებისას (ხელმძღვ. ვ. ცინცაძე [19, გვ. 15-25]), ინტერიერში, სამხრეთის შესას-

ვლელთან იატაკის მოხსნის შემდეგ გამოვლინდა ხის ნაგებობის ნაშთი (სურ. 1), საერთო ზომით 6 x 12 მ, რომელიც სრულიად სამართლიანად მირიან მეფისა და წმიდა ნინოს მიერ IV ს. I ნახევარში აგებული ტაძრის - ქვემო ეკლესიის ნაშთებად არის მიჩნეული [19, გვ. 15].

წაგრძელებული, სივრცითი ჩრდილოეთ-სამხრეთის ღერძზე დამხრობილი, ოთხკუთხა ნაგებობის გეგმა (სურ. 2) შედგებოდა ორი, არათანაბარი ნაწილისაგან: სამხრეთის (პირველი) შედარებით მომცრო ზომის და ჩრდილოეთის (მეორე) უფრო მოზრდილი სათავსისაგან. პირველ, სამხრეთის სათავსოს გააჩნდა ორი, ურთიერთ პარალელური შესასვლელი-აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხრიდან. იატაკი აქ მოგებული იყო თიხის ფილებით, რომელიც აღმოსავლეთის შესასვლელის გარეთა მხარესაც გრძელდებოდა.²² ნაგებობის აღმოსავლეთი და დასავლეთი კედლები - მკვლევარის ცნობით, ყრუ ძეღური წყობით უნდა ყოფილიყო ამოყვანილი [19, გვ. 20], (სურ. 2).

ნაგებობის პირველი და მეორე სათავსოები ერთმანეთისაგან გამიჯნული უნდა ყოფილიყო, თარჯის მსგავსი დაბალი კედლით, რასაც მოწმობდა ხის კოჭის ანაბეჭდი [19, გვ. 20]. (სურ. 2).

სურ. 2. სვეტიცხოვლის ტაძარში გამოვლენილი ქვემო ეკლესიის გეგმა, გრაფიკული რეკონსტრუქცია, აქსონომეტრია, ჭრილი (ვ. ცინცაძის მიხედვით)

თარჯს მიღმა, პირველ, ე.ი. სამხრეთის სათავსოში აღმართული იყო სვეტი (შემორჩენილი იყო სვეტის ბუდე, შიგ ჩარჩენილი ხის ნაშთებით), რომელიც ვ. ცინცაძის აზრით, აღმართვის დღიდანვე იწოდებოდა „სვეტიცხოვლად“ [19, გვ. 20] და იგი სახილველი უნდა ყოფილიყო ყველასათვის, იმ მიზეზით, რომ მეორე სათავსოს, ჩრდილო ნაწილი გახსნილ იყო მთელ სიმაღლეზე (სურ. 2). მოგვიანებით, წერილობითი წყაროების ცნობით, მირიან „მეფემან შეუქმნა საბურველი ძელისა სუეტსა მას და დაფარა ხედვისაგან“, ე.ი. ნაგებობის პირველი, სამხრეთის სათავსი ჩრდილოეთის მხრიდან მთლიანად

²² თიხის ფილების არქეომაგნიტური მეთოდით გაზომვამ მათი თარიღი IV ს. I ნახევრით განსაზღვრა [19, გვ. 23. სქ. 20. 17, გვ.62-69].

ამოშენდა; მეორე სათავსი, კი ჩრდილოეთის მხრიდან კვლავ ღია რჩებოდა, რამდენადაც რაიმე კვალი კედლისა აქ დადასტურებული არ ყოფილა [19, გვ. 20].

აღნიშნული ფაქტი, რომ წმიდა ნინოს მითითებით აგებული ამ ნაგებობის ჩრდილო მხარე მთლიანად იყო გახსნილი, მკვლევარს ავარაუდებინებს, რომ აქ იყო ადგილი მაცხოვრის კვართის დაკრძალვისა; ამასთან, იმის გათვალისწინებითაც, რომ ვ. ცინცაძის აზრით, გამოვლენილი ნაგებობა ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს კოპტურ ქსოვილებზე გამოსახულ და თანმხლები წარწერებით მარტირიუმად განსაზღვრულ ნაგებობებთან (სურ. 3.) [19, გვ. 22], მკვლევარი ასკვნის, რომ: „Если это так то указанный дом Христад есть не что иное как мартириумъ тѣе это здание можно отнести к категории распространённых в Риме и в других странах христианского мира древнейших цимитеральных базилик“ [19, გვ. 17, 21-22].

სურ. 3. კოპტური ქსოვილი საეკლესიო ნაგებობებისა და საკრალური ხეების გამოსახულებით (ფრაგმენტი)

ჩვენი აზრით, სვეტიცხოვლის ტაძარში გამოვლენილი ნაგებობის - ქვემო ეკლესიის ნაშთებს არაფერი აქვთ საერთო ბაზილიკური ტიპის ნაგებობებთან. ის თავის გეგმარებით, სტრუქტურით, საშენი მასალით (თვით ვ. ცინცაძის გრაფიკული რეკონსტრუქციითაც სურ. 2) და სხვ. მონაცემებით აშკარა მსგავსებას ამჟღავნებს ბიბლიურ სადღესასწაულო კარავთან, სავანესთან, რასაც მიუთითებს კიდევ მირიან მეფის „ანდერძის წიგნი“, რომ „ქუემოსა ეკლესიასა ერქუა წმიდად წმიდათა“.

საკითხის ასე დაყენება საშუალებას გვაძლევს თვალის გაგადევნოთ ქართულ წერილობით წყაროებში დაცულ სხვა მონაცემებსაც, რომლებიც ქვემო ეკლესიას - „წმიდად წმინდათა“-ს და ბიბლიური სავანის ერთგვაროვან (თუმცა ქვემო ეკლესიის შემთხვევაში მის ქრისტიანობაზე) ხასიათსა და შინაარსზე მიუთითებენ.

„წმიდა ნინოს ცხოვრების“ ქართული რედაქციების, საეკლესიო აღმშენებლობასთან დაკავშირებით ერთგვარი სიტყვაძუნწობის ფონზე, ქვემო ეკლესიის მშენებლობისა და მასთან დაკავშირებული სასწაულების შესახებ შედარებით ვრცელი ხასიათის თხრობა განპირობებული უნდა იყოს ერთი მხრივ იმ ისტორიული რეალობითა და მნიშვნელობით, რომ ქვემო ეკლესია ქართლში პირველ ოფიციალურ ქრისტიანულ ტაძარს წარმოადგენდა და მეორე მხრივ: პროვიდენციალური ხედვითა და იმ იდეური

შინაარსით, რომ ქვემო ეკლესია-„წმიდად წმიდათა“-ს ბიბლიური სავანის მსგავსად და ხატად აგება და მასთან დაკავშირებული ღვთის მომასწავებელი ნიშნების სიმბოლური თუ ალეგორიული გაცხადება ძველალთქმისეული წინასწარმეტყველების აღსრულებისა და ქრისტიანული პრინციპებისა და ინსტიტუტების ჭეშმარიტების დადასტურებას წარმოადგენდა. კერძოდ: ა) ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მოსეს ბიბლიური კარავი ღვთის გამოცხადების ადგილსა და თავის ხალხში მისი სულიერი ყოფნის ნიშანსა და დასტურს წარმოადგენდა. სწორედ, ამ შინაარსითა და სულისკვეთებითაა აღვსილი, ჩვენი აზრით, მირიან მეფის სიტყვა, თქმული ქვემო ეკლესიის მშენებლობისას, როდესაც დადასტურა, რომ ტაძარი მაცხოვრის წმიდა კვართის დაკრძალვის საკრალურ ადგილზე შენდება, „მაშინ აღიპყრნა კვლნი მირიან მეფემან და თქუა: „კურთხეულ ხარ შენ, უფალო იესო ქრისტე, ძეო ღმრთისაო ცხოველისაო; რამეთუ პირველთაგანვე გინდა ჴსნა ჩვენი ეშმაკისაგან და ადგილისა მისგან ბნელისა. ამისთვის სამოსელი იგი შენი წმიდა წარმოვე წმიდით ქალაქით იერუსალემით ებრაელთა მათ, ღმრთეებისა შენისაგან უცხო-ქმნილთა, და მომეც ჩვენ უცხოთა ნათესავთაგან“ [12, გვ. 118]; ბ) თუ ძველი ალთქმის წმიდათაწმიდაში ღვთის გამოცხადება, დღისით ღრუბლის სვეტის დაშვებით აღინიშნებოდა, ხოლო ღამით ცეცხლის სახით [2; გამოს. 33:9-10, 40:34-35. რიცხ. 9:15], ახალი ალთქმით, კი იესო ქრისტე არის „ნათელი ქვეყნისა“ [2; იოანე 1:4-9, 3:19, 8:12, 9:5], ამის თანახმად, „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ ქართულ რედაქციებში ქვემო ეკლესია - „წმიდად წმიდათა“-ში ღვთის განგების, ქრისტიანობის მადლისა და ძალის გამოვლენა ღვთივალმართებულ „ნათლითა ბრწყინვალე სუეტ“-სა [12, გვ. 114] და მის სასწაულმოქმედების უნარშია გაცხადებული, ანუ ძველალთქმისეულ წმიდათაწმიდის ღრუბლის სვეტს მცხეთის „წმიდად წმიდათა“-ში ქრისტიანობის ნათლის სვეტი ენაცვლება; გ) ძველი ალთქმის წინასწარმეტყველებანი, რომ კარავს, სავანეს „ყველა ხალხის სამლოცველო სახლი დაერქმევა“ [2; ესაია 56:7, 2:2, 45:1-3], ბიბლიური კარვის განმარტებაში გააზრებულია, როგორც ქრისტიანული ეკლესიის მსოფლიოსახალხო ხასიათი და აღნიშნულია: „Двор скинии в который позволено было входить всем, не только мужчинам, но и женщинам, и при том не только евреям, но и язычникам, изображал вселенский характер церкви Христовой (Ис. 54:1-3), в которой нет ни мужского пола, ни женского... во Христе Иисусе“ [18, გვ. 589].

აქ თუ გავიხსენებთ წმიდა ნინოს ევანგელისტური ხასიათისა და მისი სამისიონერო მოღვაწეობის განმსაზღვრელ დეკალოგს, კერძოდ მცნებებს: „არცა მამაკაცება არს, არცა დედა-

კაცება არამედ თქვენ ყოველნი ერთ ხართ²³ და „წარვედით და მოიმოწავენით ყოველნი წარმართნი და ნათელს-ცემდით მათ სახელითა მამისათა, და ძისათა და სულისა წმიდისათა“²⁴ [12, გვ. 86]. არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ეს მცნებები წმინდა ნინოს მოღვაწეობის კრიტიკურიუმთან ერთად მცხეთის „წმიდად წმიდათა“-ს ფუნქციონალური პროგრამის განმსაზღვრელსაც წარმოადგენდნენ; ხოლო ის გარემოება, რომ მცხეთის „წმიდად წმიდათა“-ში ღვთივ აღმართებული „ნათლითა ბრწყინვალე სვეტისაგან“ ქმნილ მრავალ სასწაულმოქმედებათაგან, ქართულ წერილობით წყაროებში მხოლოდ ორი კონკრეტული შემთხვევაა მოთხრობილი, რომელთაგან პირველი სასწაული ებრაელის, შობითგან ბრმის, ხოლო მეორე – წარმართი სეფეწულის ამაზასპანის განკურნება და ქრისტიანობაზე მოქცევაა [12, გვ. 115], ნათელი ილუსტრაციაა ქვემო ეკლესიის უნივერსალური, ქრისტიანულ-კოსმოპოლიტური ხასიათისა.

ცნობა ქვემო ეკლესიის წმიდა ნინოსეული ზეპირსიტყვიერი აღწერილობის საფუძველზე მშენებლობის შესახებ, რომლის თაობაზე სრული თანხმობაა ქართულ და რომაულ-ბიზანტიურ წყაროებში, ადვილად აიხსნება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბიბლიური კარვის მოდელის დასახვა, სწორედ, რომ სიტყვიერი აღწერილობითა და სწავლებით იქნებოდა შესაძლებელი და ნიშანდობლივია, რომ ამის გამო წერილობით წყაროთა ერთი ნაწილი წმიდა ნინოს ბიბლიური კარვის ერთ-ერთი მშენებლის ბესელეილის სახელით – ახალ ბესელეილად მოიხსენიებს [4, გვ. 212; 10, გვ. 179]. ამ სიმბოლური შედარების ემოციური დატვირთვის მნიშვნელობა უფრო ცხადად წარმოჩნდება, თუ გავიხსენებთ ევსები კესარიელის მიერ 315 წ. წარმოთქმულ, ტვიროსელთა ეპისკოპოსის პავლინოსისადმი მიმართულ „საზეიმო სიტყვას“, სადაც ნათქვამია: „ახალმა და სიტყვებით აყვავებულმა საქმეებმა გამოგაჩინეს შენ, რომელსაც თავად მთელი სამყაროს ღმერთმა განსაკუთრებული პატივი გარგუნა, მიწაზე სახლი აუგო და განუახლო მის მხოლოდშობილისა და პირველქმნილ სიტყვას – ქრისტესა და ღვთის საკადრის სძალს ვინ არ მოისურვებდა შენთვის დაერქვა ახალი ბესელეილი, ღვთაებრივი კარვის მშენებელი... არაფერი გამორჩენია ამ ბესელეილს, რომელიც თავად ღმერთმა აღავსო ბრძნული სულითა და განსჯით... და მანვე მოუწოდა, რომ სიმბოლოების მეშვეობით ზეციურის მსგავსი ტაძარი აეშენებინა და მანაც სწორედ ასე შეამკო თავისი სული მთლიანად ქრისტეთი ანუ

სიტყვით, სიბრძნით და ნათლით... და უზენაესი ღმერთის, ბრწყინვალე ტაძარი ააგო, ვითარცა ხილული სახე უხილავი ნიმუშისა“ [5, გვ. 164, 166].

ამგვარად, წმინდა ნინოს „ახალ ბესელეილად“ მოხსენიება იმ ღვაწლის მინიშნება და წარმოჩენაა, რომელიც ღვთის შთაგონებით მცხეთის „წმიდად წმიდათა“-ს (კუთხ. ზეციურის მსგავსი ტაძრის) აგებაში გამოიხატა, რომელიც ევსების სიტყვით რომ ვთქვათ, წარმოადგენდა „ხილულ სახეს უხილავი ნიმუშისა“.

რამდენადაც აქ „ეკლესიის ისტორიის მამის“ ევსები კესარიელის „საზეიმო სიტყვას“ შევეხეთ, ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ევსები, ქრისტიანულ ტაძარს განიხილავს რა, როგორც „მოციქულთა და წინასწარმეტყველთა საძირკველზე“ დაფუძნებულ, ადამიანთაგან შედგენილ „ცოცხალ ქვათაგან შედგებად“ სახლს, რომლის ქვაკუთხედს იესო ქრისტე წარმოადგენს, აღნიშნავს: „და ეს თავად თქვენგან შემდგარი ცოცხალი ტაძარი ცოცხალი ღვთისა, რომელშიც ვგულისხმობ უდიდეს და მართლაც ღვთის შესაფერის წმიდა ადგილს, რომლის შუაგულში არსებული საწმიდარი მრავლისათვის უხილავია და წმიდაა იგი, წმიდათა წმიდა. განა ვინმე მისი მნახველი გაბედავს მის აღწერას? ანდა ვინმე შეძლებს შეიხედოს შემოზღულულ საწმიდარს შიგნით, გარდა მხოლოდ ქვეყნიერების დიდი მღვდელმთავრისა, რომელსაც ერთადერთს აქვს უფლება ყოველი გონიერი არსების საიდუმლოს გამოძიებისა?“ [5, გვ. 165]; ხოლო, როდესაც ტვიროსელთა ეპისკოპოსის მიერ 315 წ. აგებულ ეკლესიაზე საუბრობს, აღნიშნავს: „მას მერე, რაც ყველაფერი შესაბამისად მოაწყო, შუაში დადგა წმიდათა წმიდა საკურთხეველი, შემდეგ კი, იმისათვის, რომ მრავლისათვის შეუღწეველი ყოფილიყო, შემოლობა უმშვენიერესი ნაკეთობით მოპირკეთებული ხის ცხაურებით, რომელიც მნახველს საოცარ სანახაობას წარუდგენს“ [5, გვ. 167]. აქ აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ, რომ ტვიროსელი ეპისკოპოსის მსგავსად, მცხეთის ქვემო ეკლესიის მშენებლობისას მირიან „მეფემან შეუქმნა საბურველი ძელისა გარემოს სუეტსა მას და დაფარა ხედვისაგან“ [12, გვ. 115].

ევსები კესარიელის „საზეიმო სიტყვა“, რომლის მთავარ საგანს IV ს. დამდევს ქრისტიანობის ლეგალიზაციასთან დაკავშირებული საეკლესიო აღმშენებლობის ქრისტიანული საფუძვლების განმარტება წარმოადგენს, მნიშვნელოვან სიახლოვესა და ანალოგიებს ამჟღავნებს ქართლის გაქრისტიანებისა და მასთან დაკავშირებულ საეკლესიო აღმშენებლობის შესახებ ქართულ ისტორიულ წერილობით წყაროებში დაცულ ცნობებთან [5, გვ. 171-172].

ჩვენს კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით, როგორც ვხედავთ, ევსები კესარიელის მიერ წმიდათაწმიდის თეოლოგიური არსის აღეგორიულ პლანში განხილვა თუ მისი პრაქტიკულ, საეკლესიო მშენებლობაში განხორციე-

²³ ეს მცნება სიცხადისათვის უნდა გავავრცოთ პავლე მოციქულის სიტყვებით: „აღარ არის იუდეველი, აღარც წარმართი, აღარც მონა და აღარც თავისუფალი, აღარც მამრი, და აღარც მდედრი, რადგან ყველანი ერთი ხართ ქრისტე იესოში“ [2; გლათ. 3:28].

²⁴ შეადრ. [2, მათე 28:19].

ლების აღწერა სრულ ანალოგიას პოულობს იმ დამოკიდებულებასთან, რომელსაც ქართლის გაქრისტიანების თანადროული, ადგილობრივი ოფიციალური ვერსია გვაძინებს მცხეთის ქვემო ეკლესიის „წმიდაა წმიდათა“-ს შესახებ; ანუ ევსები კესარიელის „სიტყვის“ სულისკვეთება, ეპისკოპოს პავლინიოსის მიერ აგებულ ეკლესიაში წმიდათა წმიდის თეორიული და ფუნქციონალური ხასიათი, მცხეთის „წმიდაა წმიდათა“-ს იდეური შინაარსი, როგორც თანადროული (IV ს. I ნახევრის) მოვლენები, მოცემული ეპოქის დამახასიათებელ ზოგადქრისტიანულ თეოლოგიურ საფუძვლებს ემყარება.

ბიბლიური სავანის მაგალითზე ადრექრისტიანული საეკლესიო ნაგებობის მშენებლობა, რომ მხოლოდ ქართლის სამეფოს ორგინალურობისა და ინდივიდუალურობას არ წარმოადგენდა, ვფიქრობთ, ამის დასტურია ვ. ცინცაძის ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში [19] ქვემო ეკლესიის პარალელურ საილუსტრაციო მასალად მოხმობილი, კოპტურ ქსოვილზე გამოსახული ნაგებობები (სურ. 3), რომელთა ერთი მხარე (მსგავსად ბიბლიური სავანისა და მცხეთის ქვემო ეკლესიისა) მთელ სიმაღლეზეა გახსნილი. ამ ღიობში, ერთ შემთხვევაში თუ ჯვარია აღმართული (შეად. ქვემო ეკლესიაში ღვთივამადლებულ სვეტს), მეორე შემთხვევაში, ღიობზე, მსგავსად ბიბლიური სავანის შესავლელისა ქსოვილის ფარდაა ჩამოკიდებული²⁵ (სურ. 3).

ყურადღებას იქცევს ამავე ქსოვილზე, ნაგებობათა (მარტიულებების) წინ აღმართული ხეები, რომელთა საკრალურ მნიშვნელობაზე, მათ ორად განტოტვილ ვარჯს შორის გამოსახული წრეში ჩაწერილი ჯვარი (სურ. 3) მიგვანიშნებს და მცხეთაში, მაცხოვრის კვართის დაკრძალვის ადგილზე აღმოცენებულ, შემდეგ ქვემო ეკლესიის სამშენებლოდ გამოყენებული ხის (ლიბანის ნაძვის) საკრალიზაციის იდეას მოგვაგონებს და სხვ.

ამგვარად, წერილობითი წყაროების ცნობები მცხეთაში პირველი ქრისტიანული ტაძრის წმიდა ნინოს ზეპირსიტყვიერი სწავლებით აგების შესახებ და მირიან მეფის „ანდერძის წიგნის“ მითითება, რომ მასში მღვდლების გარდა ვერავინ იკადრებდა შესვლას, ეხება მხოლოდ ერთ კონკრეტულ „წმიდაა წმიდათა“-თ სახელდებულ ქვემო ეკლესიის მშენებლობასა და მის ფუნქციონალურ ატრიბუციას. ამ ფაქტის საქართველოში პირველი ქრისტიანული ტაძრის მშენებლობის ზოგად, საყოველთაო სურათად წარმოადგენა და ამ განზოგადოებული მსჯელობით საქართველოს მთელი ადრექრისტიანული ხუროთმოძღვრების განვითარების მოდელის არ-

²⁵ არ არის გამორიცხული, რომ ამგვარი ფარდა მცხეთის „წმიდათა წმიდათა“-ს ჩრდილოეთის მხრიდან გახსნილ ღიობზეც ყოფილიყო ჩამოფარებული.

გუმენტაცია ყოველგვარ რეალურ საფუძველს მოკლებული და უნიადაგოა.

Г. С. Болквадзе

ПЕРВЫЙ ХРИСТИАНСКИЙ ХРАМ В МЦХЕТА - НИЖНЯЯ ЦЕРКОВЬ "СВЯТАЯ СВЯТЫХ"

(резюме)

Грузинские и Римско-Византийские исторические письменные источники, связанные с обращением в христианство Картлийского (Иберийского) царства, представляют интереснейшие сведения о строительстве в первой половине IV в. в Мцхета "Нижней церкви" - предшественника Светицховели, первого официального христианского храма.

В упомянутых источниках примечательно, что Нижняя церковь, построенная по словесному описанию просветительницы Грузии святой Ниной, по "предсмертному письму" царя Картли Мириана, называлась "Святою святых" и никто не осмеливался входить в нее, кроме как священников.

"Святая святых" это есть часть ветхозаветной скинии (походного храма, шатра), построенной по образцу, показанному Богом Моисею на горе Синае.

Входить в скинию, по ветхому завету, разрешалось только Моисею, призванным в священники Арону и его наследникам.

Скиния признается прообразом церкви христовой. Христианство также признает скинию доступным одним только священнослужителям. В святилище, в одну из частей скинии, входить могли одни священники, а в другую часть скинии - в Святою святых - в год раз входил только первосвященник.

Здесь находят свое объяснение слова царя Мириана о том, что никто, кроме священников не осмеливался входить в Нижнюю церковь, ибо она называлась Святою святых.

Фактическим подтверждением этих указаний являются остатки деревянного строения, выявленные в результате научно-исследовательских работ во Мцхетском кафедральном соборе Светицховели 1968-72 гг. под руководством В. Цинцадзе. (рис. 1). Выявленное строение (рис. 2) совершенно справедливо идентифицировано с Нижней церковью.

Однако исследователь (В. Цинцадзе) вышеуказанное строение относит к типу древнейшей цимитериальной базилики.

По нашему мнению, это деревянное сооружение (рис. 2) ничего общего не имеет с базиликами, оно выявляет большое сходство и

почти что повторяет библейское описание скинии. Оба этих сооружения представляют собой: продолговатое, четырехугольное деревянное строение; внутреннее пространство которого разделено на две неровные части, одна из которых меньше по размеру (по Ветхому и Новому завету Святая святых), отделялась от другой (resp. святое или святилище) - по ветхому завету внутренней завесой, а в нижней церкви, первоначально невысоким деревянным барьером, а затем, деревянной, бревенчатой глухой стеной. Главный вход в строение - один из фасадов по удлиненной оси - был полностью открыт (по библейскому описанию, восточный фасад, в нижней церкви - северный фасад).

В обоих случаях для строительства были использованы: по библии - дерево ситтим и ливанский кедр, а по грузинским письменным источникам - ливийская ель.

Сходство Нижней церкви - "Святая святых" с библейской скинией не ограничивается только внешним видом и архитектурным решением; данные ветхого и нового завета, грузинские и римско-византийские письменные источники, дают возможность проследить за их однородным (хотя в случае Мцхетской "Святая святых" с его христианизированным) характером, содержанием и функциональной атрибуцией.

Сходство Нижней церкви с библейской скинией, подтвержденное в реально-историческом и в провиденциальном плане, нужно рассматривать, как подтверждение исполнения ветхозаветных предсказаний и как доказательство правильности христианских принципов и институтов, что, в свою очередь, соответствует как присущим эпохе легализации христианства нормам церковного строительства, так и контексту общехристианских теологических основ.

G. Bolkvadze

THE FIRST CHRISTIAN TEMPLE IN MTSKHETA - LOWER CHURCH "HOLY OF HOLIES"

(Summary)

Georgian and Roman-Byzantine historical written sources dealing with the conversion of the Kingdom of Kartli to Christianity contain most interesting information about the building of the "Lower Church" in the first half of the 4th century. It was the forerunner of Svetitskhoveli, the first official Christian church.

Noteworthy in the cited sources is that the Lower Church, built according to the oral description of St. Nino the enlightener of Georgia, according to King Mirian's "Book of Testament" was called "Holy of Holies" and nobody dared to enter it except the priest.

The "Holy of Holies" is one part of the Old Testament travelling temple, which was built by the order of God after the example of the tabernacle seen by Moses on the Mount Sinai.

According to the Old Testament only Moses, Aaron and his descendants, anointed as priests, were allowed to enter the sanctuary.

Christianity conceptualizes the sanctuary as the prototype of the Christian church. According to the New Testament, only priests were allowed to enter the sanctuary and only the chief priest was allowed to enter the other part of the sanctuary - the Holy of Holies - once a year.

Herein lies the explanation of King Mirian's words to the effect that nobody except priests dared to enter the Lower Church, for it was called "Holy of Holies".

Factual confirmation of this indication of the written sources is given by the remains of a wooden structure brought to light during the investigations in the Svetitskhoveli Cathedral in 1968-1972, under the direction of V. Tsintsadze (fig. 1). The structure in question (fig. 2) is quite justifiably identified with the Lower Church, built by St. Nino and Mirian in the first half of the 4th century.

However, V. Tsintsadze defines the type of the cited structure as cimiterial basilica.

In my view, this wooden structure has nothing in common with a basilica. It has a strong resemblance and almost coincides with the biblical description of the tabernacle. Here follows the description of both of these structures: oblong, quadrangular structure the inner space of which is divided into two unequal parts - one is smaller (according to the Old and New Testaments - Holy of Holies) and is separated from the other by an inner curtain, and the Lower Church by a wooden barrier and then by a wooden, log blank wall. The main entrance - one of the façades along the oblong axis - was completely opened (according to the biblical description - eastern façade; in the Lower Church - the northern façade).

In both cases precious varieties of tree were used as building material: according to the Bible, *Acacia arabica* and cedar of Lebanon and according to Georgian written sources - of Lebanon pine.

The resemblance of the Lower Church - "Holy of Holies" with the biblical tabernacle is not restricted only to the outward appearance and architectural solution. The Old Testament data,

Georgian and Roman-Byzantine sources give us ground to trace their homogeneous character, content and functional attribution.

The resemblance of the Lower Church with the tabernacle, attested in historical and providential plan, should be considered as confirmation of the fulfilment of the Old Testament predictions and as an evidence of the rightness of Christian principles and institutions meeting the church construction norm of the period and being placed in the context of general Christian theological principles.

ლიტერატურა

1. ბერიძე ვ. ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ., 1974.

2. ბიბლია. გამოსაცემად მომზადებული საქართველოს საპატრიარქოს მიერ. თბ., 1989.

3. ბოლქვაძე გ. საქართველოში ადრექრისტიანული საეკლესიო აღმშენებლობის საკითხი და უკანასკნელი წლების არქეოლოგიური მონაცემები, კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია - I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 12-13.

4. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანებითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. ტ. I, თბ., 1961.

5. ევსები კესარიელი. საზეიმო სიტყვა ეკლესიების აღმშენებლობის შესახებ, თქმული ტვიროსელთა ეპისკოპოსის პავლინიოსის მიმართ. თარგმნა და კომენტარები დაურთო ლ. პატარიძემ, „მნათობი“, № 3-4, თბ., 1997, გვ. 164-172.

6. კიკნაძე ზ., მირზაშვილი თ. რას მოგვითხრობს მირიანის „წიგნი“, „კრიტიკა“, № 6, თბ., 1985, გვ. 59-103.

7. კიკნაძე ზ., მირზაშვილი თ. reknehbcbcnjhbbc rdktdbc vtsjlt,bcfstdbc^@rhbnbrf#^ = 2 s,&^ 1987^ ud& 70-105&

8. მჭედლიშვილი ბ. ქალაქ უჯარმისა და ბოდის ლოკალიზაცია, ძმ, № 1, 1986, გვ. 51-57.

9. ნარსიძე გ. სამშვილდის სიონის აგების თარიღისათვის, ადრეული ქრისტიანობა და საქართველო. ადრექრისტიანული არქეოლოგიის მეორე კონფერენცია მიძღვნილი აკად. ივ. ჯავახიშვილის 120 წლისთავისადმი. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1996, გვ. 22-26.

10. ნინოს ცხოვრება. უცნობი ავტორი, ძველი ქართული მოთხრობა. შეადგინა, წინასიტყვაობა დაურთო და რედაქცია გაუკეთა რ. თვარაძემ. თბ. 1979.

11. ჟორდანია თ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. თბ. 1892.

12. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბ., 1955.

13. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გივინიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ., 1979.

14. ჩუბინაშვილი გ. რამდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, თბ., 1926.

15. ჩუბინაშვილი გ. ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ., 1936.

16. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ნ. გოგუაძემ და სხვ. ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით I, თბ., 1963.

17. ჭელიძე ზ. არქეომაგნიტოლოგია ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების მეცნიერული კვლევის სამსახურში - ძმ, № 31-32. თბ., 1973, გვ. 62-69.

18. Христианство. Энциклопедический словарь в 3-х томах, под редакцией С. С. Аверинцева. т. 2, М., 1995.

19. Цинцадзе В. Свети-Цховელი во Мцхета, ქართული ხელოვნება. გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. 9. სერია А - ძველი ხელოვნება, თბ., 1987, გვ. 15-25.

20& Чубинашвили Г., Северов Н. Пути грузинской архитектуры. Тб., 1936.

21. Чубинашвили Г. К вопросу о начальных формах христианского храма. Вопросы истории искусства, т. I, Тб., 1970, с. 36-43.

22. Чубинашвили Г. О достижениях советской Грузии в области изучения истории искусства, Вопросы истории искусства, т. I, Тб., 1970, с. 3-13.

ღარიალის ციხის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი

ღარიალის ხეობა ოდითგანვე წარმოადგენდა ჩრდილოეთ კავკასიისა და ამიერკავკასიის დამაკავშირებელ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მაგისტრალს. ხეობამ უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო ადრევე მიიქცია ქართლის სამეფოს მესვეურთა ყურადღება. ჯერ კიდევ ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობის გარიჟრაჟზე ქართლის მესამე მეფე მირვანმა (ძვ.წ. II ს.) ჩრდილოეთ კავკასიაში დურძუკებზე საპასუხო ლაშქრობის შემდეგ ხეობას „შეაბნა კარნი ქუტკირით“ [7, გვ. 28₁₅]. ამით ჩრდილოეთის მომთაბარე ტომებს ქართლის სამეფოზე თავდასხმების საშუალება მოუსპო. ხეობის დამცველ ციხეებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ღარიალის ციხე, რომელიც მდებარეობს მდ. თერგისა და ხდის შესართავთან, თერგის მარცხენა ნაპირის შემადღებულ კლდეზე. ციხე აგებულია კლდის ზედა ნაწილზე, მის დასავლეთ ფერდობზე და ფერდობის ძირზე. ზედა ციხეზე, რომლის ფართობი 1 ჰა აღწევს, შემორჩენილია სხვადასხვა პერიოდის ზღუდის კედლები, მრგვალი კოშკი და სხვა ნაგებობათა ნაშთები. ციხის დასავლეთ ფერდობს ჩრდილოეთი და სამხრეთი მხრიდან დაუყვება 2,6 მ სისქის სასიმაგრო კედლები. დასავლეთი ფერდობის ძირზე შემორჩენილია ცალკეულ ნაგებობათა ნაშთები. ციხეზე სამი სამშენებლო ფენა შეინიშნება: V ს. მიწურული – VI ს. დასაწყისით დათარიღებული იზოდომური წყობით ნაგები მძლავრი სასიმაგრო კედლები, განვითარებული შუა საუკუნეების ზღუდის კედლები და გვიანდელი შუა საუკუნეების ზურგიანი კოშკი. 1988-1989 წწ. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. რ. რამიშვილი) ქვედა ციხის ჩრდილოეთი კარიბჭის გათხრებისას, იზოდომური წყობით ნაშენი ზღუდის კედლის ქვეშ გამოავლინა 6 მ სისქის მშრალი წყობით ნაგები სასიმაგრო კედელი, რომლის პერანგებად გამოყენებულია დიდრონი დაუმუშავებელი ქვები. პერანგებს შორის არსებული სივრცე შევსებულია მცირე ზომის ქვებით. გადაჭრით თქმა ძნელია, მაგრამ არ გამოვიცხავთ, რომ მისი აგება შესაძლოა სწორედ მეფე მირვანის (ძვ.წ. II ს.) სამშენებლო საქმიანობას უკავშირდებოდეს. ციხის არქეოლოგიურ მასალებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეულია დაზვერვებისას აღმოჩენილი სკვითური ტიპის ბრინჯაოს სამწახნაგა დეზიანი ისრისპირი, რომელიც ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებს მიეკუთვნება [10, გვ. 64]. მართალია, ერთი ნივთის მიხედვით ბევრი ვერაფერი ითქმება, მაგრამ ის მაინც ჩანს, რომ

ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან ეს ტერიტორია უკვე ათვისებული უნდა იყოს. წერილობითი წყაროების ცნობები ღარიალის ციხის შესახებ ადრეიდანვე მოგვეპოვება. I ს. ავტორის პლინიუსის მიხედვით „კავკასიის კარები ბუნების გრანდიოზული ქმნილებაა, რომელიც წარმოიშვა ამ ადგილზე მთების უცარი გარღვევით. თვით გასასვლელი შემოსაზღვრულია რკინით შემოსალტული და დაჭედილი მორებით. კარებს აქეთა მხარეს კლდეზე მდებარეობს სიმაგრე, რომელსაც კუმანია ეწოდება. ციხე აგებულია ურიცხვ მომთაბარეთა შეკავების მიზნით“ [Plin., VI, 30]. მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, პლინიუსისეული კუმანია ღარიალის ციხის ადგილზე უნდა არსებულიყო [15, გვ. 75; 11, გვ. 93]. პლინიუსის ტექსტის ს. მურავიოვისეული წაკითხვით, ციხე-სიმაგრე კუმანია მდებარეობდა არა „კარებს აქეთა მხარეს“, არამედ „ქედს აქეთ“ [26, გვ. 157]. ტექსტის ამგვარი გააზრების შემთხვევაში პლინიუსისეული კუმანია ლოკალიზდება დღევანდელი ქუმლისციხის მიდამოებში [26, გვ. 160]. მაგრამ, აქ შეიძლება სულაც სახელთა შემთხვევით მსგავსებასთან გვქონდეს საქმე. რაც მთავარია, თუ კუმანია მართლაც ქუმლისციხეა, მაშინ იგი ვერაფრით შეასრულებდა თავის სტრატეგიულ დანიშნულებას – მომთაბარე ტომების შეკავების საქმეს. ქუმლისციხე მდებარეობს კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთაზე, კავკასიის კარებიდან~ საკმაოდ დაშორებით და ღარიალის ხეობაში შემოჭრილ მომთაბარეებს ვერ გაუწევდა სერიოზულ წინააღმდეგობას იმის გამო, რომ ქუმლისციხე მდებარეობს არა ხეობის ვიწრო ადგილას, სადაც მოწინააღმდეგის ძალების შეკავება შედარებით ადვილია, არამედ ფართო და გაშლილ ფერდობზე. ამასთან, იბერიაში შემოსასვლელი მთავარი მაგისტრალი ქუმლისციხემდე რამდენიმე ტოტად იყოფა და იბერიის ბარში მოხვედრა თავისუფლად შეიძლებოდა ქუმლისციხის გვერდის ავლითაც. ამდენად, საეჭვოა იმ დროისათვის ქუმლისციხეში რამდენადმე მნიშვნელოვანი ციხე მდგარიყო. ხოლო პლინიუსის მიერ მითითებული „კარებს აქეთა მხარეს კლდეზე“ მართლაც რომ მდებარეობდა სიმაგრე, სხვა წყაროებითაც დასტურდება. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ძვ.წ. II ს. მირვანის მიერ აგებული ხეობის ჩამკეტი კარი უფრო ქვემოთაა, ჩრდილოეთით. საკუთრივ ციხე-სიმაგრე კი კარის სამხრეთით მდებარეობს [8, გვ. 358₁₁₋₁₄]. ლეონტი მროველი ახ.წ. I ს. ამბების გადმოცემისას მიუთითებდა, რომ ქართველთა ლაშქარმა, რომელსაც ჩრდილოეთ

კავკასიის ტომებიც უჭერდნენ მხარს, ჯავახეთთან სძლია სომეხთა უფლისწულ ზარენს. უკანასკნელი ტყვედ ჩავარდა. ქართველებმა ზარენი „დასუეს ჰყრობილად ციხესა დარიალანისსა“ [7, გვ. 49^{7,8}]. ეს არის ქართული წყაროების პირველი ცნობა დარიალის ციხის შესახებ. უფლისწულის შეპყრობასა და მის პატიმრად ყოფნას „დარიალასა შინა“ ვახუშტი ბაგრატიონიც ადასტურებს [8, გვ. 65¹⁰]. სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის მიხედვით, ზარენი ქართველთა მეფემ „კავკასიის მთაზე ციხეში ჩასვა“ [12, გვ. 145]. ხორენაცი ციხის სახელს არ ახსენებს, მაგრამ ლეონტი მროველის წყაროზე დაყრდნობით, კავკასიის მთაზე არსებულ ციხეში უთუოდ დარიალის ციხეა საგულისხმებელი. ამრიგად, ქართული და სომხური წყაროების მიხედვითაც ახ.წ. I ს. დარიალის ციხე უკვე ფუნქციონირებდა. ლეონტი მროველი აღწერდა რა ქართველ-სომეხთა ბრძოლას, მიუთითებდა, რომ ქართველების მხარეზე გამოდიოდნენ „ოვსნი“, რაც გვიანდელი ინტერპოლაციაა. ალან-ოსები იმ დროისათვის იმიერკავკასიიდან საკმაოდ შორს მომთაბარებოდნენ. წყაროში საუბარი უნდა იყოს ქართველების სამხედრო კავშირზე ჩრდილოეთ კავკასიის რომელიმე ავტოქტონურ ტომთან.

ხეობისა და გასასვლელის სახელწოდება დარიალი, დარიალანი, რაც სპარსულად „ალანთა კარს“ ნიშნავს, ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სახელთაგანია. გასასვლელის უფრო ძველი სახელწოდებაა „არაგვის კარი“. სხვადასხვა წყაროებში მისი სინონიმები იყო: კავკასიის კარი, სარმატიის კარი, კასპიის კარი, ოვსთა კარი, ივერიის კარი [3, გვ. 145]. ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია, რომ ალანთა კარი უკვე III ს. შაპურის წარწერაშია ნახსენები [3, გვ. 145; 9, გვ. 337; 18, გვ. 88]. აქედან გამომდინარე თითქოს ალანებისა და იბერიის სახელმწიფოს ადრეულ კონტაქტებზეც შეიძლება საუბარი [18, გვ. 88], მაგრამ შაპურის წარწერის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა და დამატებითი მასალების გარეშე ამ წყაროს გამოყენება ერთობ საფრთხილოა [1, გვ. 24]. მითუმეტეს სხვა წყაროები III ს. ალანთა განსახლებას იმიერკავკასიის მთისწინეთში არ ადასტურებენ. ასეთივე სურათი ჩანს არქეოლოგიური მასალების მიხედვითაც.

V ს. მეორე ნახევარში ირანელების წინააღმდეგ აჯანყების დაწყებამდე ვახტანგ გორგასალმა კავკასიის გადმოსასვლელებზე საკუთარი კონტროლის დაწესება და ქვეყნისათვის ზურგის გამაგრება დაიწყო მიზნად. ჯუანშერის ცნობით, ვახტანგმა „...განვლო კარი დარიალანისა... მაშინ მეფეთა ოვსეთისათა შეკრიბნეს სპანი მათნი და მოირთეს ძალი ხაზარეთით.. ხოლო (ვახტანგმა) დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი, და შექმნა კარნი ოვსეთისანი, რო-

მელთა ჩუენ დარიანისად უწოდთ, და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მალაღნი და დაადგინა მცველად მახლობელნი იგი მთეულნი. არა ჭელეწიფების გამოსვლად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაყთა თუნეირ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“ [7, გვ. 151^{14,16,17}; გვ. 156^{19, 22}]. მიუხედავად მკვლევართა საფუძვლიანი სკეპტიკური დამოკიდებულებისა ჯუანშერის მთელი რიგი ცნობების მიმართ [4, გვ. 24-48], რეალური ჩანს ცნობა ვახტანგ გორგასალის ჩრდილოეთში ლაშქრობის შესახებ. ჯუანშერი V ს. მეორე ნახევრის ამბების გადმოცემისას ასახელებდა რა ოსებს, ხაზარებსა და ყივჩაყებს, ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებული გაცილებით გვიანდელი ეთნიკური სურათის მიხედვით მსჯელობდა. რეალურად ოსებში უდავოდ ჰუნი-სარაგურები, აკატირები და სხვა ჩრდილოეთ კავკასიელი ტომები იგულისხმება [4, გვ. 25]. პროკოფი კესარიელის ცნობით, დარიალის ხეობის გასასვლელზე იმ დროისათვის ჰუნები ბატონობდნენ. იგივე ავტორი ჩრდილოეთ კავკასიის ველების აღწერისას მხოლოდ ჰუნთა ტომებს ასახელებდა. მაშინ, როცა იგი ალანებსაც კარგად იცნობდა და ხშირად ახსენებდა კიდეც [2, გვ. 45-47, 100, 103, 119, 153, 155; 1, გვ. 28]. ჯუანშერთან ოვსთა, ხაზართა და ყივჩაყთა ხსენება გვიანდელი ინტერპოლაციაა. ალანები V ს. მეორე ნახევრისათვის იბერიის მთიანეთს ჯერ კიდევ უშუალოდ არ ემეზობლებოდნენ [1, გვ. 27]. ჯუანშერის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალს დარიალის ხეობაში დიდი სამუშაოები ჩაუტარებია [7, გვ. 156²⁰]. ამის დასტურია დარიალის ციხეზე შემორჩენილი კედლები, რომლებიც სამშენებლო ხელოვნების თვალსაზრისით ზუსტად იმეორებენ უჯარმის კედლების წყობას. უჯარმის ამგვარი წყობით ნაშენი ნაგებობები V-VI სს. თარიღდება [24, გვ. 9]. ამავე პერიოდით უნდა დათარიღდეს დარიალის ციხის აღნიშნული კედლებიც. ხოლო ციხის ჩრდილოეთ კარიბჭესთან ამგვარი კედლის ქვეშ უფრო ძველი კედლის გამოვლენა იმაზე მეტყველებს, რომ ვახტანგ გორგასალს მშენებლობა შიშველ ადგილზე კი არ დაუწყია, არამედ უკვე არსებული ციხე გაუმაგრებია.

V ს. 20-იან წლებში დარიალის გასასვლელზე ირანელები ამყარებენ კონტროლს. „და ვითარცა მეფობაი დაესრულა ქართლსა შინა, სპარსნი განძლიერდეს და ... ქართლი დაიპყრეს. და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგნეს და ერთი დიდი კარი ოვსეთვე და ორნი დვალებს და ერთი პარჭუანს ღორძოკეთისას, და იგი მთიულნი გომარდად დაადგინნეს. და სხუაი ვინმე კაცი დაადგინნეს მთავრად წანარეთისა ხევსა და მორჩილებაი დასდვეს მისი“. [6, გვ. 95].

ირანელთა ბატონობა ქართლში, შემდგომში არაბთა დაპყრობით შეიცვალა. როგორც ერთი,

ისე მეორე მხარე ხშირად იყენებდა დარიალის გასასვლელს. სპარსულ ანონიმურ გეოგრაფიაში – „ჰადუდ ალ-ალამი“ (X ს.) – დარიალის ციხე მოხსენიებულია ქალაქად. „ალანების ჭიშკართან, მთის მწვერვალზე მდებარეობს ქალაქი, რომელიც ალანთა ქალაქთაგან ყველაზე აყვავებულია“ [28, გვ. 31]. „ჰადუდ ალ-ალამი“ კომპილატორული ნაწარმოებია. მასში გამოყენებულია X ს. არაბი ისტორიკოსის იბნ-რუსტეს თხზულება, სადაც ალანთა შესახებ აღნიშნულია, რომ „მდინარეებსა და ტყეებს შორის გაივლი ათი დღის მანძილს და მიაღებები სიმაგრეს, რომელსაც ჰქვია ალანთა კარი. ის დგას მთის წვერზე, ხოლო მთის ქვეშ გადის გზა. ციხე-სიმაგრე შემოზღუდულია მაღალი მთებითა და გამუდმებით მის კედლებს იცავს 1000 კაცი მის მცხოვრებთაგან, რომელნიც დღედაღამ დგანან სადარაჯოზე“ [25, გვ. 221]. იბნ-რუსტე თავის მხრივ ეყრდნობა ალ-მალიკ ვალ მამალიკის (X ს.) ცნობებს. ამ უკანასკნელის ნაშრომს იყენებდა XI ს. ისტორიკოსი გარდიზი. თუმცა, იბნ-რუსტესაგან განსხვავებით გარდიზი აღნიშნავდა, რომ დარიალანი მდებარეობს ალანთა სამეფო საზღვრიდან 10 დღის სავალზე [25, გვ. 221]. იბნ-რუსტესა და „ჰადუდ ალ-ალამის“ ცნობები დარიალის ციხის შესახებ გაუგებრობაზეა დამყარებული. დარიალის ციხე არასდროს ყოფილა ალანთა ქვეყნის ფარგლებში. ავტორები შეცდომაში შეიყვანა ციხის სახელწოდებამ „დარიალანი“ და მისი ლოკალიზაცია ალანთა ქვეყანაში მოახდინეს. მაშინ, როცა ციხე სწორედ ალანთა და სხვა ჩრდილოელთა წინააღმდეგ იყო მიმართული [3, გვ. 148].

დარიალის ციხის ისტორიას არაერთი მკვლევარი შეხებია. ამჯერად ჩვენს მიზანს შეადგენს რამდენადმე ვრცლად განვიხილოთ ა. ნოვოსელცევისა და ვ. კუზნეცოვის მიერ დარიალის ციხის შესახებ გამოთქმული ზოგიერთი მოსაზრება. ა. ნოვოსელცევი იხილავს რა ალანთა ქალაქების ისტორიას, წერს: „ალანებთან დაკავშირებული დასახლებული პუნქტებიდან წერილობით წყაროებში ყველაზე ხშირად მოიხსენიება სახელგანთქმული ციხე დარიალის ხეობაში“ [27, გვ. 132]. ავტორის მიზანი აქედანვე ცხადია – დარიალის ციხე წარმოგვიდგინოს ალანურ ქალაქად. თავის მოსაზრებას კი ამგვარად ასაბუთებს: სახელწოდება „დარიალანი“ ეთნონიმ ალანთანაა დაკავშირებული და ადრეულ სომხურსა თუ შედარებით მოგვიანო არაბულ წყაროებში ხეობა, სადაც ციხე მდებარეობს დარიალანის სახელითაა ცნობილი. თვით ქართული წყაროებიც კი, რომლებიც არ იცნობდნენ ეთნონიმ ალანს, თურმე უძველესი დროიდან კარგად იცნობდნენ ალანთა ციხესა და ალანთა კარს [27, გვ. 132]. რა შეიძლება ითქვას ა. ნოვოსელცევის ამ

მოსაზრების გამო? ჯერ ერთი, ხეობის სახელწოდება რომ ეთნონიმ ალანთანაა დაკავშირებული არ იძლევა არავითარ საფუძველს იქ არსებული ციხე ალანურად მივიჩნიოთ. ამგვარი ლოგიკით დაბა ყაზბეგიდან მოკიდებული, ჩრდილოეთით ვიდრე ხეობის დასასრულამდე ყველა ციხე, ნასოფლარი თუ სამაროვანი ალანურად შეიძლება გამოვაცხადოთ, რაც აბსურდია. ტერიტორია ჯვრის უღელტეხილიდან დარიალის ხეობის დასასრულამდე უძველესი დროიდან ეკავათ წანარებს – ქართული მოდგმის ტომებს, რომლებსაც სანარების სახელით ჯერ კიდევ კლავდიოს პტოლემეის იხსენიებს, შემდგომ VII ს. სომხური ანონიმური გეოგრაფია, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ წანარების ხელში ყოფილა დარიალისა და წილკნის კარები [16, გვ. 101; 14, გვ. 16]. დარიალის ხეობაში არსებული მატერიალური კულტურის ძეგლები სავსებით გარკვეული გამონაკლისების გარდა წანარების დანატოვარია. მხოლოდ მოგვიანებით, VI ს. მიწურულისათვის თუ VII ს. ხეობის ჩრდილოეთ ნაწილში (მაგ. ჩმი) თანდათან ჩნდება ალანური კულტურის ელემენტები – კატაკომბები. ცალკეული ალანური ეთნიკური ჯგუფების მიგრაციის პროცესი როგორც ჩანს, მშვიდობიან ხასიათს ატარებდა და ამ პროცესს იბერიის პოლიტიკური საზღვრები დიდად არ შეუცვლია არც მაშინ და არც შემდგომ.

მეორე, არც ქართულ და არც უცხოურ წერილობით წყაროებში „დარიალანი“ უძველეს სახელთა რიგს არ მიეკუთვნება. ჯერ კიდევ I ს. დარიალანს პლინიუსი „კავკასიის კარს“ უწოდებდა [Plin., VI, 30] ლეონტი მროველი კი მას „არაგვის კარის“ სახელით იხსენიებდა [7, გვ. 124]. ერთ ადგილას ა. ნოვოსელცევი წერს, რომ ქართული წყაროები დარიალის ხეობას „დარიალის კარის“ სახელით იხსენიებს [27, გვ. 132], მაგრამ აქედან რაიმე დასკვნა არ გამოაქვს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორი VI ს. 20-იანი წლების მოვლენების აღწერისას ისტორიული ხევის ტერიტორიას „წანარეთის ხევის“ სახელით იცნობდა [6, გვ. 95]. ხეობას სახელწოდება დარიალანი (სპარსულად „ალანთა კარი“) შეიძლება შერქმეოდა მხოლოდ VI ს. მიწურულიდან, როცა ხეობას სპარსელები აკონტროლებდნენ, ალანებმა კი თანდათან დაიკავეს იმიერკავკასიის მთიანეთი. ასე, რომ „დარიალანი“ ხეობის გვიანდელი სახელია. თვით ციხე კი როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ალანების კავკასიაში გამოჩენამდე გაცილებით ადრეა აგებული [7, გვ. 49გ; 12, გვ. 145].

მიიჩნევს რა დარიალს ძველ სახელთა რიგში, ა. ნოვოსელცევი იშველიებს აგათანგელოსის, VII ს. სომხეთის გეოგრაფიისა და მოვსეს ხორენაცის ცნობებს, სადაც „ალანთა კარზე“ საუბარი [27, გვ. 132]. ივ. ჯავახი-

შეილი იხილავდა რა აგათანგელოსის თხზულებას, მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ აგათანგელოსის დაწერილად მიჩნეული გრიგოლ განმანათლებელის ცხოვრება VII ს. შუა წლებში, ან ამ საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს შედგენილი [13, გვ. 129]. აქედან გამომდინარე, აგათანგელოსთან „აღანთა კარის“ ხსენება არ იძლევა საფუძველს „დარიალი“ ძველ სახელთარიგს მივაკუთვნოთ. VII საუკუნისათვის სახელწოდება „დარიალი“ უკვე დამკვიდრებული ჩანს. VII ს. სომხეთის გეოგრაფიაშიც აღანთა კარის მითითება სავსებით გასაგებია. მოვსეს ხორენაცთან „აღანთა კარი“ ქართლის მოქცევის ამბებთან დაკავშირებით იხსენიება [12, გვ. 172]. დღეისათვის ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ შექმნის ტრადიციული თარიღი V ს. მკვლევართა დიდი უმრავლესობის მიერ უარყოფილია. თხზულების შექმნის ხანად VII-VIII, ზოგჯერ IX ს. ასახელებენ [12, გვ. 8-14. ლიტ. იხ. იქვე]. ერთი სიტყვით, მოვსეს ხორენაცთანაც „დარიალი“ ძველი სახელწოდება არაა. ა. ნოვოსელცევი მართალია, როცა აღნიშნავს, რომ ქართული წყაროები კარგად იცნობენ აღანთა კარის სახელწოდებას – დარიალანს. ჩანს მას ლეონტი მროველის წყარო აქვს მხედველობაში. XI ს. როცა ლეონტი მროველი მოღვაწეობდა ხეობას უკვე შერქმეული ჰქონდა ეს სახელწოდება და მემატიაზეც ხშირად იყენებდა ამ სახელს, მაგრამ ლეონტი მროველმა კარგად იცოდა ხეობის ძველი სახელწოდებაც „არაგვს-კარი, რომელ არს დარიალა“ [7, გვ. 124]. ამრიგად, ა. ნოვოსელცევის მცდელობა „დარიალანი“ ხეობის უძველეს სახელწოდებად, ხოლო აქედან გამომდინარე აღანები ხეობის უძველეს მცხოვრებლებად წარმოგვიდგინოს მოკლებულია ყოველგვარ საფუძველს. მკვლევარს მკითხველი შეცდომაში შეჰყავს, როცა აღნიშნავს, რომ ქართული წყაროები კარგად იცნობენ აღანთა ციხეს [27, გვ. 132]. ქართული წყაროები მიუთითებენ დარიალის ხეობაში არსებულ ციხეზე, მაგრამ არსად აღნიშნავენ დარიალის ციხის აღანებისადმი კუთვნილებას. პირიქით, ქართული ისტორიული ტრადიციის თანახმად, ხეობის დამცველი კარის პირველ მშენებლად ქართლის მეფე მირვანი (ძვ.წ. II ს.) გვევლინება [7, გვ. 2815; 8, გვ. 358_{13,14}]. ლეონტი მროველი და მოვსეს ხორენაცი უკვე ახ.წ. I საუკუნისათვის დარიალის ციხის არსებობაზე მიუთითებენ [7 გვ. 498; 12, გვ. 145]. ეს ის დროა, როცა აღანები ჩრდილოეთ კავკასიაში საერთოდ არ ჩანდნენ. ამ შეუსაბამობას გრძნობს ა. ნოვოსელცევი და ერთგან იძულებულია სხვათაშორის აღნიშნოს: „შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველად იგი ააგეს ქართველმა მეფეებმა“ [27, გვ. 132], მაგრამ მკვლევარი არაფერს ამბობს იმის თაობაზე როდის და რა პირობებში გადავიდა ციხე

აღანთა მფლობელობაში. ცოტა ქვემოთ კი სავსებით გარკვეულად მიუთითებს როდის წაართვეს ციხე ქართველებმა აღანებს. „მოგვიანებით, სახალიფოს დაშლისა და საქართველოს გაძლიერების შედეგად XI-XII სს. ციხე ქართველ მეფეთა კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა“-ო [27, გვ. 133]. მაშასადამე, ანოვოსელცევის მიხედვით, ციხე შესაძლოა ქართველებმა ააგეს. გარკვეულ პერიოდში (კონკრეტულად როდის, არაა ნახსენები) იგი აღანებმა დაიკავეს და მხოლოდ XI-XII სს. ციხე ქართველ მეფეთა კონტროლის ქვეშ ექცევა. უკვე მივუთითეთ, რომ წერილობითი წყაროების მიხედვით ახ.წ. I ს. ციხე ფუნქციონირებდა. V ს. მეორე ნახევრისათვის ხეობის ჩრდილოეთით მომძლავრებულ ჰუნებს ამარცხებს ვახტანგ გორგასალი და ხეობაში გრანდიოზულ სამშენებლო სამუშაოებს ატარებს [7, გვ. 156₂₀]. მთელი ამ ხნის მანძილზე აღანებს დარიალის ხეობასთან უშუალო შეხების წერტილი არ ჰქონიათ. VI ს. 20-იანი წლებიდან დარიალის გასასვლელზე კონტროლს აწესებენ ირანელები [6, გვ. 93]. აღანური ტომები მხოლოდ VI ს. მიწურულისათვის და VII ს. ჩნდებიან ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთში [1, გვ. 27], მაგრამ წერილობითი წყაროები არ მიუთითებენ მათ მიერ ციხის დაპყრობის შესახებ. რეალური ვითარება სულ სხვაგვარია. VI ს. მეორე ნახევრისათვის ქართლის ერისმთავარი გუარამი აკონტროლებს ჩრდილოეთის გადმოსასვლელებით დამხმარე სამხედრო ძალების გადმოყვანის საქმეს. ამ მხრივ აღანები საკუთარი ინიციატივით აქტიურობას ვერ ბედავენ [7, გვ. 219_{5,6}; გვ. 220; 1, გვ. 30]. VII ს. არ მოგვეპოვება არავითარი ცნობა აღანთა აგრესიის შესახებ დარიალის ციხეზე. VIII-IX სს. აღანეთი ხაზართა ვასალია [23, გვ. 203]. იმ დროისათვის წანარები კახეთის სამთავროს შემადგენლობაში ისეთ სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებას აღწევენ აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში, რომ ხაზართა მიერ დასუსტებული აღანების დარიალის ხეობაში შემოჭრა და წანარებისათვის ციხის წართმევა ძალზე საეჭვოა. მსგავსი ფაქტი არც წყაროებშია ფიქსირებული. როდისღა შეიძლება აღანებს ქართველი მეფეების მიერ აგებული ციხე მიეტაცათ? ა. ნოვოსელცევი ამაზე პასუხს ვერ იძლევა რადგან, წყაროების მიხედვით ამგვარ მოვლენას ადგილი არ ჰქონია. მკვლევარის ერთადერთი დასაყრდენია არაბი ისტორიკოსების მცდარი ცნობები, სადაც დარიალის ციხე აღანთა ქალაქადაა მიჩნეული. თუმცა დარიალის სიმაგრე ქალაქი არაა, როგორც ამას ა. ნოვოსელცევი წარმოგვიდგენს (ციხეს ქალაქებისადმი მიძღვნილ ნაშრომში იხილავს). დარიალის სიმაგრე ყველა ნიშნის მიხედვით კლასიკური ციხეა. მართალია, ა. ნოვოსელცევი ერთ ადგილას აღნიშნავს, რომ აღანთა სიმაგრე უფრო ციხეა,

ვიდრე ქალაქი [27, გვ. 133], მაგრამ მისთვის ეს მეორეხარისხოვანი საკითხია. მთავარი ერთია, როგორმე ქართული ციხე ალანურად გამოაცხადოს.

ალანური კულტურის ცნობილ მკვლევარს ვ. კუზნეცოვს დარიალის სიმაგრე სახეებით მართებულად ციხედ მიაჩნია და არა ქალაქად. თუმცა, იბნ-რუსტეს ცნობაზე დაყრდნობით ეჭვი არ ეპარება, რომ ციხე ალანთა კუთვნილებაა [21, გვ. 156; 23, გვ. 144]. აქედან გამომდინარე, ვ. კუზნეცოვს ალანეთის სამხრეთი საზღვარი დარიალის ხეობის სიღრმეში, ქართული სახელმწიფოს ფარგლებში გადმოაქვს [23, გვ. 144]. ზემოთ მივუთითეთ, რომ არაბი ავტორები შეცდომაში შეიყვანა ხეობის გვიანდელმა სახელწოდებამ და ფაქტიურად ალანების წინააღმდეგ მიმართული ციხე ალანებს მიაკუთვნეს. ციხე რომ მართლაც ალანების წინააღმდეგ იყო მიმართული, გვიდასტურებს მასუდის ცნობა: „ალანთა სამეფოსა და კაბხის (კავკასიის) მთას შორის არის ციხე და ხიდი დიდ ხეზე. ეწოდება ამ ციხეს ალანთა ციხე. ააგო ეს ციხე ძველ დროს ერთმა მეფემ პირვანდელ სპარსელთაგან... და დაადგინა ამ ციხეში კაცები, რომლებიც აკავებდნენ ალანებს კაბხის მთაში მოსვლისაგან (ხაზგასმა ჩვენია – დ.მ.)

და მათ გზა არა აქვთ თუ არა ამ ხიდზე, ამ ციხის ქვეშ“ [17, გვ. 53; 9, გვ. 333]. წყაროს მიხედვით, სიმაგრეს, მართალია, ალანთა ციხე ეწოდება, მაგრამ მასუდი პირდაპირ მიუთითებს მის ფუნქციას. ციხის მთავარი დანიშნულებაა აღკვეთოს კავკასიის მთაში ალანების შემოჭრა. აქედან გამომდინარე ცხადია, ციხე ალანთა კუთვნილი ვერ იქნებოდა. მასუდის ეს ცნობა ვ. კუზნეცოვის დასკვნას ერთბაშად გააბათილებდა, ამიტომ მკვლევარმა გვერდი აუარა მისთვის არასასურველ წყაროს.

ვ. კუზნეცოვი ცდილობს თავის დასკვნას უფრო მყარი არგუმენტი მოუძებნოს და იშველიებს 30-იან წლებში ა. კრუგლოვის მიერ ციხეზე ჩატარებული დაზვერვების შედეგად აღმოჩენილ მასალებს, რომლებიც თითქოს ჩრდილოეთ კავკასიის ადრეული შუა - საუკუნეების ნამოსახლარებიდან მომდინარე მასალებთან ამჟღავნებენ კავშირს [19, გვ. 246, 247; 21, გვ. 156]. ა. კრუგლოვის ნაშრომის ვ. კუზნეცოვისეული ინტერპრეტაცია სრულიად მიუღებელია რამდენიმე მოსაზრების გამო. ა. კრუგლოვს დარიალის ციხეზე საფუძვლიანი გათხრები არ უწარმოებია. იგი მხოლოდ სადაზვერვო თხრილის გავლებით შემოიფარგლა. ზოგად ხასიათს ატარებს 1937 წ. მის მიერ გამოქვეყნებული გათხრების ანგარიშიც, სადაც მკვლევარი მიუთითებდა, რომ ციხეზე აღმოჩენილი მასალები ჩრდილოკავკასიურ მასალებს უახლოვდება [19, გვ. 247], მაგრამ ეს დასკვნა არ გამოდგება ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხის გადასაწყვეტად, როგორცაა დარიალის ციხის

ალანებისადმი კუთვნილება. ა. კრუგლოვის მიერ აღმოჩენილ მასალებში მართლაც გვხვდება ჩრდილოკავკასიური კერამიკა, მაგრამ განათხარი ნივთების უმრავლესობა ქართულია, რაც ა. კრუგლოვს შეუმჩნეველი დარჩა რიგი მიზეზების გამო. იმ პერიოდში ქართული ადრექრისტიანული არქეოლოგიური მასალები ნაკლებად იყო გამოვლენილი. მკვლევარს დაზვერვების ზოგად ანგარიშში არც დაუსახავს მიზნად ქართული მასალების მოძიება, მისი შეჯერება დარიალის ციხის კერამიკასთან და რადგან შედარებით უკეთ იცნობდა შუა საუკუნეების ჩრდილოკავკასიურ მასალებს, რომელთა მსგავს ნივთებს დარიალის ციხეზეც შეხვდა, ზოგადად შემოიფარგლა დარიალის ციხისა და ჩრდილოკავკასიური არქეოლოგიური მასალების სიახლოვის აღნიშვნით [19, გვ. 247]. შემდგომი წლების არქეოლოგიურმა გათხრებმა თვალნათლივ გვიჩვენა, რომ ციხეზე აღმოჩენილი მასალების უდიდესი ნაწილი ქართულია [11, გვ. 104-107, სურ. 4, 7-10; 5, გვ. 5]. ჩრდილოკავკასიური კერამიკა კი სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების შედეგადაა მოხვედრილი ციხეზე და არაფრით გამოდგება იმის სამტკიცებლად, რომ დარიალის ციხე ალანების კუთვნილება იყო.

ალანური კულტურის დამახასიათებელ ერთ-ერთ ძირითად ნიშნად ვ. კუზნეცოვი კატაკომბებს მიიჩნევს [20, გვ. 14]. დარიალის ციხე ალანების კუთვნილი რომ ყოფილიყო, ბუნებრივია, ციხის სამხრეთით მდებარე ვრცელ სამაროვანზე კატაკომბური სამარხებიც უნდა აღმოჩენილიყო. სამაროვანზე სამარხთა ერთადერთი ტიპს წარმოადგენს ქვისსამარხები [11, გვ. 91; 5, გვ. 5]. ხოლო ამ სამარხებში გამოვლენილი მცირერიცხოვანი ინვენტარიდან ალანური არაფერია. ასე, რომ არც სამაროვნის მასალებით ვლინდება ალანთა კავშირი დარიალის ციხესთან. თავის ერთ-ერთ ნაშრომში ვ. კუზნეცოვი აღიშნავს, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში მხოლოდ ოთხკუთხა კოშკებია გავრცელებული და იშვიათი გამოჩანისის გარდა იქ საერთოდ არაა ცნობილი წრიული და ნახევარწრიული (ზურგიანი) კოშკები [22, გვ. 165]. დარიალის ციხის ოთხკუთხა კოშკები V ს. ბოლო - VI ს. დასაწყისით თარიღდება და ალანების კავკასიის მთისწინეთში გამოჩენამდეა აგებული. ოთხკუთხა კოშკების გარდა ციხეზე გვხვდება მრგვალი და ზურგიანი კოშკებიც, მაგრამ როგორც თვითონ მკვლევარი მიუთითებს, მრგვალი და ზურგიანი კოშკები არაა დამახასიათებელი ჩრდილოეთ კავკასიისათვის. მაშასადამე, ამ მონაცემებითაც გამოირიცხულია დარიალის ციხის ალანებისადმი კუთვნილება.

ვ. კუზნეცოვის მოსაზრება რეალობისაგან შორს რომ დგას, ამას ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობაც ადასტურებს: „ამას ქვეით (იგულისხმება დარიალის ციხე – დ.მ.) არს დარეილა ...

გ მეფის მირვანის მიერ შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოვსთათვის, რათა უმისოდ ვერღარა ვიდოდნენ. ამას ქვეით ნასასახლევი მეფეთა. ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან“ [8, გვ. 358¹³⁻¹⁷]. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ციხის ქვემოთ ე.ი. ჩრდილოეთით, არსებობდა კარი. კიდევ უფრო ქვემოთ მეფეთა სასახლე. უეჭველია ციხის ჩრდილოეთით მიმდებარე ტერიტორიები (კარი, მეფეთა ნასასახლევი) ქართული სახელმწიფოს საზღვრებში შემოდიოდა. მითუმეტეს ციხე, რომელიც ხეობის სიღრმეში მდებარეობდა, ალანების კუთვნილი ვერ იქნებოდა. ციხის ჩრდილოეთით, ე.ი. ალანეთის მხარეს, დაახლოებით 800 მ დაშორებით, ხეობის ყველაზე ვიწრო ადგილას, მდ. თერგის მარცხენა ნაპირზე დღემდე შემორჩენილია შუა საუკუნეების მძლავრი სასიმაგრო კედელი. თუ ციხე ალანთა კუთვნილი იყო რისთვის, ვის საწინააღმდეგოდ დასჭირდათ მათ ასეთი მძლავრი კედლის აგება? ხომ უაზრობაა ციხის დამცველი კედლის აშენება არა მოწინააღმდეგის მხარეს, არამედ ციხის ზურგში? სურათი სავსებით ნათელია. აღნიშნული კედელი სწორედ ალანთა და ჩრდილოკავკასიის სხვა ტომების თავდასხმებისაგან იცავდა ხეობასა და საკუთრივ ციხესაც. ამდენად, ვ. კუზნეცოვი ამოდ ცდილობს ქართული ციხე ალანურ სიმაგრედ წარმოგვიდგინოს.

სამწუხაროდ, არა მხოლოდ ა. ნოვოსელცევისა და ვ. კუზნეცოვის, არამედ სხვა მკვლევართა (ბ. კალოევი, რ. ძატიათი და სხვ.) ნაშრომებშიც უკვე კარგა ხანია აშკარად იგრძნობა ტენდენცია კავკასიის მთიანეთის ქართული ძეგლები უცხო ტომების კუთვნილებად გამოაცხადონ. დააკნინონ შუასაუკუნეების საქართველოს ძლიერი პოლიტიკური თუ კულტურული გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებზე, პირველ რიგში კი ალანებზე, მაშინ, როცა წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მასალები საქართველოს როლს ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში სრულიად განსხვავებულად წარმოგვიდგენენ.

Д. В. Миндорашвили

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ДАРЬЯЛЬСКОЙ КРЕПОСТИ

(резюме)

В статье рассматриваются соображения, высказанные А. П. Новосельцевым и В. А. Кузнецовым о Дарьяльской крепости. Исходя из названия ущелья и крепости "Дариалан", они считают, что крепость принадлежала

аланам, не учитывая того, что название ущелья и крепости "Дариалан" более позднего происхождения. В грузинских письменных источниках проход называется как "Цанаретис хеви" (Ущелье цанаров) или "Арагвис хеви" (Ворота Арагви).

В 20-ые годы VI века контроль над ущельем осуществляют персы. В конце VI века и в VII веке аланы постепенно занимают Северный Кавказ и входят в ущелье (катакомбы Чми). Только с этого периода могло появиться для крепости персидское название "Дариалан", что означает "Ворота Аланов". До этого аланы не видны на территории Северного Кавказа и следовательно не могли быть строителями крепости. В некоторых источниках (Ибн-Руст, "Худуу ал-алем") крепость признается аланской, вышеназванные исследователи же опираются именно на эти сведения. Однако сведения арабских источников исходят из неопределенных данных. Арабский историк Масуди (X в.) прямо указывал, что "защитники крепости задерживали аланов от прихода в горы Кабха (Кавказа)". С учетом этого источника ясен вопрос о функции и принадлежности крепости.

В. А. Кузнецов использует опубликованный в 1937 году отчет А. П. Круглова о раскопках крепости, где отмечается, что одна часть обнаруженных материалов северокавказского происхождения. Но исследователь ничего не говорит о том, что большая часть археологических материалов грузинского происхождения. Северокавказская керамика на Дарьяльской крепости появилась в результате торгово-экономических взаимоотношений и никоим образом не может служить доказательством принадлежности крепости аланам. На территории Дарьяльской крепости не обнаружены катакомбы - характерные элементы аланской культуры. Таким образом, и археологический материал не доказывает, что Дарьяльская крепость принадлежала аланам.

D. Mindorashvili

SOME QUESTIONS OF THE HISTORY OF THE DARIAL FORTRESS

(Summary)

The article gives a critical review of the views of A. P. Novoseltsev and V. A. Kuznetsov on the Darial Fortress. Their opinion is based on the name of the gorge and fortress - "Darialan" and they consider the fortress as belonging to the

Alans. Actually, the name "Darialan" was given to the gorge and the fortress later. According to the Georgian historical sources, the ancient name of this passage was Tsanaretis Khevi ("The Gate of the Tsanars") or Aragvis Khevi ("The Aragvi Gate"). In the 520s the Persians were in control of the gorge. At the end of the 6th century and in the 7th century the Alans began to occupy the front part of the Northern Caucasus and gradually they settled in the gorge ("Chma Tombs"). Only at that time the gorge and the fortress could be given the Persian name "Darialan" ("The Gate of the Alans"). But before this time the Alans are nowhere to be seen in the Northern Caucasus, hence they cannot be considered to have been the builders of the fortress.

In several sources (Ibn-Rust) the fortress is considered to belong to the Alans. And the view of the above-mentioned investigators is based on these sources, but the facts from these sources are also based on misunderstanding. The authors of these sources were misled by the name "Darialan" that was given to the gorge and the fortress later, and the fortress, the function of which was to defend the gorge from the Alans, was considered as belonging to the Alans (J. Gvasalia). The Arab historian Massudi (10th cent.) remarks that the fortress guards defended the gorge from the Alans and prevented the occupation of the Cabkh (Caucasus) mountains by the Alans. Taking these sources into consideration, the function of this fortress and the question of its belonging is clear. V. A. Kuznetsov uses the accounts of the fortress excavations that were published by A. P. Kruglov in 1937, where it is mentioned that one part of the materials found originally belonged to the Northern Caucasus, but the investigator says nothing about the fact that the largest part of the archaeological finds is of Georgian provenance. The North Caucasian pottery found in the Darial Fortress was the result of trade and economic relations and cannot be used as a proof that the fortress belonged to the Alans. Besides, there are no tombs in the territory of the Darial fortress that were characteristic of Alanian culture.

Thus, there are no archaeological materials to prove that the fortress belonged to the Alans.

ლიტერატურა

1. აფხაზაგა ნ. ალანები და საქართველო (ოსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხისათვის), თბ., 1991.

2. გეორგიკა II, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტფ., 1934.

3. გვასალია ჯ. არაგვის კარი (დარიალანი), კრებული, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 144-150.

4. ლომოური ნ. საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, თბ., 1989.

5. მინდორაშვილი დ. დარიალის ციხე, პრეპრინტი, თბ., 1991.

6 მოქცევაა ქართლისა, ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და საერთო რედაქციით, წ. I (V-X სს.). თბ., 1963.

7. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

8. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.

9. წერეთელი გ. შაპურის წარწერის "TR", კრებული გიორგი ახვლედიანს, თბ., 1969, გვ. 326-342.

10. წითლანაძე ლ. დარიალის ციხე, ძმ, № 27-28, 1971, გვ. 62-67.

11. წითლანაძე ლ. ხევში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები, მაცნე. ისტორიის... სერია, № 1, 1977, გვ. 93-108.

12. სორენაცი მოცეს, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბ., 1984.

13. ჯაგანაშვილი ივ. ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, ტფ., 1935.

14. Армянская география VII в приписываемая Мойсею Хоренскому, текст и перевод К. Патканова, СПб., 1877.

15. Долидзе В., Шмерлинг Р. Военно-Грузинская дорога, Тб., 1956.

16. Какабадзе С. Н. О племени цанар, სმ, III, 1928, გვ. 100-113.

17. Караулов Н. А. Сведения арабских географов IX и X веков о Кавказе, Армении и Азербейджане. Масуди, "Луга золота и рудники драгоценных камней", СМОМПК, вып. 38, 1908, с. 52-59.

18. Ковалевская В. Б. Кавказ и аланы, М., 1984.

19. Круглов А. П. Археологические работы на р. Терек, СА, т. III, 1937, с. 243-254.

20. Кузнецов В. А. Аланские племена Северного Кавказа, МИА, 106, 1962.

21. Кузнецов В. А. Алания в X-XIII вв., Орджоникидзе, 1971.

22. Кузнецов В. А. Актуальные вопросы истории средневекового зодчества Северного Кавказа, СКДСВ, 1980, с. 162-173.

23. Кузнецов В. А. Очерки истории алан, Орджоникидзе, 1984.

24. Мелитаури К. Н. Крепости дофеодальной и раннефеодальной Грузии, т. II, Тб., 1972.

25. Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X-XI веков, М., 1963.

- 26. Муравьев С. Н.** Заметки по исторической географии Закавказья. Плиний о населении Кавказа, ВДИ, № 1, 1988, с. 155-163.
- 27. Новосельцев А. П.** К истории аланских городов, МАДИСО, т. II, 1969, с. 131-135.
- 28. Худуд Ал-алем,** Рукопись Туманского, Введение и указатель В. В. Бартольда, Л., 1930.

რევაზ ხვისტანი

ქრისტიანული კვლევები ოქუმისწყლის ზემო წელზე (ღუმიწისძვრის პერიოდი)

ოქუმისწყლის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლთა შესწავლა, რომელიც წლების მანძილზე ინტენსიურად წარმოებდა, კომპლექსური ხასიათისა იყო და ემსახურებოდა ამ რეგიონის ისტორიის ნაკლებად გამოკვლეული საკითხების გაშუქებას. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელმ. მ. ბარამიძე) საკვლევო კომპლექსური პრობლემის ერთ-ერთი რგოლი შუა საუკუნეთა მატერიალური კულტურა იყო.

საკვლევო ხეობა ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში, ეგრისის საერისთავოს (ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით საბედიანოს) ნაწილი იყო. გვიანდელ შუა საუკუნეებში იგი ჯერ სამეგრელოს სამთავროს ნაწილია, XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნიდან რუსეთთან შეერთებამდე კი სათავადო სამურზაყანოსი. თანამედროვე ფიზიკურ-გეოგრაფიული დაყოფის მიხედვით, აღნიშნული ხეობა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გალის რაიონში შედის.

ოქუმისწყლის, ვახუშტის მიხედვით დაღისწყალის ხეობაში, შემორჩენილია ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონაკვეთის, შუასაუკუნეების სხვადასხვა ეტაპის ეკლესია-მონასტრები, ციხე-დარბაზები, ნასოფლარები და სხვა ძეგლები, რომლებიც დრო-ჟამისა თუ მტრის ხელით შემუსვრილია და დღეს ნანგრევებადაა ქცეული. ეს ძეგლები შუა საუკუნეებში ცხოვრების ძლიერ მაჯისცემასზე, ფეოდალურ ურთიერთობაზე, ქრისტიანული იდეოლოგიის ბატონობასა და მხარის მიერ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოში შეტანილ წვლილზე მეტყველებენ. ისინი ყურადღებას იმსახურებენ, ერთი მხრივ წმინდა მხატვრული თვალსაზრისით, მეორე მხრივ, როგორც მხარის მატერიალური და სულიერი კულტურის განვითარების დონის უტყუარი საზომი. მათი მნიშვნელობა კიდევ უფრო მატულობს, თუ მათ განვიხილავთ სოციალურ, პოლიტიკურ თუ იდეოლოგიურ მოვლენათა სფეროში, რაც თავის მხრივ, რეგიონის ისტორიული ცხოვრების მეტი სიციხადით წარმოდგენისათვის დამატებით მონაცემებს იძლევა.

შუა საუკუნეებში ოქუმისწყლის ხეობიდან მიემართებოდა მრავალი გზა, რომლითაც იგი ეკონომიკურად და სტრატეგიულად მომიჯნავე რაიონებს უკავშირდებოდა. ხეობა სამთო გზა-გადასასვლელით ჩრდილო კავკასიასაც უკავშირდებოდა. აღნიშნული გზა-გადასასვლელი, რომელიც მთისა და ბარის დამაკავშირებელ არხს წარმოადგენდა, მიჰყვებოდა ბუნებრივად დაცულ წყალგამყოფ ქედებს - დადალძიხს, ჟებიშხას, აფშარას და ხოჯალს. აქედან მისიმიანეთის (დღევანდელი აფხაზეთის სვანეთი) გავლით გზა მდ. კოდორის სათავეებისაკენ მიუყვებოდა და

ნაპარის უღელტეხილით (კარებით) ჩრდილოეთ კავკასიაში, უშგულანის ხეობაში, დღევანდელ ყარაჩაევო-ჩერქეზეთში ჩადიოდა. ხეობის ზედა წელზე მრავლადაა ადრეული ხანის ციხე-სიმაგრეების ნაშთები, რომლებიც მიგვანიშნებენ საციხისთავო ერთეულების შექმნაზე. ასევე გასათვალისწინებელია, რომ ისინი ჩრდილო კავკასიაში მიმავალ გზასაც აკონტროლებდნენ. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ისტორიული გზებით გადაჰყავთ დღესაც საქონელი ალპურ საძოვრებზე. ეს გზა, თავის დროზე ალბათ, დაკავშირებული იქნებოდა „დარინის გზასთან“, დიდ სავაჭრო მაგისტრალთან, რომელიც ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ქვეყნებს აკავშირებდა [1, გვ. 236-237].

საკვლევო ძეგლი მდებარეობს სოფ. ღუმურიშის ჩრდილო-დასავლეთით, სოფლიდან სამი კილომეტრის დაშორებით, მდ. ოქუმისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, მცირე ხეობის სიღრმეში, დამრეცი ფერდის მცირე დავაკებაზე, ადგილ „საგერგაიოში“. ადგილობრივმა მოსახლეობამ არ იცის თუ ვის სახელზეა ეკლესია აგებული და როდის იმართებოდა იქ დღეობები. ეს გარემოება იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ საგერგაიოში ახალი მოსახლეობის გაჩენის დროისათვის (XVIII ს.) ეკლესია შეიძლება უკვე მწყობრიდან იყო გამოსული და აღარ ფუნქციონირებდა.

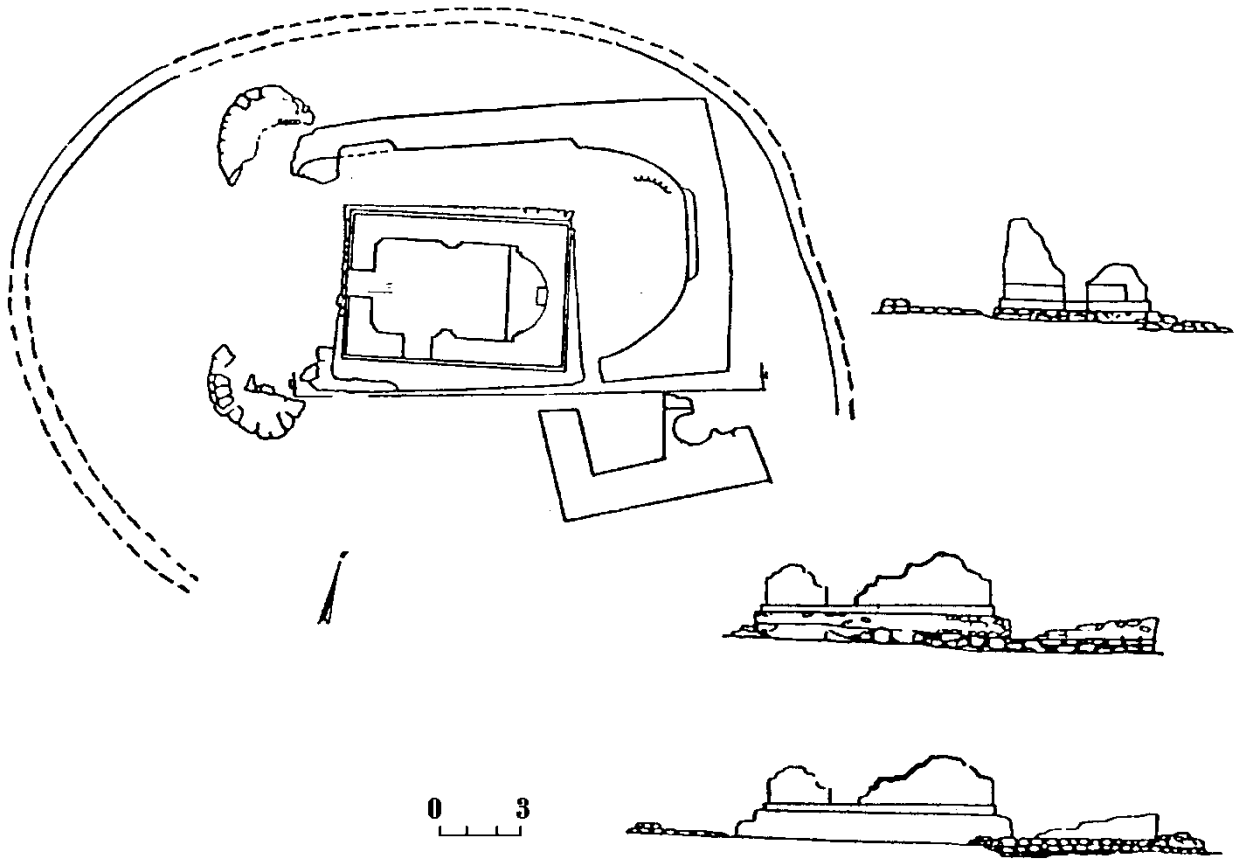
ეკლესიის ეზო რიყის ქვით ნაგები წრიული კონფიგურაციის გალავნით ყოფილა შემოფარგლული, რომლისგანაც ამჟამად მხოლოდ მცირე ნაწილებილია დარჩენილი ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და დასავლეთით. გალავნის შესასვლელი ამჟამად არ ჩანს. ადგილის რელიეფისა და მისასვლელი გზის გათვალისწინებით, როგორც ჩანს, კარი გალავანს სამხრეთიდან ექნებოდა მოწყობილი.

აღნიშნული ძეგლი 1959 წელს ვიზუალურად აღწერა არქეოლოგმა მ. თრაფშმა [4, გვ. 208].

არქეოლოგიურ სამუშაოებს ღუმურიშში საფუძველი ჩაეყარა 1986 წლის გაზაფხულზე, რაც განაპირობა ძეგლიდან მომდინარე XI საუკუნით დათარიღებულმა, სოხუმის მუზეუმში დაცულმა კირქვის ფილამ, რომელზეც ამოკვეთილია ასომთავრული წარწერა: „ღმერთო შეიწყალე ორთავე ცხოვრებასა შინა ამის ტაძრისა მაშენებელი დეოფალთ-დეოფალი საგდუხტ, ნიანას ასული, ამენ“ [2, გვ. 126]. არქეოლოგიური სამუშაოები ღუმურიშში დამთავრდა 1989 წელს.

ფერდი, სადაც მდებარეობს ეკლესია, მოიცავს დაახლოებით 800 კვ მ მიწის მოვაკებულ თუ ხელოვნურად მოსწორებულ ტერიტორიას.

დროთა განმავლობაში ეკლესიის შემორჩენილი კედლებისათვის, როგორც შიგნით, ისე გარეთ, შემოუცლიათ პერანგი, რომელიც მოსახლეობას გამოუყენებია სამშენებლო თუ საბუხრე ქვებად.

ნახ. 1. ლუმურიშის ეკლესიის გენგეგმა და ჭრილები

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოიყო ორი სამშენებლო პერიოდი (ნახ. 1). ზედა სამშენებლო დონის ეკლესია დაფარული იყო მცენარეული საფარით, რომელთა ფესვები ჩაღწეული იყო იატაკამდე და ასახავდა მისი გაუკაცურების მთლიან პერიოდს. გაწმენდის შემდგომ გამოვლინდა ნაყარში ჩამჯდარი დარბაზული ეკლესიის კედლები (4,5 x 7,5), რომელთა შემორჩენილი სიმაღლე ერთიდან ორ მეტრამდეა. დარბაზის გეგმა წარმოადგენს წესიერ სწორკუთხედს, რომლის მხრებით გამოყოფილი აბსიდა აღმოსავლეთის მხარეზე გარედან, სწორ კედელშია ჩაწერილი. დარბაზი შუაზეა გაყოფილი საფეხურედი პილასტრებით. აბსიდის მოედანი იატაკის დონიდან ამაღლებულია თანაბარი, საშუალო ზომის კირქვის კვადრებით, რომელიც ზემოდან კირის ხსნარითაა მოსწორებული. აბსიდის ცენტრში კედელზე მიდგმული საკურთხევლის ფუძის კირქვის კვადრია შემორჩენილი. დარბაზის დასავლეთ და სამხრეთ კედლებში კარებია გაჭრილი. დარბაზის იატაკიც კირის ხსნარითაა მოსწორებული. დარბაზის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში ერთი მეტრი სიმაღლისა და ნახევარი მეტრი რადიუსის მქონე ქვევრია ჩადგმული. კონქში, ხმის გასაძლიერებლად, თიხის ჭურჭელი ყოფილა მოთავსებული. კედლის კონსტრუქცია ორმხრივი მოპირკეთებისა და მის შუა ამოვსებისაგან შედგება.

ზედა სამშენებლო დონის მწირი კერამიკული მასალიდან ყურადღებას იპყრობს უცხოური ფაიანსის ჭურჭლის ფრაგმენტები, ჭურჭელს მკვეთრად გამოყოფილი მაღალი ქუსლი ჰქონია. ორნამენტი შედგენილია მცენარეული და გეომეტრიული მოტივებით. მწვანე, თეთრი, ლურჯი და შავი საღებავებით შესრულებული ხაზები დახვეწილია. მისი მხატვარი, ჩანს, კარგად იცნობს თავისი დროის ტრადიციებს. ჭურჭლის ფრაგმენტი მაღალი ხარისხისაა, ნატიფია, კეცი მკვრივია, გამომწვარია მოთეთროდ, ძლიერ წმინდა სტრუქტურის მასალისაგან. ჭურჭლის აღდგენა და დათარიღება ხერხდება გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულ, ანალოგიურ, XVII საუკუნით დათარიღებული ჭურჭლის მიხედვით.

ქვედა სამშენებლო დონის ნაგებობის ნაშთები უფრო ფრაგმენტულია, რომელმაც, ალბათ, დაზიანება განიცადა მომდევნო სამშენებლო დონეზე წარმოებული საქმიანობის დროს. იგი საგრძნობლად დაუზიანებიათ სამარხებსაც. მიუხედავად ამისა, ნაგებობის მიწისქვეშ მოქცეული საძირკველი, რომელიც შედგენილია რიყის ქვიშა და კირის დუღაბისაგან, თითქმის მთლიანადაა შემორჩენილი, რომლითაც ძეგლის ნაწილობრივი სურათის წარმოდგენა შეიძლება. მისი ხუროთმოძღვრული კომპოზიცია ასეთია: დაგრძელებულ შიდა დარბაზულ სივრცეს სამხრეთიდან სივრძივ ღერძზე განვითარებული, ფუნქციონალურად დაკავშირებული და გარეგან მა-

სათა აგებულებით დაქვემდებარებული სათავსო ემიჯნება, რომელიც დარბაზის გრძივი ღერძის მიმართ მეორე, განივ ღერძს ქმნის. დასავლეთის მხრიდან დარბაზს კიდევ ერთი სათავსო (კარბჭე?) ჰქონია მიშენებული. დარბაზის გეგმა გარედან სწორკუთხოვანი მოხაზულობისაა, რომლის აღმოსავლეთ ნაწილში საკმაოდ ძლიერი მხრებით გამოყოფილი, ფართო აბსიდა ჩაწერილი. დარბაზს, როგორც აღვნიშნეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მინაშენი აქვს, აღმოსავლეთის მხარეზე იგი დარბაზის გარე ხაზს უსწორდება და ამიტომ შენობის საერთო აბრისში საფეხურადაა შეწეული. დარბაზის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში შემორჩენილია კირისა და თიხის ნაზავისაგან შემდგარი იატაკის ფრაგმენტი.

ღუმურიშის ქვედა სამშენებლო დონის ეკლესია მიეკუთვნება ქართული დარბაზული ხუროთმოძღვრების თავისებურ ტიპს, ე. წ. ერთნავიან დარბაზულ ეკლესიას. როგორც ცნობილია, აღნიშნული ტიპის ეკლესიაში აბსიდის ჩრდილოეთით, ძირითად ნავთან კარით დაკავშირებული სათავსოა გამოყოფილი, რომელიც ძირითად ნავთან შედარებით მოკლე მოცულობითი ფორმისაა, რის გამოც შესაბამის ფასადზე საფეხუროვანი გადასვლა იქმნება. მსგავს ეკლესიებში ნაგებობის ძირითად ბირთვს სხვადასხვა მხარეს ფუნქციონალურად დაკავშირებული და გარეგან მასათა აგებულებით დაქვემდებარებული მინაშენები ემიჯნება (ხცისი, ტამალა, გარბანი, ჩხორთოლი, ხვილიშა, ბზიანა II, მღვიმე და სხვ.).

ქვედა სამშენებლო დონის ნაგებობაში ყურადღებას იქცევს ეკლესიის გეგმის დამახინჯება, სამხრეთის სათავსოს საერთო გეგმიდან გადახრა სამხრეთ-დასავლეთისაკენ, რომლის მიზეზად არ შეიძლება ჩაითვალოს მშენებლის შეცდომა. ეკლესიის სამხრეთი ნაწილისა და ხელოვნურად მოსწორებული ეზოს დაბლა ჩამოწოლა ნიადაგის ეროზიული ცვლილებებისაგან უნდა იყოს გამოწვეული.

კომპოზიციური სქემით, ხუროთმოძღვრული ფორმებითა და სამშენებლო მასალით ღუმურიშის ქვედა სამშენებლო დონის ერთნავიანი დარბაზული ეკლესია მსგავსებას ქართლის, ჯავახეთის, არაგვის ხეობისა და რაჭის ძეგლებთან აკლენს. იგი მთლიანად XI-XV საუკუნეთა ქართული ხუროთმოძღვრების ხაზს აგრძელებს.

ქვედა სამშენებლო დონეზე გამოვლენილ არქიტექტურული დეტალების მიხედვით ირკვევა, რომ ეკლესიის მხატვრული შემოკებისათვის დამახასიათებელი ყოფილა ცხოველხატულობა, დინამიურობა, დეკორატიული გაფორმების სიმდიდრე. კარნიზები, სარკმელთა საპირეები და სათაურები შემოკობილი ყოფილა ქვაზე ნაკვეთი სახეებით. ფასადთა კომპოზიციაში ჩართული ყოფილა ჯვრები, როზეტები, კვადრატები, ფიგურული რელიეფები. ეს მორთულობა ეკლესიის, როგორც ხუროთმოძღვრული ნაწარმოების, სრულყოფილებიანი კომპონენტი ყოფილა, სადაც ჩრდილ-ნათელის დაპირისპირე-

ბით გაცოცხლებულ, პლასტიკურ ჩუქურთმაში განსაკუთრებულ როლს მცენარეული სახეები თამაშობს.

კერამიკული მასალა ქვედა სამშენებლო დონეზეც მწირია, მათგან ყურადღებას იქცევს ქვევრების ყელ-პირის ნაშთები, საოჯახო, სასუფრე ჭურჭლის ნატეხები და ქოთნების ფრაგმენტები.

მასალის, გამოწვის, დამუშავების ტექნიკისა და ორნამენტაციის მიხედვით კერამიკული მასალა ორ ჯგუფად იყოფა. პირველი ჯგუფის ნატეხები ნორმალურად გამოძვარია, წითელი ფერისაა, თიხა რბილია, სუფთად განლექილია, პრიალა ან დაშტრიხული, კორპუსი პირის გვირგვინის ქვემოთ შემკულია ე.წ. „ნათითურებიანი“ სარტყლით. მეორე ჯგუფის ნატეხების ფერი მორუხო-მოწითალოა. თიხა უხეშია, ცუდად განლექილი და არასაკმარისად გამომწვარი.

სამზარეულო კერამიკა ნატეხებითაა წარმოდგენილი (პირისა და კედლის ნატეხები, ყურები, ძირები). აღნიშნული ჭურჭლის თიხა მსხვილმარცვლოვანი და მინარეგებიანია (ქარსი, ქვიშა, კვარცი), უმეტესწილად ცუდადაა განლექილი და კეცი არათანაბრადაა გამომწვარი.

ღუმურიშის ქვედა სამშენებლო დონის ანალოგიური კერამიკული მასალა ცხუმისა და ანაკოფიის ციხეებზე XI-XV საუკუნეებით დათარიღებულ ფენებში გვხვდება [4, გვ.13], ნახ. 46-47].

ქვედა სამშენებლო დონის ეკლესიის მიეკუთვნება რკინის საკეტები და გრძელი, მრგვალოვანი ლურსმნები, რომელთაც მრავლად მოეპოვებათ ანალოგიები დასავლეთ საქართველოში.

ეკლესიის სამხრეთ დასავლეთით, გალავნის გარეთ, 20 მ სიგრძის, რიყის ქვით მშრალად ნაწყობი კედლის ფრაგმენტი გამოვლინდა, რომელიც უშუალოდ გალავნიდან იწყება.

XVI-XVII საუკუნეებში საგერგაიო რომ ძლიერი სამოსახლო ყოფილა, ეს ნათელჰყო ეკლესიის გალავანშემოვლებულ ეზოში გამართული სამაროვნის შესწავლამ. გათხრებმა ცხადჰყო, რომ აღნიშნულ საუკუნეებში აქაურობა მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული. სამარხების ერთადერთი ტიპი - ორმოსამარხებია. დამარხვის წესები აქაც ისეთივეა, როგორც საერთოდ მაშინდელ ქრისტიანულ სამყაროში. სამარხეულ ინვენტარში ძირითადად ერთი და იმავე სახის ჭურჭელი, ხელაღებია. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს მიცვალებულთა ჩასაყოლებლად მხოლოდ ერთი ტიპის ჭურჭელს იყენებდნენ, რაც რელიგიური მოტივებით უნდა აიხსნას, ვიდრე ეკონომიკური ფაქტორით.

სამარხეული ინვენტარიდან ყურადღებას იქცევს გრძელყელიანი უცხოური მინის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომელიც სოხუმის მუზეუმში დაცული ანალოგიური ჭურჭლის მიხედვით XVII საუკუნით თარიღდება.

ამგვარად, არქეოლოგიური გათხრებით და ეპიგრაფიკულ მასალაზე დაყრდნობით ირკვევა,

რომ XI საუკუნეში აუშენებიათ ერთნავიანი დარბაზული ეკლესია სამხრეთის მინაშენითა და კარიბჭით (12 x 14), რომელიც XV საუკუნეში წყვეტს არსებობას. XVI საუკუნეში მის ადგილზე აუშენებიათ მცირე დარბაზული ეკლესია (4,5 x 7,5), ეკლესიის გალავანშემოვლებულ ეზოში კი სასაფლაო გაუმართავთ. XVII საუკუნის დასასრულიდან აღნიშნული ეკლესია და სასაფლაოც აღარ ფუნქციონირებენ.

ზემოთ აღნიშნული წარწერის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადო რეაგირება არ მოჰყოლია. მკვლევართა მსჯელობის საგანი არც საგდუხტ „დეოფალთადეოფლის“ ვინაობის დადგენა გამხდარა.

ჩვენი აზრით, საგდუხტის ტიტულის (დეოფლის) გვერდით მამის სახელის მოხსენიება იმის მიმანიშნებელია, რომ მისი ჩამომავლობა მამის მხრიდან სოციალურად მეფის რანგისაა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ნიანია მეფის გვარის ჩამომავალია.

როგორც ცნობილია, ნიანია ქვაბულის ძემ თავი ისახელა რანის სულთან ფადლონის ქართლიდან განდევნაში [3, გვ. 310]. 1073 წელს ნიანია ქვაბულის ძე ივანე ლიპარიტის ძისა და სვანთა ერისთავ ვარდანთან ერთად გადაუდგა გიორგი მეორეს, დაიპყრო ქუთაისი და ხელში ჩაიგდო სახელმწიფო ხაზინა. მეფე სხვას ვერაფერს გახდა, გარდა იმისა, რომ მეამბოხეებს წყალობა და მამულები გაუმრავლა ხვბ გვ. 315-316ჯ.

XI ს-ის საქართველოს მეფეების თანამეცხედრეების სახელები, გარდა გიორგი მეორის თანამეცხედრის სახელისა, ცნობილია. ლუმურიშის ეკლესიის ქტიტორის, ნიანიას ასულ საგდუხტის სახით, ვფიქრობთ, საქმე გვაქვს გიორგი მეორის თანამეცხედრესთან, დავით აღმაშენებლის დედასთან.

საკვლევ პერიოდში ოქუმისწყლის ხეობის ეკონომიკურ მნიშვნელობაზე უნდა მეტყველებდეს ის ფაქტი, რომ იგი ცალკე ადმინისტრაციულ-ეკონომიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. აღნიშნული ვითარების ამსახველი უნდა იყოს ლუმურიშის ეკლესიის წარწერაში მოხსენიებული, ხეობის განმგებელი, დედოფალთ-დედოფალი საგდუხტი.

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ამავე ხეობაში, სოფ. წარჩეში შემორჩენილია დარბაზული ეკლესიისა და გალავნის ნაშთები, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „მაფაშ ოხვაშე“-ს უწოდებს, რაც დედოფლის სალოცავს ნიშნავს. აქვეა წყარო, რომელსაც „მაფაშ წყურგილს“ (დედოფლის წყარო) უწოდებენ. აღნიშნული სახელწოდებები დაკავშირებულია ადგილობრივ მოსახლეობაში სხვადასხვა ვარიანტით შემორჩენილ ლეგენდასთან, რომლის მიხედვითაც ამ მხარეს ოდესღაც დედოფალი განაგებდა [5, გვ. 163].

Р. Г. Хвистани

ХРИСТИАНСКИЕ ПАМЯТНИКИ В УЩЕЛЬЕ р. ОКУМИСЦКАЛИ (ЦЕРКОВЬ ГУМУРИШИ) (резюме)

Церковь Гумуриши расположена на окраине с. Гумуриши, на правом берегу р. Окумисцкали, в одном из регионов исторической провинции Грузии - Шида-Эгри, богатой памятниками христианской эпохи. Церковь Гумуриши археологически исследована в 1986-89 гг. Абхазской археологической экспедицией Центра археологических исследований АН Грузии (руководитель М. Барамидзе).

Археологические раскопки выявили два строительных горизонта. Нижний принадлежит однефной церкви зального типа (12x14), построенной в XI в. и разрушенной в XV в. В XVI в. на том же месте была построена церковь (4,5 x 7,5 м) зального типа, во дворе которой было устроено кладбище. В конце XVII века церковь и кладбище прекращают существование.

R. Khvistani

CHRISTIAN MONUMENTS IN THE r. OKUMISTSQALI GORGE (GHUMURISHI CHURCH) (Summary)

Ghumurishi church is situated in the outskirts of the Ghumurishi village, on the right bank of the river Okumistsqali, in one of the regions of Inner Egri, a historical province of Georgia rich in relics of the Christian period.

Ghumurishi church was studied archaeologically in 1986-89 by the Abkhazian archaeological expedition of the Centre for Archaeological Studies of the Georgian Academy of Sciences (headed by senior researcher M. Baramidze).

Archaeological excavations revealed two constructional horizons. The lower one belongs to a one-nave hall-type church (12x14) built in the 11th and destroyed in the 15th century. In the 16th century a hall-type church was built at the same place (4,5x7,5) with a cemetery in its yard. The church and the cemetery ceased to exist at the end of the 17th century.

ლიტერატურა

1. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 4, ნაშ. II, თბ., 1952.
2. ქართული წარწერების კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები, II, თბ., 1989.
3. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბ., 1955.
4. Трапш М. М., Труды, т.IV, Сухуми, 1975.
5. Шервашидзе Л. А., Монументальная живопись Абхазии, Тб., 1980.

არქეოლოგიური თეორიის საკითხები
ВОПРОСЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ АРХЕОЛОГИИ
PROBLEMS OF THEORETICAL ARCHAEOLOGY

გურამ კვიციანი

არქეოლოგიური აზროვნების ისტორიიდან:

1. პროცესუალური არქეოლოგია

XX ს-ის 60-იან წლებში ჩრდილო ამერიკულ არქეოლოგიაში თავი იჩინეს მოვლენებმა, რომლებმაც ძირფესვიანად შეცვალეს სიტუაცია ამერიკის პრეისტორიის შემსწავლელ დისციპლინაში, მალე გასცდნენ რეგიონალურ საზღვრებს და შესამჩნევი გავლენა იქონიეს არქეოლოგიური აზროვნების განვითარებაზე ევროპაშიც.

ამ დროისათვის პრეისტორიულ არქეოლოგიაში მომუშავე წამყვან სპეციალისტებს გაუჩნდათ გარკვეული უკმარისობის გრძობა არქეოლოგიის მეცნიერების დარგში არსებული სიტუაციის გამო. საქმე ეხებოდა არა იმდენად სავსე მეთოდებს ან არქეოლოგიური ნივთების დამუშავების ხერხებს, არამედ არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე დასკვნების მიღების მექანიზმს. უფრო ზოგადად კი – არქეოლოგიური წყაროების საფუძველზე წარსულის მოვლენების შემეცნების შესაძლებლობებს, არქეოლოგიური კვლევის პროცესის ეპისტემოლოგიურ საფუძველს.

40-50-იანი წლებისათვის ამერიკულ არქეოლოგიაში წამყვანი პოზიციები ეკავათ არქეოლოგებს, რომლებიც გამოდიოდნენ ეთნოგრაფიის ისტორიული სკოლის თეორიული დებულებებიდან. ამგვარი არქეოლოგიის დამახასიათებელი ნიშანი იყო კვლევის თეორიული ჩარჩოების იგნორირება, გატაცება ფაქტოლოგიური მხარით, კულტურული კომპლექსების ფორმალური აღწერა, ტაქსონომიური ცხრილებისა და ქრონოლოგიური სვეტების დამუშავება. მკვლეველებს შორის სუფევდა გარკვეული თანხმობა არქეოლოგიის დისციპლინის ბუნებაზე და დასახული კვლევა-ძიების მიზნების მისაღწევად ყველაზე უფრო გამოსადეგ საშუალებებზე. ამგვარი შეხედულებანი და მეთოდები რეტროსპექტულად განხილული და განსაზღვრულ იქნა ე.წ. „კულტურულ-ისტორიული მიმდინარეობის“ ანუ „ტრადიციული არქეოლოგიის“ ფარგლებში [23, გვ. 50; იხ. აგრეთვე 36, გვ. 130-131; 37; 38; 79]. მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა დროისა და სივრცის განხილვა და აღწერა არქეოლოგიურ კონტექსტში. თუმცა იყო ცალკეული ცდები წარსული დროის ხალხებისა და საზოგადოებების ცხოვრების რეკონსტრუქციისა, ამგვარი ძალისხმევა არასრულფასოვან სპეკულიაციებად ითვლებოდა ქრონოლოგიურ-დესკრიპციულ ამოცანებთან შედარებით [მაგ. იხ. 102]. კულტურა

განიხილებოდა როგორც ინდივიდუალთა გონების მუშაობის პროდუქტი, შედეგი მათი მენტალური რეაქციისა კულტურული ან ბუნებრივი ისტორიის მოვლენებზე. კულტურის ისტორიაში რაიმე კანონზომიერების აღმოჩენის ძირითად საშუალებად ინდივიდუალის ფსიქოლოგიაში ღრმა ჩაწვდომა იყო მიჩნეული. „მუდღებელია ვიწინასწარმეტყველოთ ქცევა გამოძინარე ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენებიდან – წერდა ამერიკელი ანთროპოლოგი ფრანც ბოასი 1938 წელს - ... პრობლემა ფსიქოლოგიური ხასიათისაა და ისეთივე სირთულის, რაც ახასიათებს ინდივიდთა ცხოვრების რთული მენტალური ფენომენის კვლევას“ [ციტირებულია 22, გვ. 12 მიხედვით]. ამდენად, არქეოლოგიის კვლევის საგანი მატერიალისტური იყო, ხოლო მისი გამომწვევი მოვლენები თავისი ბუნებით მენტალური, იდეალისტური და, ამდენად, მიუწვეველი წმინდა არქეოლოგიური საშუალებებით. ამგვარ მიდგომას ლუის ბინფორდი იდეალისტურად და არამეცნიერულად თვლის [23, გვ. 50-52].

შექმნილი ვითარებით გარკვეულმა უკმაყოფილებამ თავი იჩინა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში. მაგ., უილიამ დევიდ სტრონგი მოუწოდებდა კოლეგებს კულტურის განვითარებისა და ცვლილებათა მიზეზების შესწავლისაკენ [132]. ამგვარი კვლევის საფუძველად მას არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ერთობლივი მუშაობა ესახებოდა. კულტურულ ცვლილებათა მექანიზმის ახსნა დაისახეს მიზნად არქეოლოგებმა ჯ. სტიუარტმა და ფ. ზეტცლერმა [130]. მათი აზრით, არქეოლოგიას შეეძლო გაცილებით მეტის გაკეთება, ვიდრე უბრალოდ არტეფაქტთა ტიპებზე (ვთქვათ, ისრისპირების ვარიაციებზე) და მათ ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობაზე მსჯელობა. შესაძლო საკვლევ ამოცანად მათ მიაჩნდათ საკითხის დასმა სამოსახლოთა საარსებო ბაზის შესახებ, საარსებო პოტენციალისა და სამოსახლოთა ტიპების საფუძველზე მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლების კვლევა.

ტრადიციულ არქეოლოგიასთან შედარებით კიდევ უფრო კონცეპტუალური ხასიათი მიიღეს კლაიდ კლაკჰონის იდეებმა. კ. კლაკჰონი, პროფესიით ანთროპოლოგი, თავის სამეცნიერო მოღვაწეობის გარკვეულ ნაწილს არქეოლოგიასაც უთმობდა.²⁶ 30-40-იან წლების მიჯნაზე გამო-

²⁶ აშშ-ში პრეისტორიული არქეოლოგია ხაზს უსვამდა თავის ძირეულ განსხვავებას კლასიკური არ-

ქვეყნებულ ნაშრომებში [73; 74; 75] მან დასვა იმ დროისათვის მეტად აქტუალური საკითხები: რა არის არქეოლოგიის საგანი? რა ადგილი უნდა ჰქონდეს ამ დისციპლინაში თეორიას? ეს კითხვები გაისმა იმ პერიოდში, როდესაც თეორია არქეოლოგიაში სპეკულაციასთან იყო გაიგივებული, არ არსებობდა კონცეპტუალური ფორმულირებანი, ხოლო ისეთი ცნებები, როგორცაა კულტურების სტაბილურობა, დიფუზიები, მონოგენეზისი ან პოლიგენეზისი, ეთნოსისა და კულტურის ურთიერთმიმართება იხმარებოდა უკრიტიკოდ და ფაქტოლოგიური ბაზისადმი შეუმოწმებლად [150, გვ. 133-135]. კლაკონი არქეოლოგიისათვის ხელადა მხოლოდ ორ შესაძლებელ გზას, ორ კონცეპტუალურ მიმართულებას. ერთი მათგანი იყო „ისტორიული“ - კერძო, კონკრეტული მოვლენების ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობაში აღმნუსხავი; მეორე - ალტერნატიული, „მეცნიერული“, რომელიც გულისხმობდა ყურადღების გამახვილებას კულტურული განვითარების ანუ პროცესების ზოგადი საერთო ნიშნების დადგენაზე. კლაკონი სწორედ მეორე გზისაკენ მოუწოდებდა კოლეგებს.

„ფუნქციონალისტური“ არქეოლოგიის ცნება და განსაზღვრება ჩამოაყალიბა ჯონ ბენეტმა 1943 წელს გამოსულ სტატიაში „არქეოლოგიურ მონაცემთა ფუნქციონალური ინტერპრეტაციის თანამედროვე მიმართულებანი“ [2]. მისი მიდგომა ითვალისწინებდა განათხარი არტეფაქტების ფუნქციონალური დანიშნულებისა და მნიშვნელობის წვდომას საერთო კულტურულ კანონზომიერებებზე დაყრდნობით. მის ნაშრომებში საინტერესოდ იდგა აგრეთვე კულტურისა და გარემოს ურთიერთმოქმედების საკითხებიც [3; 4].

1948 წელს გამოქვეყნდა კ. კლაკონის მოწაფის ვ. ტეილორის ნაშრომი „არქეოლოგიის კვლევა“ [134]. ნაშრომის დიდი ნაწილი შეიცავს

ქეოლოგიისაგან და თავის თავს თვლიდა ანთროპოლოგიურ მეცნიერებად (ანთროპოლოგიის ამერიკული გაგებით), კერძოდ კულტურული ანთროპოლოგიის ნაწილად. „ისტორია“, რომელსაც ტრადიციულისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა ჰქონდა (ის უფრო ლიტერატურის ჟანრად აღიქმებოდა), საერთოდ გამოყვანილი იყო მეცნიერებათა წრიდან. კლასიკური არქეოლოგია ითვლებოდა ხან ისტორიის, ხან ხელოვნების, უფრო ხშირად კი კლასიკური ფილოლოგიის სფეროში შემავალად და ამდენად „სერიოზულ“ არქეოლოგიად არც განიხილებოდა პრეისტორიკოს არქეოლოგთა მიერ. ამგვარ ვითარებაში ამერიკელ არქეოლოგებს მტკიცედ სწამდათ მათი დისციპლინისათვის და კულტურული ანთროპოლოგიისათვის საერთო თეორიული საფუძვლების არსებობის შესაძლებლობა. პრეისტორიული არქეოლოგიის ანთროპოლოგიური კონტექსტიდან გამომდინარე, ამერიკელ მკვლევარებს უკვე სტუდენტობიდან ეძლეოდათ მეტად ძლიერი ანთროპოლოგიური ორიენტაცია. სწორედ ამ თავისებურებებმა შეუწყვეს ხელი იმ მოვლენებს, რომლებმაც თავის კულმინაციას მიაღწიეს 60-იანი წლებისათვის.

არსებული სიტუაციის კრიტიკას. ამავე დროს მასში ჩამოყალიბებულია პოზიტიური საპროგრამო ნაწილი, რომელსაც ავტორმა უწოდა „შემაკავშირებელი“ (conjunctive) მიდგომა. ტაქსონომისტური ყაიდის დესკრიპტივისტი არქეოლოგები ჩვეულებრივ ნივთებს განიხილავდნენ ფუნქციონალური კატეგორიების მიხედვით (მაგ. თასები, ლანგრები, ისრისპირები და ა.შ.), მათი კლასებად ან ტიპებად განაწილების მიზნით. მათგან განსხვავებით ვ. ტეილორი, ფუნქციონალისტური იდეებიდან გამომდინარე, აერთიანებდა, „აკავშირებდა“ ნივთებს ყველა ფუნქციონალური კატეგორიიდან ერთიან კომპლექსებში მათ ურთიერთმიმართებათა, ფუნქციონალური და მთლიანად კომპლექსის მნიშვნელობის დასადგენად [იხ. 72, გვ. 62]. კულტურა კვლევის არეში უნდა შემოვიდეს მთლიანობაში, ყველა მისი პარამეტრით, ფუნქციონალური თუ სისტემური მაჩვენებლებით.

ვალტერ ტეილორის ეს ნაშრომი თითქმის მთლიანად იქნა იგნორირებული თანამედროვეების მიერ და მხოლოდ მერე, რეტროსპექტულად იქნა ცნობილი არქეოლოგიურ აზროვნებაში გადატრიალების წინამორბედად [34, გვ. 13-22; იხ. აგრეთვე 99, გვ. 34; 41, გვ. 196].

50-იანი წლების ბოლო ამერიკის არქეოლოგიაში, კარგა ხნის მივიწყების შემდეგ, კულტურულ-ეკოლოგიის სტილი მიდგომის აღორძინებით აღინიშნება. ეს მოვლენა პირველ რიგში დაკავშირებულია გორდონ ვილისა და ფილიპ ფილიპსის წიგნთან „მეთოდი და თეორია ამერიკულ არქეოლოგიაში“ [149]. ამ ნაშრომში ავტორებმა ყურადღება გამახვილეს კვლევის სოციალურ ასპექტზე, პროცესუალურ ინტერპრეტაციებზე, ანუ იმ ზოგადი პროცესების შესწავლაზე, რომლებიც მიმდინარეობდა კულტურის ისტორიაში.

50-იანი წლებისათვის კულტურული ეკოლოგიის მიმართულება, თითქმის არ არსებობდა ამერიკულ ანთროპოლოგიაში. მის ლამის ერთადერთ მიმდევრად რჩებოდა ლესლი უაიტი [145; 146]. ჯულიან სტიუარტმა გამოიმუშავა „კულტურულ-ეკოლოგიური“ და „მულტილინეარული ეკოლოგიური“ მიდგომები არქეოლოგიაში. ზოგადი სახით, ჯ. სტიუარტი განვითარების კანონზომიერებების დასადგენად არქეოლოგებს მოუწოდებდა გარკვეულ გარემო პირობებში გარკვეული კულტურული თანმიმდევრობების შედარებისაკენ. მისი აზრით, გარემოს გარკვეული ასპექტები ზემოქმედებდნენ კულტურის განმსაზღვრელ, ტექნოლოგიური ხასიათის ელემენტებზე (კულტურის „გულა“ ელემენტებზე). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გარემოს სხვადასხვა პირობებს გავლენა უნდა მოეხდინათ ტექნოლოგიური ადაპტაციების ბუნებაზე, რომლებიც, თავის მხრივ, გავლენას ახდენენ კულტურის სხვა ასპექტებზე [129].

გ. უილი და ფ. ფილიპსი ზემოთ ნახსენებ წიგნში ასევე ამახვილებენ ყურადღებას მრავალრიცხოვან კულტურულ ცვალებადობაზე და

ამ ცვალებადობათა კერძო მაგალითების მიღმა ხელავენ ცივილიზაციის წარმოშობის ისტორიას (მეზოამერიკის მაგალითზე). ამავე დროს ისინი გაურბიან კულტურული ცვლილებების **ახსნას**, და მათი საბოლოო განსაზღვრებანი მხოლოდ კულტურულ ცვლილებათა პროცესის **აღწერას** ემსახურებიან [149, გვ. 200].

მათთან შედარებით, ევოლუციური თეორიის გამოყენებაში გაცილებით უფრო შორს მიდიოდა ბეტი მეგერსი. ის ასაბუთებდა გარემო ფაქტორის განმსაზღვრელ როლს კულტურის განვითარებაში [84], ხაზს უსვამდა ევოლუციონისტური თეორიის მნიშვნელობას: „ევოლუციური თეორიის მართებულობა და ნამდვილობა გამოიხატება თუნდაც იმაში, რომ მისი გამოყენებით მოვლენები უფრო ადვილად გასაგები ხდება და უფრო მარტივად აიხსნება“ [85, გვ. 121].

50-იანი წლების ბოლოს და 60-იანი წლების დასაწყისში კულტურულ-ევოლუციონისტური მსოფლმხედველობით განმსჭვალული წიგნები და სტატიები თანდათან მნიშვნელოვან ადგილს იმკვიდრებენ ამერიკულ არქეოლოგიურ აზროვნებაში [56; 148].

60-იანი წლების ბოლოსათვის კულტურულ-ევოლუციონისტური იდეები საყოველთაო აღიარებას პოულობენ, არა მარტო არქეოლოგიაში, არამედ სოციალურ ანთროპოლოგიაშიც (სალინსი, სერვისი, ფრიდი). თუმცა აქ ახალ იდეებთან შეგუების პროცესი უფრო მძიმედ წარიმართა. ასე, 1968 წელს მარვინ ჰარისის სოციალურ ანთროპოლოგიაში და ეთნოლოგიაში ანტიევოლუციონისტური და ანტიმატერიალისტური კონცეფციების წინააღმდეგ ფიცხელი პოლემიკის გამართვა მოუხდა [58].

60-იანი წლების დასაწყისში პროფესიული არქეოლოგიის ამერიკულ სცენაზე ჩნდება ადამიანი, რომელმაც, შესაძლოა, მის ისტორიაში ყველაზე გადაამწყვეტი როლი შეასრულა – ლუის რობერტ ბინფორდი. იგი საფუძველს უყრის იმ ცვლილებებს, რომლებმაც რეტროსპექტიულად „არქეოლოგიურ აზროვნებაში რევოლუციის“ სახელწოდება მიიღეს, ხოლო ამ მოვლენების შედეგად წარმოშობილ ახალ მიმდინარეობას დაერქვა „ახალი არქეოლოგია“. მოგვიანებით იგი შეიცვალა უფრო აკადემიური ჟღერადობის ტერმინით „პროცესუალური არქეოლოგია“.²⁷

²⁷ საერთოდ ტერმინი „ახალი არქეოლოგია“ პირველად იხმარა ჟოზეფ კოლდუელმა 1959 წელს გამოსული სტატიის სათაურად ხ25ჯყ ამ სტატიაში მიმოხილულია ზემოთ უკვე აღნიშნული სიახლენი ამერიკის არქეოლოგიის განვითარებაში და განცხადებულია ახალი ერის დაწყება ამ დისციპლინაში. ახალი ერა მართლაც დაიწყო, მაგრამ არა მაშინ, არამედ რამდენადმე უფრო გვიან. შემდგომში ეს სახელწოდება, თანაც დაუფარავი სარკაზმით, ახალი მიმდინარეობის მიმართ იხმარეს მისმა ოპონენტებმა, რის შემდეგაც ეს სახელი მოირგეს თვით ლ. ბინფორდმა და მისმა მიმდევრებმა.

1962 წელს ქვეყნდება ლ. ბინფორდის სტატია „არქეოლოგია როგორც ანთროპოლოგია“ [5]. სტატიაში განცხადებული იყო არქეოლოგიის ჭეშმარიტ მეცნიერებად გარდაქმნის აუცილებლობა. ამ მიზნის მისაღწევი გზა სათაურშივე იყო მოცემული. ბინფორდი მოუწოდებდა არქეოლოგიური დისციპლინის სრულ რეორიენტაციისაკენ, და ისტორიული და ჰუმანიტარული პოზიციებიდან ანთროპოლოგიურობასა და მეცნიერულობისაკენ, რაც მისთვის სინონიმური ცნებები იყო. ამ წერილს მოჰყვა მისი სტატიების სერია არქეოლოგიის თეორიის საკითხებზე [6; 7; 8; 9].²⁸ ამ სტატიებში ლ. ბინფორდი წინამორბედი მკვლევარების კულტურულ-ევოლუციურ და ენვირომენტალურ მიდგომებს უმატებს საკუთარ სისტემურ ხედვას და ლოგიკურ-დედუქციური დასაბუთების სისტემას. ყველაფერ ამას თან ერთვის ტრადიციული დესკრიპციულ-ქრონოლოგიური ხასიათის მიმართულების მეტად მკაცრი და სარკასტული კრიტიკა. უმთავრესი მაინც იყო პირველი და მეტად ხმაძალიანი განცხადება არქეოლოგიისათვის, როგორც მეცნიერებისათვის, საკუთარი თეორიისა და კანონების შემუშავების აუცილებლობა.

ბინფორდამდე ამერიკელი არქეოლოგების წრეში გაბატონებული იყო შეხედულება, რომ არქეოლოგია წარმოადგენს წმინდა ტექნიკურ დისციპლინას, რომელიც ამზადებდა მონაცემებს ისტორიისათვის ან ანთროპოლოგიისათვის. ასეთი სახით მას არ სჭირდებოდა რაიმე საკუთარი თეორია. ითვლებოდა, რომ არქეოლოგიამ შესაძლოა ისესხოს თეორიები სხვა ნათესაური დისციპლინებისაგან [132]. ვ. ტეილორიც კი, რომელიც ებრძოდა წინამორბედთა ემპირისტული და ათეორიული ხასიათის შეხედულებებს, არქეოლოგიას ტოვებდა საკუთარი თეორიის გარეშე [154; 72, გვ. 62].

„არქეოლოგია არც ისტორიაა და არც ანთროპოლოგია“, – წერდა ვ. ტეილორი, – როგორც ავტონომიური დისციპლინა ის შედგება მეთოდისაგან და რიგი სპეციალიზებული ტექნიკური ხასიათის ნერხისაგან კულტურული ინფორმაციის შესაგროვებლად და „საწარმოებლად“ [134, გვ. 44]. გ. უილი და ფ. ფილიპსი ამაზე პასუხობდნენ: „საკვლე სამუშაოს ჩატარება, ალბათ, თეორიულ ვაკუუმშიც შესაძლებელია, მაგრამ ინტეგრაცია და ინტერპრეტაცია უთეორიოდ წარმოუდგენელია [149, გვ. 1]; ხოლო ასეთი თეორია ანთროპოლოგიიდანაა სასესხებელი.

კიდევ ერთი სიახლე, რომელიც გაცხადდა ბინფორდის ადრეულ სტატიებში: არქეოლოგებმა კანონშემოქმედების სფეროში თავისი მუშაობა ჰიპოთეზების ფორმულირებისა და შემდგომ ამ ჰიპოთეზების ტესტირების გზით უნდა წარმართონ.

²⁸ ეს და მისი სხვა ადრეული შრომები 1972 წელს გამოქვეყნდა ცალკე კრებულის სახით [12].

ჰიპოთეზების ტესტირების იდეას ჯერ კიდევ ვ. ტეილორთან ვხვდებით, მაგრამ ბინფორდთან ახალი და მთავარი იყო შეხედულება, რომ არტეფაქტული ნარჩენები სისტემატიკური ხასიათის სტრუქტურულ ურთიერთმიმართებაში იმყოფებიან მათ წარმოშობა კულტურულ ქცევებთან, პროცესებთან და სოციალურ ორგანიზაციასთან. მათ მიმართებათა შესახებ შემუშავებული ჰიპოთეზები უნდა შემოწმდეს ჰევიანურად ორგანიზებული და პრობლემა-ორიენტირებული კვლევით და შესაბამისი სტრატეგიით წარმართული საველე სამუშაოებით. არქეოლოგიური კვლევის უმთავრეს მიზნად გამოცხადდა არქეოლოგიურ მონაცემებში ცვალებადობების ახსნა. აქედან გამომდინარე კი „არქეოლოგიური მონაცემების ცვალებადობების და მსგავსებათა ახსნისაკენ მიმართულ კვლევაში ჩვენი უმთავრესი მიზანია კულტურული დინამიკის კანონების ფორმულირება“ [10, გვ. 27].

60-იანი წლების პირველი ნახევარი აღინიშნება ლ. ბინფორდის აქტიური მონაწილეობით ეროვნული კონფერენციების მუშაობაში. მას, როგორც წესი, თან ახლავს მოწაფეების მეტად აქტიური ჯგუფი, რომელმაც მიიქცია ყურადღება და „ახალგაზრდა თურქების“ მეტსახელიც კი დაამსახურა [50, გვ. 6]. ამ წრიდან, ჯ. დიტცი, უ. ლონგაკრი და ჯ. ჰილი 60-იანი წლების შუახანებში აქვეყნებენ საკუთარ ნაშრომებსაც [32; 63; 81; 82]. ამ ნაშრომებს მოჰყვა მეტად გავლენიანი ამერიკელი არქეოლოგის კენტ ფლანერის საინტერესო მიმოხილვა ჩრდილო ამერიკულ არქეოლოგიაში დაწყებული თეორიული დებატების შესახებ [44].

1968 წელს ლუის და სალი ბინფორდების რედაქციით ქვეყნდება კრებული „ახალი პერსპექტივები არქეოლოგიაში“. კრებული ძირითადად შედგებოდა 1965 წელს დენვერის ნაციონალური ანთროპოლოგიური ასოციაციის შეკრებისათვის მომზადებული ნაშრომებისაგან [24].

ეს წიგნი იქცა „ახალი არქეოლოგიის“ ჭეშმარიტ მანიფესტად, რომლის შემოქმედებით მუხტს დღემდე არ ამოუწურია თავისი შესაძლებლობანი თანამედროვე არქეოლოგიურ აზროვნებაში. ამერიკულ არქეოლოგიაში დაიწყო ე.წ. „ბინფორდისეული ერა“.

ამ კრებულში თავიდანვე ხაზგასმულია ავტორების მისწრაფება უკუაგდონ ტრადიციული კვლევის ხერხები, განცხადებულია პრეტენზია მათი ნაშრომების უაღრეს რადიკალიზმზე და თანამედროვეობის შესატყვისი სულისკვეთებაზე, მოთხოვნილია არსებული არქეოლოგიური მდგომარეობის რადიკალური გადასინჯვა. საპროგრამო ხასიათის სტატიაში „არქეოლოგიური პერსპექტივები“ ლ. ბინფორდი აცხადებს: „ცვლილებანი არქეოლოგიაში, რომლებიც პოსტულირებულია ამ წიგნში, არ წარმოადგენენ უბრალოდ ახალ მეთოდებსა და ახალ თეორიებს; ეს ცვლილებანი მდგომარეობს ისეთი თეორიებისა და მეთოდების მოთხოვნაში, რომლებიც შემუშავდება

ახალი ეპისტემოლოგიური კონცეფციის თანახმად ისეთი ძირითადი საკითხების მიმართ, როგორცაა წარსულის შესწავლისაკენ მიმართული სწორი არქეოლოგიური პროცედურები“ [10, გვ. 17].

მოკლე შესავალ ნაწილში (იკავებს სულ ორ გვერდს) ბინფორდი განსაზღვრავს თეორიის ადგილს არქეოლოგიაში. მისი აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ არქეოლოგია ანთროპოლოგიური მეცნიერებაა, მას უნდა გააჩნდეს **საკუთარი თეორია**. „მეცნიერული მეთოდები და ხერხები შეიძლება განვითარდეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ისინი შეესაბამებიან გარკვეულ მიზნებს და გამოიყენება მხოლოდ სპეციფიკური ემპირიული მონაცემების თვისებების მიმართ [11, გვ. 1]. ჯერ კიდევ 1960 წელს ა. სპოლდინგი აღნიშნავდა, რომ არქეოლოგია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც არტეფაქტებში წარმოდგენილი ფორმების დროსა და სივრცეში ურთიერთობების კვლევა [124, გვ. 439]. ბინფორდი აზუსტებს ამ განსაზღვრებას და არქეოლოგიის ამოცანად ასახელებს დაკვირვებადი ურთიერთობების ახსნას, უფრო სწორედ, არქეოლოგიურ მონაცემებში დაკვირვებადი წესრიგის ახსნას. არქეოლოგიური თეორია შედგება მსჯელობებისა და ვარაუდებისაგან არქეოლოგიური ნარჩენების შესახებ – მათი წარმოშობის, ცვალებადობის წყაროების, მათი განსხვავება-მსგავსების განმსაზღვრელი ფაქტორების შესახებ, არტეფაქტების დროითი და სივრცითი მახასიათებლების ფარგლებში [11, გვ. 1-2; იხ. აგრეთვე 21, გვ. 21-22].

მოყვანილ მსჯელობებს ეხმაურება ამავე კრებულში მოთავსებული ა. სპოლდინგის სტატია „არქეოლოგიური ახსნები“ [125].²⁹ ავტორი ამტკიცებს, რომ არქეოლოგიის დახასიათებისას დილემას „ისტორიული“ თუ „ანთროპოლოგიური“ სინამდვილეში არა აქვს აზრი. არსებობს ახსნათა ერთადერთი სახეობა – ის, რომელსაც მივყავართ კანონების აღმოჩენისაკენ, ხოლო მასალის ქრონოლოგიურ მოწესრიგებას, რაც

²⁹ ეს შემთხვევა მეტად ამაღლებული მაგალითია მეცნიერთა პიროვნული ურთიერთობების სფეროდან. ალბერტ სპოლდინგი თავად იყო ლ. ბინფორდის მასწავლებელი. აი რას წერს მოგვიანებით განთქმული მეცნიერი და ახალი სამეცნიერო მიმართულების აღიარებული ლიდერი თავის მასწავლებელზე: „ისტორიულ გადასახედზე, იყო მხოლოდ ერთი მასწავლებელი, რომელიც გამუდმებით სტიმულს მამკვლავდა და მამდიდრებდა თავისი ცოცხალი აზრებით, დასაბუთებით, პერსპექტიული ხედვით. ეს ყველაზე მეტად დასაფასებელი მასწავლებელი იყო ალბერტ სპოლდინგი. სხვებიც, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანი იყვნენ, მაგრამ... სპოლდინგი ყველასაგან გამოირჩევა როგორც კონსტრუქციული აზროვნების და გამჭრიახი ინტუიციის ინტელექტუალური კლდე. შეუძლებელია ჩემი მაღლიერება მეტისმეტი იყოს“ [22, გვ. XV]. მასწავლებელმა გაიზიარა მოწაფის შეხედულებანი და 60-იანი წლებიდან დაწყებული არ თაკილობდა მისი იდეების ფარვატერში მოღვაწეობას. [იხ. მაგ. 126].

ახსიათებს ისტორიას, ადგილი აქვს ანთროპოლოგიაშიც.

კრებულში მოთავსებულ საპროგრამო სტატიაში „არქეოლოგიური პერსპექტივები“ [10, გვ. 5-32] ბინფორდი აზუსტებს და აკონკრეტებს არქეოლოგიის, როგორც მეცნიერების ამოცანებს: კულტურის ისტორიის რეკონსტრუქცია (გამონახული კულტურათა გენეტიკურ კლასიფიკაციაში); წარსულ ეპოქებში ცხოვრების წესის რეკონსტრუქცია (ყოფა, კონკრეტული პირობები და ა.შ.); კულტურული პროცესის რეკონსტრუქცია (სამეურნეო სისტემების, სოციალური ორგანიზაციის და სხვათა დინამიკა).

უნდა ითქვას, რომ 60-იანი წლების ბოლო საერთოდ აღინიშნება ახალი იდეებით პრეისტორიის შესწავლის კონცეფციათა ცვლილებების აუცილებლობის შესახებ. 1968 წელს, უკვე ინგლისში, ქვეყნდება დევიდ კლარკის „ანალიტიკური არქეოლოგია“, რომელიც მნიშვნელოვანწილად ეხმაურებოდა ლ. ბინფორდის იდეებს. ის ერთგვარად, კვლევის მეთოდისა და ანალიტიკური ხერხების გამოყენების შესაძლებლობის თვალსაზრისით, ავსებდა კიდევ მათ [26]. ამავე წელს კოლინ რენფრიუ, არქეოლოგიაში ახალი აზროვნების დანერგვის საქმეში კიდევ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ფიგურა, აქვეყნებს სტატიას „მოდელები პრეისტორიაში“ [96], რომელშიც დასაბუთებულია მოდელთა შექმნის დიდი პოტენციალი ზოგადად მეცნიერებაში თეორიების შესაქმნელად. არქეოლოგიაში ეს უნდა იყოს ლოგიკური წესების წყება, რომელთა ფარგლებში ხდება მოვლენის ანალიზი.

ლ. ბინფორდის ზოგ იდეას გარკვეულ წილად ეხმაურებოდა ე. ჰიგზის მოსაზრებანი [6]. ის ხაზს უსვამდა, რომ ტრადიციულად მოაზროვნე პრეისტორიკოსთა ძირითადი საქმიანობა, შემოფარგლული არტეფაქტების შეგროვებითა და მათი „კულტურებად“ დაჯგუფებით, ქმნის ფსევდო-ისტორიულ სურათს, რომელშიც მთავარ როლს ასრულებენ შემოსევები და მიგრაციები. აუცილებელია ყურადღების გადატანა კონკრეტული მოვლენებიდან, მათი გამომწვევი მიზეზების ახსნაზე. აქ დიდი დანხარების გაწევა შეუძლიათ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებსა და ინფორმაციის გაცვლას გარემოს შემსწავლელ მეცნიერებებსა და არქეოლოგიას შორის. არქეოლოგია აუცილებლად უნდა ჩაერთოს ფართო, ინტეგრირებულ ეკოსისტემურ კვლევაში (სისტემა ასე გაიზარება: ადამიანი – ცხოველი – მცენარე) და არა ძველი კონცეფციების განვითარების ახალი გზების ძიებაში.

იმავე 1968 წელს ბეტი მეგერსის რედაქციით ქვეყნდება კრებული „ანთროპოლოგიური არქეოლოგია ამერიკაში“ [86], რომელშიც განვითარებული იყო ენვირომენტალისტური და ეკოლოგიური მიდგომები.

ახალი სულისკვეთებით გამსჭვალულ ყველა ამ ნაშრომს ერთმანეთთან აახლოებს ტრადიციული არქეოლოგიის მიმართ მკვეთრი კრიტი-

კული დამოკიდებულება. რა იყო მაინც ახალი არქეოლოგიის წარმომადგენლების უკმაყოფილების მთავარი საფუძველი, რომელი ტრადიციულად მიღებული ხერხებისა და ახსნათა მოდელის გადასინჯვას მოითხოვდნენ ისინი? განზოგადოებული სახით კრიტიკა დაიყვანება შემდეგ პუნქტებზე [10; 65; შდრ. 50, გვ. 64-66]: ტრადიციულ არქეოლოგიას არ შეეძლო არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე ფართო ანთროპოლოგიური პრობლემების განხილვა და გადაწყვეტა; ის ძირითადად იფარგლებოდა არქეოლოგიური მასალის აღწერითა და სისტემატიზაციით; კვლევის პროცესს წინ არასოდეს უსწრებდა მნიშვნელოვანი პრობლემების დასმა; მას არ გააჩნდა რაიმე ღირებული კონცეპტუალური სქემა; ის მცდარად თვლიდა, რომ მონაცემების რაოდენობრივ ზრდას მექანიკურად მოყვება ცოდნის მომატება; უგულვებელყოფილი იყო არქეოლოგიური თეორიის არსებობის მნიშვნელობა; ტრადიციული არქეოლოგიის აზრით, ემპირიულად მოცემული ფაქტები წარმომადგენენ არქეოლოგიური ცოდნის ერთადერთ ლეგიტიმურ შინაარსს, ამდენად ნებისმიერი ინტერპრეტაცია, თუკი ის სცილდებოდა არქეოლოგიური წყაროს შინაარსის ფარგლებს, ცხადდებოდა სპეკულატიურად და ემპირიულად უკონტროლოდ; მათ ისტორიული პროცესების შესწავლა დაჰყავდათ არტეფაქტებისა და მატერიალური კომპლექსების დროსა და სივრცეში ცვალებადობის ფიქსირებამდე; მიუხედავად გამოცხადებული „ისტორიული“ მიდგომისა, კულტურული პროცესების შესწავლა არ მიმდინარეობდა; სრულებით იგნორირებული იყო ეთნოგრაფიული ანალიზის გამოყენების მნიშვნელობა; ერთ-ერთი უმთავრესი ნაკლი – კულტურის წიაღში ყოველნაირი ცვლილებების ასახსნელად გამოიყენებოდა მიგრაციებისა და დიფუზიების კონცეფციები; კულტურა გაიგივებული იყო მის არქეოლოგიურ გამოვლენასთან (არ ხდებოდა ცოცხალი და მკვდარი კულტურების გამიჯვნა) და ის განისაზღვრებოდა მისი ფიზიკური ნიშნების ჯამით.

საბოლოო ჯამში ტრადიციული არქეოლოგიის მთავარი ნაკლი გამოიხატება შემდეგნაირად: მან ვერ შეძლო ეფექტურად გადაეჭრა რომელიმე არქეოლოგიურ პრობლემათაგან, ე.ი. გამოეყენებინა არქეოლოგიური მონაცემები ინფორმაციის ეფექტური წყაროს სახით: 1) კულტურის ისტორიის; 2) წარსულის ცხოვრების წესის და 3) ზოგადი კულტურული პროცესების ასახსნელად.

ახალი არქეოლოგიის თვალსაზრისით, ყველა ამ პრობლემის უმთავრესი მიზეზი იყო ტრადიციული არქეოლოგიის ემპირისტული ბუნება და დასკვნების მიღების ინდუქციური ხერხი (ანუ ფაქტებიდან განზოგადობამდე). ამდაგვარი მიდგომა ზღუდავდა არქეოლოგიური ცოდნის არეს უშუალოდ დაკვირვების ობიექტის ფარგლებამდე ან ყველაზე დიდი, ტექნოლოგიაზე და საარ-

სებო ბაზის თაობაზე ყველაზე მარტივი ხასიათის მსჯელობებამდე [შდრ. 50, გვ. 66].

ტრადიციული არქეოლოგიის ემპირისტული ინდუქციური ბუნება და ქრონოლოგიურ-დესკრიპტიული ხასიათის კონსტრუქციები იწვევდა ახალი არქეოლოგიების განსაკუთრებულ სარკაზმს. მათი აზრით, ტრადიციული არქეოლოგიები ისევე უყურებდნენ არტეფაქტებს, როგორც პალეონტოლოგები განამარხებულ ძვლებს, ალაგებდნენ სტრატეგრაფიულ თანამიმდევრობებს, თვალს ადევნებდნენ კულტურათა ან არტეფაქტთა ერთობლიობების კავშირებს და მათ ცვლილებებს. ძალაუბრებურად იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ არტეფაქტებს გააჩნდათ გენეტიკური მასალა და მუტაციების უნარი. ამასთან დაკავშირებით ირვინ დევილი მეტად ირონიულად შენიშნავდა, რომ მათი (ე.ი. ქვის ხანაში მომუშავე ტრადიციული არქეოლოგიების – გ.კ.) ნაწერებიდან ისე ჩანს, რომ ქვის ინდუსტრიებს გააჩნიათ უნარი ქორწინების, ჰიბრიდიზაციის, განვითარების, ადაპტირებისა და შთამომავლობის ყოლის [35, გვ. 346], ხოლო ჯეიმს საკეტი ამას უმატებს: „არქეოლოგიური ტერმინოლოგია ხშირად მიგვანიშნებს ქვის იარაღთა შორის სქესობრივი ურთიერთობების არსებობის შესაძლებლობებზე“ [105, გვ. 67].

რა დაუპირისპირა ყოველივე ამას ახალმა არქეოლოგიამ?

„ახალი არქეოლოგიების“ თეორიული შეხედულებების არსი შეიძლება დაყვანილ იქნას რამდენიმე პრინციპულ დებულებამდე.³⁰ ერთ-ერთი უმთავრესი იყო ის, რომ არქეოლოგიის ამოცანად ჩაითვადა არა ისტორიული ხასიათის რეკონსტრუქციები (ისტორიის ამერიკული გაგებით), არამედ ადამიანის ქცევისა და კულტურის განვითარების პროცესის კანონზომიერებების დადგენა. ამდენად არქეოლოგია ნაწილია არა ისტორიისა, არამედ განეკუთვნება ანთროპოლოგიურ მეცნიერებათა წრეს. კულტურა გაგებულ იქნა, როგორც გარემოს მიმართ ადამიანთა ადაპტაციის განვითარებადი დინამიური სისტემა, რომლის მოქმედების კვალი ილექება არქეოლოგიურ ნარჩენებში. ერთერთი მთავარი მიზანი „ახალი არქეოლოგიისათვის“ იყო დისციპლინის „ნამდვილ მეცნიერებად“ გადაქცევა და მისი შესაბამისი მეთოდოლოგიით აღჭურვა. მნიშვნელოვან მოთხოვნას წარმოადგენდა კომპიუტერული ტექნიკის ფართო გამოყენება კულტურული პროცესების მოდელირებისათვის. ფართოდ უნდა დანერგილიყო მათემატიკური მეთოდებიც.

³⁰ არსებობს „ახალი არქეოლოგიის“ კონცეფციების განზოგადების მრავალგვარი ვარიანტი, როგორც ამ მიმართულების მომხრეების მიერ ფორმულირებული [100, გვ. 39; 144, გვ. 31-32], ასევე მისი კრიტიკოსების მიერ შემოთავაზებული [50, გვ. 67-73]. ამ უკანასკნელს ეკუთვნის, ალბათ, პროცესუალური არქეოლოგიის თეორიული შეხედულებების ყველაზე საფუძვლიანი ანალიზი როგორც არქეოლოგიური, ასევე ფილოსოფიური თვალსაზრისით.

„ახალი არქეოლოგიის“ უმთავრეს ცნებებად ჩამოყალიბდა „სისტემა“, „ჰიპოთეზების შემოწმება“, „კანონები“, „პროცესები“, „ახსნა“.

„ახალი არქეოლოგიები“ საზოგადოებას განიხილავენ როგორც გარკვეული სტრუქტურის მქონე სისტემას. სისტემური მიდგომის თავისებურებანი მოკლედ შეიძლება ასე დავახასიათოთ: საზოგადოება ან კულტურა გაგებულა როგორც სისტემა თავისი ცვალებადი პარამეტრებით. სისტემის მთავარ პარამეტრებს შეადგენენ მოსახლეობის სიდიდე, სამოსახლოების ტიპი, მეურნეობა, გაცვლა, იდეოლოგია და ა.შ. სისტემის განვითარება დროში შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს როგორც ერთმანეთის მიყოლებით მონაცვლე სისტემური მდგომარეობების სერია, რომელთაგანაც ყოველი ხასიათდება დროის გარკვეულ მონაკვეთში სისტემური პარამეტრების გარკვეული სიდიდით. ერთმანეთს მიყოლებული სისტემური მდგომარეობები ქმნიან სისტემის ტრაექტორიას. საკვებით გამართლებულია წარმოდგინოთ ყოველი სისტემა როგორც მის სტრუქტურაში შემავალი ელემენტების იერარქიული ერთობლიობა. სისტემის იერარქიულობა გულისხმობს, რომ მისი ყოველი ელემენტი შეიძლება განიხილებოდეს როგორც გარკვეული სუბსისტემა, ასეთ სუბსისტემაში აღმოჩნდება ჩართული ადამიანების გარკვეული მოქმედება, არტეფაქტები და შესაბამისი გარემო. თვით სისტემაც შეიძლება შედიოდეს უფრო მაღალი დონის მაკროსისტემაში მისი სუბსისტემის სახით. სისტემისა და სუბსისტემების ურთიერთობა და ცვალებადობა შეიძლება აღიწეროს კიბერნეტიკიდან ნასესხები კონტროლის თეორიის ტერმინებით, სადაც მთავარ ცნებებს წარმოადგენს პოზიტიური და ნეგატიური უკუკავშირები. სისტემის სტაბილური არსებობა შედეგია ნეგატიური უკუკავშირისა. კულტურა თავისი არსით მეტად კონსერვატიულია, ხოლო სისტემის სტაბილურობა შეიძლება გამოიხატოს გემეოსტაზისის ტერმინებში. ამავე დროს განვითარება და ცვლილება ადეკვატურად არ შეიძლება გამოიხატოს იმავე ტერმინებში, უბრალოდ როგორც გემეოსტატიური პასუხი გარეშე მომხდარ ცვლილებებზე. კულტურული ცვლილებანი შეიცავენ სტრუქტურის ღრმა და შეუქცევად ცვლილებებს. ამდენად მოდერნიზაციის პროცესი არ შეიძლება ავხსნათ მხოლოდ ნეგატიური უკუკავშირით. პირიქით, განვითარების ციკლები გულისხმობენ პოზიტიური უკუკავშირების არსებობას, რაც უზრუნველყოფს კიდევ განვითარებას.

ნებისმიერი სისტემა ისწრაფვის შეინარჩუნოს სტაბილური, გაწონასწორებული მდგომარეობა. ამავე დროს მისი ცალკეული ელემენტები (სუბსისტემები) სხვადასხვა გარემოებათა გამო განიცდიან ცვალებადობას. სისტემა, დინამიკური წონასწორობის შესანარჩუნებლად, ვალდებულია მოახდინოს რეაქცია მისი ცალკეული ელემენტების ცვლილებაზე. ამ რეაქციათა არსზე არის სწორედ დამოკიდებული სისტემის განვითარება ან კონსერვატიულობა, ან სულაც

მისი მოსპობა და მის ადგილზე ახლის გაჩენა. ამდენად, განვითარების პირველშიზეზად, სისტემატიკოს მკვლევართა კონცეფციით, შეიძლება გამოდგეს სისტემის ერთ-ერთი ელემენტის ან ელემენტთა ერთობლიობის რეაქცია რაიმე გამღიზიანებელზე სმდრ. 44, გვ. 120; 45ჯ.

პროცესუალისტიკებმა ტრადიციული მიდგომებისაგან განსხვავებული კვლევის მეთოდოლოგია შეიმუშავეს. არქეოლოგიური ფაქტების ინდუქციურ განზოგადოებებს და თავისი ბუნებით ინტუიციურ დასკვნებს ლ. ბინფორდმა დაუპირისპირა დედუქციური მეთოდი, რომელიც გულისხმობდა ჰიპოთეზების აგებას და შემდეგ მათ დამოუკიდებელ ფაქტებთან შეპირისპირებას. ბინფორდის განმარტებით, „რაიმე ფაქტთან დაკავშირებით შეხედულებათა გამოთქმა არ შეიძლება იყოს არქეოლოგიური მუშაობის საბოლოო შედეგი... ვარაუდების გენერაციას (მნიშვნელობა არა აქვს რა გზითა და რა საშუალებით მოხდა ეს) შემდეგ საფეხურად უნდა მოჰყვეს ტესტირებადი ჰიპოთეზების გამომუშავება, რომლებიც შემოწმებული იქნებიან რა დამოუკიდებელი ემპირიული მონაცემების მიმართ, შეიძლება გამოყენებულ იქნან ვარაუდის შესამოწმებლად“ [12, გვ. 90].

ეს შეხედულება განმარტებულია შემდეგნაირად: ფაქტები თავის თავად არაფერზე მეტყველებენ. რამდენადაც არ უნდა გავზარდოთ გათხრების დიაპაზონი, რამდენადაც არ უნდა გავაუმჯობესოთ მონაცემთა მიღების ტექნიკა, რა ეთნოგრაფიული პარალელებიც არ უნდა გამოვიყენოთ მათ ასახსნელად – ეს ყველაფერი თავისთავად არ გაამდიდრებს ჩვენ ცოდნას წარსულის შესახებ. ამ გზით ჩვენ მხოლოდ მეთოდოლოგიურ ჩიხში ვემწყვდებით [10, გვ. 13-14]. მხოლოდ ჰიპოთეზების გამომუშავება და შემდეგ მათი შემოწმება არქეოლოგიურ მონაცემების ბაზაზე გამოგვიყვანს ამ მდგომარეობიდან. საჭიროა ჰიპოთეზების შემოწმება გადაიზარდოს მეცნიერულ პროცედურაში. კულტურული პროცესის შესწავლა ჩვეულებრივ დაჰყავთ სტადიალურ კლასიფიკაციამდე და ტენდენციებისა და კანონზომიერებების გამოვლინებამდე ემპირიულ განზოგადოებების სახით. მაგრამ არქეოლოგიური მასალის ყველაზე სრული სისტემატიზაციაც კი ვერ მოგვცემს პროცესის არსის გაგებას, ვერ ახსნის ფაქტებს.

სწორედ ფაქტების ინდუქციურ განზოგადებას და ე.წ. „სალი აზრის“, „გონიერი“ და მისი მსგავსი ვარაუდების გამოთქმას უპირისპირებს ბინფორდი ჰიპოთეზების მეცნიერულ გამომუშავებას, რომლის დროსაც მთავარია არა იდეათა წარმოქმნის საფუძველი, არამედ მათი შემოწმების საშუალებები.

ვარაუდების და განზოგადებების შემოწმებას სჭირდება არა ფაქტოლოგიური ბაზის უზომო გაზრდა, არამედ სულ სხვა რამ – ამგვარი ბაზების სიმრავლე და ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებლობა. სწორედ ეს ქმნის საფუძველს

ჰიპოთეზების შესამოწმებლად. ამ შემთხვევაში ჰიპოთეზა დედუქციის საშუალებით წარმოადგენს როგორც იმ ფაქტების განზოგადებას, რომელთა ასახსნელადაც შემუშავდა იგი, ასევე იმ ფაქტებისაც, რომელთა ბაზაზეც ის მოწმდება.

კვლევა წარმოადგენს რთულ მრავალსაფეხურებიან პროცესს: დაკვირვება – განზოგადება – ამხსნელი ვარაუდი – შემოწმება დამოუკიდებელ არქეოლოგიურ ფაქტებზე.³¹ ამგვარი კვლევითი პროცესის საბოლოო მიზანს წარმოადგენს კულტურის განვითარებისა და „ქცევის“ შესახებ ზოგადი კანონების გამომუშავება. „არქეოლოგიურ მონაცემებში განსხვავებებისა და მსგავსებების ასახსნელად ჩვენი კვლევის საბოლოო მიზანს წარმოადგენს კულტურული დინამიკის კანონების ფორმულირება“ [12, გვ. 100]. სწორედ ამგვარი კანონების არსებობა აქცევს არქეოლოგიას ნამდვილ მეცნიერებად.

კანონშემოქმედებითი შემეცნებითი პროცესების საფუძვლების ძიებაში „ახალი არქეოლოგიები“ მიუბრუნდნენ პოზიტივისტური ფილოსოფიის გარკვეულ მიმდინარეობას, კერძოდ ლოგიკურ პოზიტივიზმს, მისი ბოლო, განვითარებული ფაზის – ლოგიკური ემპირიზმის ფორმით [50, გვ. 9]. ცალკე მიმართულების სახით, ლოგიკური ემპირიზმი ჩამოყალიბდა 20-იან წლებში ვენაში და შემდგომ დიდი გავლენა მოიპოვა სოციალური ხასიათის მეცნიერებაში. ამ მიმართულების ერთ-ერთი გავლენიანი სკოლა ეყრდნობოდა კარლ ჰემპელის იდეებს და სწორედ ამ იდეებით შეიარაღდნენ „ახალი არქეოლოგიის“ პირველი ტალღის წარმომადგენლები („და ფრიადაც სამწუხაროდ“ - აღნიშნავენ კ. რენფრიუ და პ. ბანი [99, გვ. 416]).

„პროცესი“ ერთ-ერთი ქვაკუთხედი ცნებაა „ახალი არქეოლოგიის“ შეხედულებებში. თვითონ ბინფორდი მას ასე განმარტავს: „პროცესი, როგორც მე ეს მესმის, წარმოადგენს სისტემის კომპონენტს, ან მასტიმატიზებელ კომპონენტებსა და გარემოს შორის მოქმედ დინამიკურ (მიზეზ-შედეგობრივ) ურთიერთობებს. ჩვენ უნდა მოვუძებნოთ ახსნა დაკვირვების არეში მოხვედრილ ფენომენს. ჩვენი დაკვირვების ახსნა წარმოადგენს იმ ერთადერთ გზას, რომელიც მიგვიყვანს წარსულის ცოდნამდე. ახსნა (ექსპლანაცია) არქეოლოგისათვის იწყება მაშინ, როდესაც არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაკვირვებანი კულტურული თუ ბიჰევიორული ფუნქციონირების კანონების გამოყენებით უკავშირდება წარსულის პირობებსა თუ მოვლენებს [12, გვ. 117].

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცნებაა „კულტურული ეკოლოგია“, რაც გულისხმობს, რომ ცვლილებათა გამოწვევი მთავარი მიზეზები უპირატესად საძიებელია ისეთ ფაქტორებში, როგორიცაა კლიმატური ცვლილებები,

³¹ ამ მეთოდოლოგიის პრაქტიკული გამოყენების თაობაზე იხ. [64].

აგროკულტურული მოსავლიანობის მერყეობა, ტექნოლოგიური ცვლილებანი, დემოგრაფიული ფაქტორები.

კულტურული პროცესის შესწავლის („ახსნის“) არქეოლოგიური კვლევის მთავარ მიზნად გამოცხადება „ახალი არქეოლოგიის“ ერთ-ერთი ყველაზე მკაფიო განმასხვავებელი ნიშანი აღმოჩნდა და სწორედ აქედან გამომდინარე მიიღო მან კიდევ ერთი, უფრო დეფინიციური ხასიათის სახელწოდება - „პროცესუალური არქეოლოგია“.

ამდენად, შეიძლება მოკლედ ჩამოვყალიბოთ „ახალი არქეოლოგიის“ მთავარი კონცეფციები:

1. არქეოლოგიის, როგორც მეცნიერების ბუნება – უნდა იყოს ამხსნელი (ექსპლანაციური) და არა აღწერილობითი (დესკრიპციული). არქეოლოგიის ამოცანაა არა მარტო აღადგინოს ცალკეული სტატიკური სურათები, არამედ ახსნას წარსულში მომხდარი ცვლილებები.

2. ექსპლანაცია – მისი საგანი კულტურული პროცესი და არა კულტურის ისტორია. „ახალი არქეოლოგია“ მეცნიერების ფილოსოფიაზე დაყრდნობით უნდა აზროვნებდეს კულტურული პროცესის საზღვრებში, ადგენდეს, რა ცვლილებებს ჰქონდა ადგილი ეკონომიკურ და სოციალურ სუბსისტემებში. ეს კი მოითხოვს განზოგადოებების გამომუშავებას.

3. დასაბუთება – უნდა იყოს დედუქციური და არა ინდუქციური. აუცილებელია მაქსიმალურად შესაძლებელი რაოდენობით ჰიპოთეზების ფორმულირება, მოდელის შექმნა და შემდგომ მათი დამოუკიდებელ ფაქტოლოგიურ ბაზასთან შეპირისპირება.

4. დასკვნები უნდა იყოს მკაფიო და გარკვეული; მათი საბუთიანობა უნდა ეფუძნებოდეს არა ვინმეს პიროვნულ ავტორიტეტს, არამედ ლოგიკური არგუმენტების მკაფიო სისტემას. ისინი უნდა ექვემდებარებოდეს შემოწმებას დამოუკიდებელ მონაცემთა მიხედვით.

5. კვლევის არეს ფოკუსირება: საჭიროა კვლევის მკაფიო პროგრამის თუ პროექტის შექმნა და არა მონაცემთა დაუსრულებელი აკუმულაცია. კვლევის პროგრამა უნდა დაიგეგმოს ისეთნაირად, რომ მისი განხორციელების შედეგად შესაძლებელი გახდეს პასუხის გაცემა კვლევაზე დასმულ კონკრეტულ შეკითხვებზე.

6. მეთოდების არჩევა – უნდა გამოყენებულ იქნას აღწერის ზუსტი მეთოდები, რაოდენობრივი და სტატისტიკური ხერხების, ფიზიკის, ქიმიის, გეოლოგიის, პალეობოტანიკის, პალეოზოოლოგიის და სხვა მეცნიერებათა მეთოდების ფართო გამოყენებით.

7. შემეცნებითი ოპტიმიზმი – ტრადიციული არქეოლოგიის წარმომადგენლები (განსაკუთრებით, მისი ჰიპერსეკუპტიკური ფრთის წარმომადგენლები) ხშირად ხაზს უსვამენ, რომ მენტალური ხასიათის მოვლენები შეუცნობადია, ხოლო სოციალური ორგანიზაციის დეტალების აღსადგენად არქეოლოგიური მონაცემები საკმა-

რისი არ არის. „წარსული შემეცნებადია“ - აცხადებს ლ. ბინფორდი [10, გვ. 26] და ამით ხაზს უსვამს პროცესუალური არქეოლოგიის რწმენას წარსულის სოციალური თუ იდეოლოგიური პროცესების ახსნის შესაძლებლობაში.

ახალი ანუ პროცესუალური არქეოლოგიის სამეცნიერო ასპარეზზე გამოჩენას ტრადიციული არქეოლოგიის წარმომადგენლების დიდი ნაწილი სრული მიუღებლობითა და დაუფარავი სარკაზმით შეხვდა [1; 83; 88; 89; 135; 128].

განსაკუთრებით მკვეთრი ტონით იყო დაწერილი ა. ჰოგარტის სტატია „სალი აზრი არქეოლოგიაში“. წერილი სავსეა სარკაზმებით, მაგ.: „ანალიტიკური არქეოლოგიის მიერ შემოთავაზებული ინგლისური ენის იდეოსინკრაზიული ვერსია“, ან კიდევ: „არ არსებობს ასეთი რამ – ახალი არქეოლოგია. ეს არის უბრალოდ ახალ-მოლაპარაკე არქეოლოგია, შემოსილი ახალი ლექსიკით. „ჰიპოთეზების გენერაცია და დამტკიცება“, „ლოკაციური ანალიზი“, „დროით-სივრცითი ეპიზოდები“ - ეს, რა თქმა უნდა, ახალი სიტყვებია, მაგრამ არა მათ უკან მდგარი იდეები და ცნებები“ [69, გვ. 301].

ამგვარი კრიტიკული გამოხმაურებების მიუხედავად, პროცესუალური არქეოლოგიის მეთოდებმა და კონცეფციებმა სულ მალე მოიპოვეს აღიარება არქეოლოგთა საკმაოდ ფართო წრეში.

განსაკუთრებით მომხიბლავი აღმოჩნდა მიმდევრებისათვის პროცესუალიზმის მეთოდოლოგიური საფუძვლები – პირველ რიგში ანალიტიკური მეთოდებისა და პროცედურების ფართო სპექტრი ფაქტოლოგიური მასალის დამუშავებისათვის, მოვლენათა მოდელისა და კომპიუტერებზე მათი „გათამაშება“, სისტემური ანალიზის შესაძლებლობანი. არქეოლოგიური კვლევის დარგში სისტემური აზროვნების დანერგვის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ცდა ეკუთვნის ცნობილ ინგლისელ არქეოლოგს კოლინ რენფრიუსს, რომელიც 70-იანი წლების დასაწყისიდან ხდება პროცესუალური მიდგომების ერთ-ერთი ბურჯი. მის განხმაურებულ წიგნში „ცივილიზაციის წარმოშობა“ [97] სისტემური ანალიზის საფუძველზე გადმოცემულია სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესი.

სწორედ სისტემურმა აზროვნებამ და სისტემათა თეორიის გამოყენებამ მისცა საშუალება არქეოლოგებს კომპიუტერული მოდელირებისაკენ გადაედგათ პირველი ნაბიჯები. მსგავს მოდელებს დასავლურ არქეოლოგიაში „სიმულაციებს“ უწოდებენ. ეს ნიშნავს დინამიკური, ანუ დროის ჭრილში ცვალებადი ისეთი მოდელის შექმნას, რომელიც აკმაყოფილებს წესების გარკვეულ წყებას. ასეთ მოდელებში გარკვეული საწყისი მონაცემების, სასტარტო პირობების შეტანით და მისი განმეორებადი აპლიკაციებით მიიღება სისტემური მდგომარეობების სერია, რომელსაც შეიძლება ჰქონდეს ან არ ჰქონდეს საერთო რეალურ ვითარებასთან [99, გვ. 417-426]. ჯერჯერობით რაიმე გადამწყვეტი შედე-

გები ამ გზით არავის მიუღია, მაგრამ გარკვეული წარმატებები მაინც არსებობს. ასე აჩვენებდა განახორციელა მესენის ბრინჯაოს ხანის სამოსახლოთა განვითარების მოდელირება, რის შედეგად მიღებულ იქნა დროის ჭრილში სამოსახლოთა მოდელის წყება. აღმოჩნდა მთელი რიგი საყურადღებო დამთხვევები რეალურად არსებულ ვითარებასთან, რამაც აჩვენა გამოყენებული მოდელის საკმაო სიცოცხლისუნარიანობა [28, გვ. 237-255]. მარტინ ვოლსტმა მოახდინა დემოგრაფიული მახასიათებლებისა და სოციალური ურთიერთობების კორელაციური მოდელირება გამყინვარების ხანის ევროპის მიმართ [151, გვ. 147-179]. ასეთივე რთული კომპიუტერული მოდელირება ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ჩაატარეს სუზან გრეგმა და არტურ კენმა მონადირე-შემგროვებელთა საზოგადოებების მიმართ [55; 71].

70-იანი წლებისათვის ცხადი გახდა, რომ არქეოლოგია ვერასოდეს ვეღარ იარსებებდა იმ ფორმით, როგორც იყო 60-იან წლებამდე, და ეს მართლაც რევოლუციის მაგვარი მოვლენა აღმოჩნდა არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის. როგორც აღნიშნავდა ჩეხი არქეოლოგი ე. ნეუსტუპნი: „თანამედროვე არქეოლოგიური თაობა... ცხოვრობს დისციპლინაში რევოლუციური გარდაქმნის პერიოდში“ [90, გვ. 39]. სიტუაციას მეტად მოხერხებულად მოერგო დ. კლარკის ერთ-ერთი პოლემიკური წერილის სათაური „გულუბრყვილობის დაკარგვა“ [27]. მთავარი გახდა იმის შეგნება, რომ „კარგი არქეოლოგიის საკეთებლად“ საკმარისი არ იყო მასალების აღწერა, კლასიფიკაცია და ქრონოლოგიურ სვეტებად განაწილება, რამდენადაც ვირტუოზულად ან უნდა შესრულებულიყო ეს. აუცილებელი იყო ნათელი, მკაფიო და, რაც მთავარია, შემოწმებადი ექსპლანაციების (ახსნების) გამოძევაზე წარსული დროის კულტურული პროცესების ასახსნელად [100, გვ. 39]. ჯერემი საბლოფის აზრით, აუცილებლად უნდა გაეხვას ხაზი ახალი არქეოლოგიის ორ მთავარ მიღწევას: 1. არქეოლოგთა პირდაპირი და ცხადი ყურადღება ანთროპოლოგიური ამოცანების გადასაჭრელად, განსაკუთრებით კულტურულ ცვალებადობათა მიზეზის კვლევის წინა პლანზე წამოწევა. ხაზგასმული იყო, რომ ცხადი თეორიული მიზნების გარეშე ტრადიციულ არქეოლოგიას არ ჰქონდა რაიმე კრიტერიუმი იმის გადასაწყვეტად, რა ხასიათის მასალები უნდა შეგროვილიყო და რა გზით უნდა წარმართულიყო მათი ანალიზი; 2. ახალი არქეოლოგიის თვალსაზრისით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს ცვალებადობაზე და არა ერთგვაროვნებაზე. ეს ნიშნავდა კულტურაზეც განსხვავებულ თვალსაზრისს იმასთან შედარებით, რაც მანამდე მეფობდა ამერიკულ არქეოლოგიაში. პრაქტიკაში ყველაფერი ეს ნიშნავდა შორს მიმავალი თეორიული, მეთოდოლოგიური და ტექნოლოგიური ინოვაციების გამოყენებას არქეოლოგიურ კვლევაში [103, გვ. 1-2].

70-იანი წლების დასაწყისში სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდა „ახალი არქეოლოგიის“ მომდევნო ტალღა. მისი გამოჩენის მომასწავებელი პირველი მერცხალი იყო პატი ჯო ვატსონის, სტეფენ ლე ბლანკისა და ჩარლზ რედმენის წიგნი „ექსპლანაცია არქეოლოგიაში. ცხადი მეცნიერული მიდგომა“ [139].³² გამოქვეყნდა სტატიათა სერია, რომლებშიც გაცილებით უფრო დეტალურად იყო განვითარებული ახალი არქეოლოგიისათვის ისეთი ცენტრალური ცნებების არსი, როგორიცაა კულტურა, სისტემა, მოდელი, ექსპლანაცია, არტეფაქტული ტიპი [48; 49; 68; 78; 79; 110; 111; 112]. კიდევ უფრო მკვეთრი ხდება გამიჯვნა ტრადიციულ არქეოლოგიასთან. „ახალი არქეოლოგიის“ ნეოფიტები თავის მიმართულებას განიხილავდნენ, როგორც „ცხადად მეცნიერულს“, „ობიტივისტურს“ და „ანტიემპირისტულს“ [139, გვ. 113; 65, გვ. 95; 67; 49, გვ. 405-412; შდრ. 50, გვ. 83]. გამოცხადდა, რომ ახალი არქეოლოგია არა მხოლოდ კვლევის ახალი პროგრამაა, არამედ ის წარმოადგენს რევოლუციურად ახალ პარადიგმას [87, გვ. 644-657].

პარალელურად ხდებოდა გარკვეული სტრუქტურულიცა თვითონ მოძრაობის შიგნით. ცალკე მიმართულებად ჩამოყალიბდა ე.წ. „ბიჰევიორალური“ არქეოლოგია, რომელიც ისწრაფოდა შეესწავლა არქეოლოგიურ წყაროებში ადამიანთა ქცევის გამოვლინება [110; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 117]. ამ მიმართულების ყურადღების ცენტრში იმყოფებოდა ის ფორმატიული პროცესები, რომლებიც განაპირობებდნენ არქეოლოგიური ძეგლის წარმოქმნას [115; 42; 62; 133; 152].³³

არქეოლოგიური ძეგლის ფორმატიული პროცესების მიმართ ინტერესის ნიადაგზე წარმოიშვა კიდევ ერთი, ჩვენთვის ეგზოტიკური მიმართულება – ექსპერიმენტული არქეოლოგია (ამ მიმართულების შესახებ იხ. [144, გვ. 40-44]). 70-იანი წლების დასაწყისში არიზონის უნივერსიტეტის პროფესორი ვილიამ რატიე თავის სტუდენტებთან ერთად ახარისხებდა „არტეფაქტებს“ მუნიციპალურ სანაგვეზე ტუსკონში და გზების გასწვრივ, რათა თვალნათლივ აეხსნა, როგორ ილექებოდა ნივთები

³² ამ წიგნის მეორე გამოცემას 1984 წელს უკვე ერქვა „არქეოლოგიური ექსპლანაცია. მეცნიერული მეთოდი არქეოლოგიაში“ [141].

³³ ამ საკითხებში ამერიკელები არ იყვნენ პიონერები. ჯერ კიდევ 50-იან წლებში ჰანს იურგენ ეგერსმა გერმანიაში ჩამოაყალიბა არქეოლოგიური წყაროს კრიტიკის საფუძვლები. მის შეხედულებებში ცენტრალურ პუნქტს წარმოადგენდა განსხვავებულობანი „ცოცხალ“ (ოდესღაც არსებულ), „მკვდარ“ (არქეოლოგიურად დალექილი ცოცხალი კულტურის ნაწილი) და „აღმოჩენილი“ (არქეოლოგიურად დაფიქსირებული მკვდარი კულტურის ნაწილი) შორის [იხ. 57, გვ. 190].

„ცოცხალი“ კულტურიდან „მკვდარში“ და საერთოდ, რისი თქმა შეიძლება მათ მიხედვით მთლიანად საზოგადოებაზე [93; 94].

პროცესუალური არქეოლოგიები დასაწყისიდანვე თვლიდნენ, რომ არქეოლოგთა მიერ ჩამოყალიბებული ჰიპოთეზები, კანონთა უნივერსალური ბუნებიდან გამომდინარე, შეიძლება და უნდა შემოწმდნენ კიდევ ეთნოგრაფიულ კონტექსტზე დაყრდნობით [50, გვ. 84]. ჯეიმს დიტცმა უფრო განავრცო ეს პოსტულატი და გამოაცხადა, რომ „კულტურის მატერიალური ასპექტები მათ ბიპეივორისტულ კონტექსტში, მიუხედავად მათი წარმოშობისა, შეიძლება იყოს არქეოლოგიური შესწავლის ობიექტი“ [33, გვ. 122]. ამას უკავშირდებოდა აგრეთვე ზოგად კულტურულ ფენომენში მატერიალური კულტურის საზღვრების პრობლემის გადაჭრის აუცილებლობა.

რიჩარდ გოულდმა მოუწოდა „ანთროპოლოგიის ახალი სახეობის – ადამიანთა ნარჩენების“ ანთროპოლოგიის შექმნისაკენ [52, გვ. 816]. ამ ახალი მიმართულების³⁴ მიზანი იყო მატერიალურ ნარჩენებსა და ადამიანთა ქცევას შორის არსებული თანმიმდევრული ურთიერთდამოკიდებულებების აღმოჩენა და მათი ფორმულირება კანონისმაგვარი დებულებების სახით. ამგვარი „კანონისმაგვარი დებულებები“ ("lawlike prepositions"), მ. შიფერის მიხედვით, წარმოადგენენ „დროისა და სივრცის გარეშე არსებულ მტკიცებებს ორისა და მეტი ცვალებადის მიმართ“ [11, გვ. 148].

გრძელდებოდა არქეოლოგიაში პოზიტივისტური ყაიდის უნივერსალური კანონების დამკვიდრების ცდები [49; 95]. ჯ. ფრიტცი და ფ. პლოგი თვლიდნენ, რომ არსებობს მეცნიერული დასაბუთების ორი ურთიერთდაკავშირებული დონე. პირველზე ხდება არქეოლოგიური მონაცემების ნიშნების დაკავშირების ცდები წარსულის მოვლენების ნიშნებთან; მეორეზე – ამ წარსულის ნიშნებისა მათ გამომწვევ წინაპირობებთან. სანამ შემუშავდება მიზეზობრივი კანონები, არქეოლოგები უნდა ემყარებოდნენ პროტოკანონებს („იდეათა და წარმოდგენათა კრებულს, რომლებიც კანონისმაგვარად ფუნქციონირებენ“ [49, გვ. 408; 48, გვ. 135-137]. საკმაოდ რთული ლოგიკურ-სისტემური კონსტრუქციის მოდელი ააგეს ჰ. ტაგლმა, ა. თაუნსენდმა და თ. რაილიმ [137], რომელთა მიხედვით ექსპლანაცია მიიღწევა ისეთი აბსტრაქტული შედეგის (calculus) შექმნით, რომელიც იდენტიფიცირებს ერთმანეთთან ურთიერთობაში მყოფ ყველა ცვალებადს და განმარტავს ამ ურთიერთობათა მსვლელობას. თუმცა ამ შემთხვევაში ავტორები აცხადებენ, რომ მათ მოდელს არაფერი აქვს საერთო ზოგად კანონებთან, მოდელის ცნება აშკარად ახალი არქეოლოგიის პოზიტივისტური არსენალი-

დანაა ნასესხები. კიდევ უფრო რთული მრავალდონიანი კანონშემოქმედებითი მოდელი წარმოადგინეს დ. რიდმა და ს. ლებლანკმა [95].

70-იანი წლების ბოლოსათვის „ახალი არქეოლოგიის“ განვითარებაში შეინიშნება გარკვეული ცვლილებანი. პუბლიკაციათა ტონი ნაკლებ პოლემიკური ხდება წინა ათწლეულთან შედარებით და ძირითადად იფარგლება ამ მიმდინარეობის შიდა პრობლემებით. იმართება ღია დისკუსიები American Antiquity-ს ფურცლებზე, იწყებს გამოსვლას კრებულების სერია "Advances in Archaeological method and Theory" მაიკლ შიფერის რედაქციით,³⁵ ქვეყნდება მიმოხილვითი ხასათის ნაშრომები [114; 38]. ამავე დროს სულ უფრო საგრძნობი ხდება კრიზისული ხასიათის მოვლენების გაჩენაც [39; 153, გვ. 64-65].

პირველ რიგში ეს შეეხო ზოგადი კანონების სფეროს. არანაირი არატრივიალური ზოგადი კანონი კულტურული პროცესების შესახებ არც შემუშავებულა და არც ტესტირებულა „დამოუკიდებელი მონაცემების ბაზაზე“ [76, გვ. 107]. უკვე 1977 წელს ლ. ბინფორდი აღნიშნავდა: „ტერმინი „ახალი არქეოლოგია“ ძალიან ხშირად გამოიყენება. მაგრამ ვარგისიანი თეორიის შექმნის მიმართულებით რაიმე პროგრესის არქონის პირობებში არ არსებობს „ახალი არქეოლოგია“, უკეთეს შემთხვევაში არსებობს მხოლოდ ანტიტრადიციული არქეოლოგია... ის რაც ამ სახელით [ახალი არქეოლოგია – გ.კ.] არის ამჟამად წარმოდგენილი, ეს არის გაურკვეველობის, ოპტიმიზმის და ერთმანეთისაგან უკიდურესად განსხვავებული პროდუქციის ანარქია“ [13, გვ. 92]. თეორიული ცვლილებების მიზანი კვლავაც მიუღწეველი რჩებოდა. გამოცხადებული რევოლუცია უფრო მეთოდოლოგიური ხასიათისა აღმოჩნდა და არ შეხებია მეცნიერების ეპისტემოლოგიურ საწყისებს [38, გვ. 439; 87, გვ. 654].

გამოიკვეთა ის მდგომარეობაც, რომ თურმე არც რაიმე ერთიანი „ახალი არქეოლოგია“ არსებულა, მკაფიო კონცეფციებითა და მეთოდებით. 70-იანი წლებისათვის ეს იყო მეტად არაერთგვაროვანი მკვლევარების ჯგუფი, რომელსაც აერთიანებდა მხოლოდ ერთი რამ – უკმაყოფილება ტრადიციული სკოლის მოღვაწეობით. თვით ლ. ბინფორდიც ცდილობს დისტანცირებას ბევრი ახალი ტალღის მიმდევრებისაგან, და მათ შრომებს მისი პირველადი იდეების დამახინჯებად აცხადებს [21, გვ. 3, 31].

ბევრი არქეოლოგი ერთმანეთში ურევდა თეორიას, მეთოდოლოგიას და კვლევის ხერხებს. ძალიან ადრე ჩაითვალა, თანაც ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე, რომ არქეოლოგიას უკვე გააჩნდა თეორიული ბირთვი, რომელზე დაყრდნობითაც შეიძლებოდა ნაყოფიერი კვლევის წარმატება. ჩათვლილი იყო, რომ ამგვარი თეო-

³⁴ „ნაგვის შემსწავლელი ახალი მეცნიერება“ - ირონიულად აღნიშნავდა გიბონი [50, გვ. 85].

³⁵ 1989 წელს ის შეიცვალა მისი მემკვიდრე ახალი სერიით "Archaeological Method and Theory".

რია, სწორედ გამოყენებული, ნებას მისცემს არქეოლოგებს დაუკავშირონ არსებული მონაცემები წარსულის რეკონსტრუქციის მცდელობებს [შდრ. 103, გვ. 2-3]. ამგვარი კვლევის მიზნებისა და პროცედურების სიცხადე, როგორც სჯეროდათ არქეოლოგებს, შესამჩნევად გააუმჯობესებდა ერთი მხრივ რეკონსტრუქციათა ხარისხს, ხოლო მეორე მხრივ, წინ წასწევდა და განავითარებდა არქეოლოგიის თეორიის ძირითად ბირთვს. სამწუხაროდ, ამდაგვარი პროცედურებისა და ვარაუდების შემოწმების ნაცვლად თეორიული ძიება შემოიფარგლა განყენებული მსჯელობებით ახალი თეორიის აგების ლოგიკური საფეხურების შესახებ [49; 80; 88; 89; 106; 107; 104; 137; 139; 140; 142; 143].

თანდათან ცხადი ხდებოდა, რომ არ არსებობს რაიმე მნიშვნელოვანი თეორია და ყველაფერი შემოიფარგლებოდა მხოლოდ რიტორიკული მსჯელობებით მიზნებსა და ამ მიზნების მისაღწევი გზების შესახებ.

გაჩნდა „ახალი არქეოლოგიის“ ზოგადი შეხედულებების გადასინჯვის ცდებიც. გარკვეულწილად რევიზიონისტული აღმოჩნდა ფრედ პლოგის ნაშრომი „პრეისტორიულ ცვლილებათა კვლევა“, რომელშიც მან თავიდან გადახედა არქეოლოგიური ნაშთებიდან სოციალური ორგანიზაციის შესახებ დასკვნების მიღების საკითხებს, რაც პროცესუალური არქეოლოგიის ერთერთ მნიშვნელოვან საკვლევ სფეროს წარმოადგენდა [91; 92]. გარკვეული ეჭვები კულტურულ რეკონსტრუქციათა არსებული ტენდენციების შესახებ გამოთქვა რ. გოულდმა [52].

არქეოლოგთა ერთმა ნაწილმა ჩათვალა, რომ არქეოლოგიური თეორიის ჩამოყალიბების საქმე ნომოლოგიურ-დედუქციური მეთოდის შემოღებით უკვე მომთავრებული საქმეა. მეორე ნაწილმა, გულაცრუებულმა ზოგადი თეორიის არარსებობით, კვლავ, როგორც ეს იყო „ახალი არქეოლოგიის“ წარმოშობამდე, მიმართა თეორიების პირდაპირ სესხებას სხვა მეცნიერებებიდან, მაგ. ეკოლოგიიდან, გეოგრაფიიდან, დემოგრაფიიდან და ა.შ. უმეტესწილად ეს თეორიები, თეორიული და მეთოდოლოგიური ცნებები და ტერმინები იხმარებოდა უკრიტიკოდ, არაადეკვატურად და უბრალოდ უმისამართოდ [შდრ. ეკოლოგიაში – 101; დემოგრაფიაში – 51; 59; 60].

წარსულში სოციალურ ცვლილებათა არსებული რეკონსტრუქციებით უკმაყოფილების ფონზე ახალი არქეოლოგიის წიაღში დაიწყო განვითარება საკმაოდ მძლავრმა ევოლუციონისტურმა მიმდინარეობამ.

ზოგი ავტორი აგრძელებს 50-60-იანი წლების კულტურული ევოლუციონიზმის ტრადიციებს [70; 108], რომლის ფარგლებში ევოლუცია უფრო სოციალური გაგებით განიხილებოდა [38, გვ. 443]. 1977 წელს გამოქვეყნებულ კრებულში „პრეისტორიულ ცვლილებათა ექსპლანაცია“ [66] ცნება „ევოლუცია“ იხმარებოდა სხვადა-

სხვა განსხვავებულ კონტექსტში. ზოგიერთ სტატიამ, რომლის ამოსავალი საფუძველი იყო ფუნქციონალისტური ან ეკოლოგიური მიდგომა, ევოლუცია გულისხმობდა სისტემათა ცვალებადობებს [47], სხვებში [109] ის უფრო სოციოკულტურულ ანთროპოლოგიაში უაიტის, მ. სალინზის და ე. სერვისის მიმართულებების ფარგლებში ჯდებოდა.³⁶

ბიოლოგიურ-ევოლუციონისტური ხასიათის აღმოჩნდა ბ. ტრიგერის, მ. კონკისა და რ. დანელის შეხედულებანი [136, გვ. 31-33; 29; 38]. ევოლუციური პროცესი ადამიანთა საზოგადოებაში მათ წარმოუდგენიათ, როგორც ბუნებრივი სელექციის მოქმედების შედეგი.

„ახალ არქეოლოგიაში“ შექმნილ კრიზისულ ვითარებაში ავანსცენაზე კვლავ ლ. ბინფორდი გამოდის, რომელიც აქვეყნებს სტატიათა სერიას, რომელშიც დასახულია არქეოლოგიური თეორიის ბირთვის აგების პრობლემის გადაჭრის გზები [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. მთავარ პრობლემად დაისვა საკითხი, თუ როგორაა შესაძლებელი დღევანდელი არქეოლოგიური მონაცემების გარდაქმნა იმ დინამიური პროცესების ცოდნაში, რომლებმაც გამოიწვია ამ მონაცემების წარმოშობა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც არქეოლოგიურ მონაცემებს მიეცემა დინამიური შინაარსი, შესაძლებელი იქნება წარსულში ადამიანთა ქცევისა და კულტურულ ცვლილებათა შესახებ ჰიპოთეზების შემუშავება და ტესტირება.

ამ პრობლემამ არქეოლოგებს გაამახვილებინა ყურადღება ორ ოპერაციონალური ხასიათის დონეზე, რომლებსაც შესაბამისად დაერქვა „ქვედა დონის ინტერპრეტაციები“ და „საშუალო დონის თეორია“ [150, გვ. 249-250].

პირველი მათგანი განხორციელდა ე.წ. „ბიჰევიორისტულ“ მიდგომებში.

მეორე, „საშუალო დონის“ ანუ „გამხიდავი“ („bridge“) თეორიის აგების ინიციატორი იყო სწორედ ლ. ბინფორდი, რომელმაც ხაზი გაუსვა, რომ მის მიზანს წარმოადგენს წარსულის კულტურულ სისტემათა და თანამედროვე არქეოლოგიურ მონაცემებს შორის ზოგადი, პროგნოზირებადი კავშირების აღმოჩენა [13].

თუ ბიჰევიორისტული მიდგომის ყურადღების ცენტრშია ინდივიდთა შეერთებული მოქმედების შედეგები, საშუალო დონის თეორიის შემთხვევაში მეტი ყურადღება ექცევა წარსულ სისტემათა ორგანიზაციას, განსაკუთრებით გარემოსა და კულტურის ურთიერთობებს მისი მეტად ფართო მნიშვნელობით.

საშუალო დონის თეორიის მთავარი არსია არქეოლოგიურ ნაშთებსა და წარსულის კულტურულ სისტემებს შორის დამაკავშირებელი რგოლის გამოძებნა, რომლის სახითაც ნაგულისხმებია თანამედროვე ცოცხალი კულტურების არქეოლოგიური თვალთახედვის კუთხით

³⁶ ამერიკული ანთროპოლოგიის ამ მიმართულების შესახებ იხ. [119; 120; 121].

შესწავლა. ეს კი ნიშნავს კვლევის აქცენტის გამახვილებას, საშუალო დონის თეორიების შემუშავებისა და შემოწმების მიზნით, ეთნოარქეოლოგიაზე, რაც ლ. ბინფორმა განახორციელა კიდევ ალიასკის ესკიმოსების ცხოვრების ყოფით დეტალებზე დაკვირვებით [15]. ამერიკულ არქეოლოგიაში ამის შემდეგ იწყება ეთნოარქეოლოგიის ბუმი [52; 77; 127; 131; 138; 147].

რ. გოულდმა, ავსტრალიელი აბორიგენების შესწავლის საფუძველზე, წარმოადგინა „ეთნოარქეოლოგიის ერთიანი თეორია“, რომელიც, მისი შეხედულებით, თანაბრად გამოსაყენებელი იქნებოდა მსოფლიოს ნებისმიერ კუთხეში [53].

ეთნოარქეოლოგიურ კვლევასთან დაკავშირებით დაისვა ორი მთავარი პრობლემა: 1. ცოცხალი კულტურებიდან აღებული ანალოგიების გამოყენების მართებულობა ცალკეულ არქეოლოგიურ შემთხვევებში წარსულის ცხოვრების მოდელების ასაგებად; 2. ქცევასა და მატერიალურ კულტურას შორის კორელაციის შესახებ განზოგადოებებისა და კანონების დადგენის მეთოდოლოგიური საფუძვლები, რომლებიც შეიძლება შემდგომ გამოდგეს ფართო კროს-კულტურული კავშირების ფორმულირებისათვის ეთნოარქეოლოგიურ დაკვირვებებსა და წარსულის კულტურებს შორის [12], გვ. 106]. რიჩარდ გოულდისა და პატი ჯო ვატსონის დისკუსიაში, ორივე ეს პრობლემა ურთიერთგადახლართული და ერთიმეორეზე დამოკიდებული აღმოჩნდა [54, გვ. 357]. რ. გოულდის აზრით, პირველ პრობლემასთან დაკავშირებით, ვითარება უფრო ისეთია, რომ არქეოლოგიურ მაგალითს არ მოეძებნება მსგავსი მოვლენა ეთნოარქეოლოგიურ ან ეთნოისტორიულ მონაცემებში. ყველაფერი, რასაც ჩვენ ამჟამად ვხედავთ, წარსულის არასრულფასოვანი სურათია. პრიმიტიული კულტურები საკმაოდ აკულტურირებულია, ბევრი უნიკალური ნიშანი კი დაკარგული. პრობლემას კიდევ უფრო ამძიმებს ის, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია ამოვხსნათ ქცევა მატერიალური ხასიათის ნიმუშების მიხედვით [53; 54].

კროს-კულტურული კავშირების ზოგადი პრინციპების თაობაზე არსებობს რამდენიმე მიდგომა. თუ ლ. ბინფორდი [14, 15] ყურადღებას ამახვილებს ადაპტაციის ბიოლოგიურ კონცეფციებზე, როგორც კროს-კულტურული დაკავშირების პოტენციურ წყაროზე, მ. შიფერი [113] ამდგვარ კავშირებს აფუძნებს მატერიალური ნიშნების გადამარხვის ერთიან პრინციპებზე.

შეიძლება ითქვას, რომ 70-80-იან წლებში პროცესუალური არქეოლოგიის ძალისხმევის დიდი ნაწილი სწორედ ეთნოარქეოლოგიისაკენაა მიმართული.

ზოგიერთმა პრობლემამ აქაც იჩინა თავი. მთავარი კი, საბლოფის აზრით, არის არქეოლოგთა დიდი ნაწილის მისწრაფება უშუალოდ დაუკავშირონ ეთნოგრაფიული პარალელი არქეოლოგიურ მონაცემებს [103, გვ. 4]. მისი აზრით, თეორიის შესამუშავებლად საჭიროა უფრო ხანგრძლივი და ეტაპობრივი პროცედურის შესრუ-

ლება: 1. თანამედროვე ან ისტორიული ქცევის აღწერა; 2. კონკრეტული ქცევის ახსნის მცდელობა და იმის განსაზღვრა, აქვს თუ არა ამგვარ ექსპლანაციას კროს-კულტურული დადასტურება; 3. ქცევის დაკავშირება მის მატერიალურ შედეგებთან; 4. კვლევის ისეთი სტრატეგიის შემუშავება, რომელიც საშუალებას იძლევა აღმოვაჩინოთ შესაბამისი ასპექტები არქეოლოგიურ მონაცემებში; 5. არქეოლოგიური კვლევის წარმართვა ეთნოგრაფიულად მიღებული ექსპლანაციების შესამოწმებლად და არქეოლოგიურ მონაცემებთან მის დასაკავშირებლად. ავტორის რწმენით, ამგვარ პროცედურებს დიდი მნიშვნელობა აქვს საშუალო დონის თეორიის ასაგებად.

პროცესუალიზმის, როგორც ახალი არქეოლოგიური მეცნიერული კონცეფციის წარმოშობა და განვითარება მოხდა ძირითადად ამერიკულ ნიადაგზე და სპეციფიკურ ამერიკულ პირობებში, თუმცა მეტნაკლებად ამ მოვლენებში ბრიტანელმა არქეოლოგებმაც დაიდეს წილი (მარტო დ. კლარკისა და კ. რენფრიუს სახელები რად ღირს?!). მაგრამ დებატები ძირითადად შემოიფარგლა პრეისტორიული არქეოლოგიის ჩარჩოებით. უფრო მეტიც, ძირითადი ფუძემდებლური იდეები მუშავდებოდა ქვის ხანის არქეოლოგიის ბაზაზე – ლ. ბინფორდის ძირითადი საქმიანობის ასპარეზზე. ამ იდეების და მიდგომების გამოყენება მწარმოებლური, წინა- და ადრეკლასობრივი უდამწერლობო საზოგადოებების მიმართ უკვე სხვების – კ. ფლანერის, ჯ. საბლოფის, კ. რენფრიუს და სხვათა დამსახურებაა.

ამავე სფეროში მოღვაწე ტრადიციული არქეოლოგების ზოგიერთი წარმომადგენლის მკვეთრად უარყოფითი რეაქცია ჩვენ ზემოთ უკვე ავლინშნეთ. საკვირველი ამბავია, მაგრამ დისციპლინის ყველაზე მძლავრი და განვითარებული ნაწილის მხრიდან, ანუ კლასიკური არქეოლოგიის წრიდან, რაიმე გამოსხმაურება, ან დადებითი (ნაკლებად მოსალოდნელი), ან უარყოფითი „ახალი არქეოლოგიის“ არსებობის ფაქტის მიმართ რამდენიმე გამონაკლისი შემთხვევის გარდა არ ყოფილა.

პირველმა, ვინც „შეამჩნია“ პროცესუალური არქეოლოგიის არსებობა, იყო ანტიკური ისტორიის და ეკონომიკის გამოჩენილი მკვლევარი სერ მოზეს ფინლი [43]. საერთოდ სიახლეებისადმი სიმპატიური ტონით გამსჭვალულ წერილში აღნიშნულია არქეოლოგიისა და ისტორიის შორის ნაპრალის გაღრმავება, რაც, მკვლევარის აზრით, შეცდომაა. შეიძლება გაუგოთ „ახალგაზრდა თურქებს“, რომლებმაც გაილაშქრეს „რომანტიკული არქეოლოგიის“ სუბიექტივისტური ინტერპრეტაციების წინააღმდეგ, მაგრამ ისტორიული მასალების უარყოფელი არქეოლოგიური პროცედურები ისევე ცალკერდა და ნაკლებ სასარგებლოა, როგორც ისტორიული კვლევა არქეოლოგიური მასალების გამოყენების გარეშე, განსაკუთრებით კი

ეკონომიკური ხასიათის პრობლემების კვლევაში.

ფინლის ეს მოწოდება შეუმჩნეველი დარჩა ორივე ადრესატის მხრიდან. არქეოლოგიური მეცნიერების ეს ორი ნაწილი თითქოსდა ვერ ამჩნევდნენ ერთმანეთის არსებობას. ამ ვითარებას თავისი მიზეზები გააჩნდა და ახლაც გააჩნია.

კლასიკურ არქეოლოგიაში გერმანული სკოლის გავლენით გარკვეულწილად გაბატონებული აღმოჩნდა ანტიკვარისტული მიდგომა. კლასიციზტები შემოიფარგლნენ მონაცემების სისტემატური შეგროვებით. ჩაითვალა, რომ ნებისმიერი განზოგადება უნდა ემყარებოდეს სოლიდურ, სისტემურად ორგანიზებულ მონაცემთა ბაზას. ამის შედეგად არქეოლოგთა მოღვაწეობის მთავარ პროდუქციად იქცა ურიცხვი კატალოგები და კომპენდიუმები [41, გვ. 195]. ზოგი მკვლევარის აზრით, ეს მოასწავებდა კლასიკურ არქეოლოგიაში კრიზისის დაწყებას.³⁷ ის სულ უფრო და უფრო ერწყმოდა და იდენტიფიცირდებოდა კლასიკურ ფილოლოგია-სთან, რაც ნიშნავდა მატერიალური ნაშთების კვლევის დაქვემდებარებას ლიტერატურულ-ტექსტუალური მონაცემების შესწავლის ამოცანებისადმი. კლასიციზტების უდიდესი ნაწილი გატაცებული აღმოჩნდა დეკონტექსტუალიზებული მასალის კატალოგიზაციითა და სისტემატიზაციით, რამაც მოიტანა მეტად ვიწრო სპეციალიზაცია ცალკეულ განხრებს შორის საკმაოდ სუსტი კავშირებით: ნუმიზმატიკა, გლიპტიკა, ტორევეტიკა, მონეტური ვაზები და ა.შ. როგორც აღნიშნავდა ს. დაისონი, ათასობით რომაული ჭრაქის სისტემატორიზატორსა და კატალოგისტს არც მოუხდებოდა რაიმე უფრო ფართო საკითხების დასმა, მაგალითად კულტურული ცვლილებების გამომწვევი მიზეზების თაობაზე [41, გვ. 195]. იყო მეორე მხარეც. კლასიკური არქეოლოგიის თვალთახედვაში შემავალი ცივილიზაციების ბრწყინვალეობამ, კლასიკური საბერძნეთისა და რომის სიძველეების აღიარებამ საერთო ევროპული კულტურის საფუძვლებად, თვითონ კლასიკურობის შემსწავლელ მეცნიერებებსაც განსაკუთრებული პირობები შეუქმნა. კლასიკური არქეოლოგია სარგებლობდა უდიდესი მხარდაჭერით ევროპის კულტურულ ელიტაში, გააჩნდა დიდი სახსრები გათხრების საწარმოებლად და სამუზეუმო შენაძენებისათვის. მათი შესწავლის საგანს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა განათლებული საზოგადოების ინტელექტუალურ საფუძვლებში. ყველაფერ ამის შედეგად წარმოიშვა სწავლულთა მცირე არმია თავისი სპეციფიკური ენითა და მიდგომებით და კიდევ უფრო დიდი არმია კლასიკური არქეოლოგიის მოყვარულებისა [122, გვ. 31-32; 41, გვ. 196].

ბუნებრივია, რომ ამ პირობებში კლასიკური არქეოლოგიის წარმომადგენელთა უმრავლესობა არ გრძნობდა თავისი მეცნიერების საფუძვლების გადახედვის რაიმე საჭიროებას. თვით პროცესუალური არქეოლოგიაც, მეტად კრიტიკული ტრადიციული მიდგომების მიმართ, კლასიკურ არქეოლოგიას, როგორც კლასიკური ისტორიის ნაწილს, სრულ იგნორირებას უკეთებდა. ეს უკანასკნელიც, რახან არ განიცდიდა „ახალგაზრდა თურქების“ დაწოლას, მეტად ინდიფერენტული რჩებოდა „ახალი არქეოლოგიის“ როგორც კრიტიკული ნაწილის, ასევე კონსტრუქციული წინადადებების მიმართ. წარმოიშვა ის სიტუაცია, რომელსაც კრენფრიუმ „დიდი გაყოფა“ უწოდა [98].

წარმოშობილ უფსკრულს აღრმავებდა როგორც ახალი მოძრაობის მიერ გამოყენებული ტერმინოლოგია (ჟარგონი – ტრადიციონალისტების შეფასებით), ასევე ასაკობრივი ბარიერიც. იმ დროს, როდესაც ამერიკის კოლეჯებში და არქეოლოგიურ დაწესებულებებში წამყვან პოზიციებს ახალგაზრდა და ინიციატივიანი ნაწილი იკავებდა, კლასიკურ არქეოლოგიაში, განსაკუთრებით ევროპაში, წამყვანი პოზიციების მიღწევა შესაძლებელი იყო უმეტესწილად უკვე ხანდაზმულ ასაკში. ს. დაისონი ამ მდგომარეობას ასე ახასიათებს: „თანამედროვე კლასიკური არქეოლოგია აგებულია იერარქიზმისა და წინაპართა თაყვანისცემის მეტად ჩინური სულისკვეთების მქონე პრინციპების მიხედვით“ [41, გვ. 196].

ასე რომ, სრულებით არ არის გასაკვირი, რომ ახალ არქეოლოგიას ყურადღება მხოლოდ ზოგიერთმა მკვლევარმა მიაქცია. კ. რენფრიუს მოჰყავს არგუმენტები კლასიკური და ახალი არქეოლოგიის დაახლოების სასარგებლოდ. საჭიროა გარკვეული ინტელექტუალური ხიდის გადება წარმოშობილ ნაპრალზე, რათა ორივე მხარე შეხვდეს ამ ხიდის შუაგულში [98]. მსგავსია ს. დაისონის შეხედულებანიც, რომელიც ე. სნოდგრასის მოსწრებული შენიშვნით [122, გვ. 32], აპირებდა მსუბუქი დაკიდული ხიდის გადებას, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი იქნებოდა ახალი არქეოლოგიის ინტელექტუალური მარაგის სასარგებლო ნაწილის გადმოტანა კლასიკური არქეოლოგიის ნაპირზე [39, გვ. 7-13]. კლასიკური არქეოლოგიის მხრიდან გაისმა აგრეთვე პ. კურბენის განცხადებაც – ზემოხსენებული ხიდის ასაგებად გაწეული ხარჯები არ იქნება კომპენსირებული მიღებული შედეგებით [30; 31]. მის ნაშრომში განხილული იყო „ახალი არქეოლოგია“ მთლიანობაში, მისი ფილოსოფია და მეთოდები. საერთო შეფასება შემდეგნაირია: ეს იყო გამანადგურებელი წარუმატებლობა. უნდა აღინიშნოს, რომ თვით პ. კურბენის ნაშრომსაც არ ასცდა მკვეთრი კრიტიკა. ს. დაისონმა ის შეაფასა, როგორც „ცინიკური დამოკიდებულება მეცნიერების მიმართ საერთოდ და სოციალური მეცნიერების მიმართ

³⁷ იხ. [40] და ამავე კრებულში მოთავსებული სხვა მასალები.

კერძოდ“ [4], გვ. 193], ხოლო რიჩარდ ვატსონმა კურბენის წიგნის ინგლისურ გამოცემაზე რეცენზიაში [AJA, 1992, pp. 164-165] მის შესახებ ასე აღნიშნა: „ფრანგული სტილის ტიპური ნიმუში, ანუ მოწინააღმდეგის ლაფში ამოსვრა“. ყველაზე მეტად ტოლერანტულად განწყობილი ახალი მიმდინარეობის მიმართ აღმოჩნდა ე. სნოდგრასი, რომელიც აღნიშნავდა პროცესუალური არქეოლოგიისაგან ბევრი რამის სწავლის აუცილებლობას, ვინაიდან საწინააღმდეგო შემთხვევაში კლასიკურ არქეოლოგიას ემუქრება მეცნიერების მთავარი დინებისაგან მოწყვეტა [122, გვ. 32-35; 123].

80-იანი წლების დასაწყისისათვის „ახალი არქეოლოგიის“ პოზიციები, მიუხედავად ზემოთ მოყვანილი კრიზისული მოვლენებისა, ტრიუმფალურად გამოიყურებდა [136]. „ამერიკული არქეოლოგიის ისტორიის“ 1980 წლის მეორე გამოცემაში გ. უილი და ჯ. საბლოფი წერდნენ: „ახალი სული ჭარბობს ამჟამად ამერიკულ არქეოლოგიაში, იდეები და მსჯელობანი წარმოშობილი ახალი არქეოლოგიური აზროვნების კონტექსტში: არტეფაქტებთან, როგორც ადამიანის ქცევის ანარეკლთან დამოკიდებულებით, კულტურული ეკოლოგიით მისი უფართოესი გაგებით, სისტემური ანალიზით და კულტურის ისტორიის ცენტრალური კონცეფციით – პროცესით. ყველაფერმა ამან შეცვალა და კვლავაც ცვლის არქეოლოგიის მსვლელობას [150, გვ. 246].

სწორედ ამ დროს, 80-იანი წლების დასაწყისიდან, არქეოლოგიური აზროვნების ასპარეზზე გამოჩნდა ახალი ტალღა, სრულებით ახალი სახელებით, რომელიც მკვეთრად დაუპირისპირდა პროცესუალურ არქეოლოგიას და შექმნა პრინციპულად განსხვავებული თეორიული მიმართულება. ეს გახლავთ დიდი ბრიტანეთის ნიადაგზე აღზევებული ე.წ. „პოსტპროცესუალური“ ანუ „პოსტმოდერნისტული“ არქეოლოგია. მაგრამ ამ მიმდინარეობის დახასიათება უკვე სულ სხვა ნაშრომის თემაა.

Г. Т. Квирквелия

ИЗ ИСТОРИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ: 1. ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ АРХЕОЛОГИЯ
(резюме)

С 1960-ых годов в англоязычной археологии проявились новые тенденции, которые основательно изменили ситуацию в преисторических исследованиях и которые в дальнейшем получили название "новой" или "процессуальной археологии".

В статье рассмотрены явления, предшествующие зарождению этого нового течения, его теоретические основания, а также пути дальнейшего развития вплоть до 80-х годов,

когда на сцене англо-американской археологии проявились новые тенденции, получившие суммарное название "пост-процессуальной археологии".

G. Kvirkvelia

FROM THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL THOUGHT: 1. PROCESSUAL ARCHAEOLOGY
(Summary)

New trends have appeared in English-language archaeology since the 1960s, substantially altering the situation in prehistoric studies and subsequently assuming the name of "new" or "processual" archaeology.

The paper discusses the developments preceding the inception of this trend, its theoretical principles, and the paths of its further development up to the 1980s, when new trends appeared in the arena of Anglo-American archaeology under the name of "postprocessual" archaeology.

ლიტერატურა

1. **Bayard D. T.** Science, Theory and Reality in the "New Archaeology" – Am.An., 34, 1969, pp. 376-384.
2. **Benet J. W.** Recent Development in the functional Interpretation of Archaeological data – Am.An., 9(2), 1943, 153, pp. 208-219.
3. **Benet J. W.** The Interaction of Culture and Environment in the Smaller Societies – Am.Anth., 46(4), 1944, pp. 461-478.
4. **Benet J. W.** Empiricist and Experimental Trends in Eastern Archaeology - Am.An., 11(3), 1946, pp. 198-200.
5. **Binford L. R.** Archaeology as Anthropology - Am.An., 28, 1962, pp. 217-25.
6. **Binford L. R.** A Consideration of Archaeological Research Design - Am.An., 29, 1964, pp. 425-441.
7. **Binford L. R.** Archaeological Systematics and the Study of Cultural Process - Am.An., 31, 1965, pp. 203-210.
8. **Binford L. R.** Comment on K. C. Chang's "Major Aspects of the Interrelationship of Archaeology and Ethnology – Current Anthropology, 8(3), 1967, pp. 234-235.
9. **Binford L. R.** Smudge Pits and Hide Smoking: the Use of Analogy in archaeological Reasoning - Am.Anth., 32, 1967, pp. 1-12.
10. **Binford L. R.** Archaeological Perspectives - in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.). New Perspectives in Archeology, Chicago, 1968, pp. 5-32.

- 11. Binford L. R.** Theory and Method – in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.). *New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968, pp. 1-4.
- 12. Binford L. R.,** An archaeological perspectives, New York, 1972.
- 13. Binford L. R.** General Introduction – in: L. R. Binford (ed.), *For Theory Building in Archaeology*, New York, 1977.
- 14. Binford L. R.** Dimensional Analysis of Behavior and Site Structure: Learning from the Eskimo Hunting Stand - *Am.An.*, 43, 1978, pp. 330-361.
- 15. Binford L. R.** Nunamut Ethnoarchaeology, New York, 1978.
- 16. Binford L. R.** On Covering Laws and Theories in Archaeology – *Current Anthropology*, 19, 1978, pp. 631-632.
- 17. Binford L. R.** Willow Smoke and Dog's Tails. Hunter-Gatherer Settlement Systems and archaeological Site Formation - *Am.An.*, 45, 1980, pp. 4-20.
- 18. Binford L. R.** Objectivity – Explanation – Archaeology – in: C. Renfrew, M. J. Rowlands, B. A. Seagraves (eds.), *Theory and Explanation in Archaeology*, New York, 1982, pp. 125-138.
- 19. Binford L. R.** The Archaeology of Place – *JAA*, 1, 1982, pp. 5-31.
- 20. Binford L. R.** In Pursuit the Past: Decoding the Archaeological Record, London, 1983.
- 21. Binford L. R.** Working at Archaeology, New York, 1983.
- 22. Binford L. R.** Debating Archaeology, New York, 1989.
- 23. Binford L. R.** The "New Archaeology ", Then and Now – in: C. C. Lamberg-Karlovsky, *Archaeological Thought in America*, Cambridge, Mass., 1989, pp. 50-62.
- 24. Binford L. R., Binford S. R.** (eds.). *New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968.
- 25. Caldwell J. R.** The New American Archaeology – *Science*, 129, 1959, pp. 303-307.
- 26. Clarke D. L.** *Analytical Archaeology*, London, 1968.
- 27. Clarke D. L.** Archaeology: the Loss of Innocence – *Antiquity*, 47, 1973, pp. 6-18.
- 28. Chadwick A. J.,** Settlement Simulation – in Renfrew-Cook 1979, pp. 237-255.
- 29. Conkey M.** Style and Information in Cultural Evolution: Toward a Predictive Model for the Paleolithic – in: C. L. Redman, M. J. Berman, E. V. Curtin, W. T. Langhore, N. M. Wersaggi, J. C. Wanser (eds.), *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, New-York, 1978, pp. 61-85.
- 30. Courbin P.** *Qu'est-ce que l'Archéologie?* Paris, 1982.
- 31. Courbin P.** What is Archaeology? (Engl. Transl. by P. Bahn), Chicago, 1988.
- 32. Deetz J. F.** *Invitation to Archaeology*, Garden City, NY, 1967.
- 33. Deetz J. F.** Archaeology as a social Science – in: *Current Directions in Anthropology*, American Anthropological Association Bulletin, 3, 1970, pp. 115-125.
- 34. Deetz J. F.** History and Archaeological Theory: Walter Taylor Revisited - *Am.An.*, 53, 1988, pp. 13-22.
- 35. DeVore I.** Comments – in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.). *New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968, pp. 346-349.
- 36. Dunnell R. C.** *Systematics in Prehistory*, New York, 1971.
- 37. Dunnell R. C.** Style and Function: a fundamental Dichotomy - *Am.An.*, 43, 1978, pp. 192-202.
- 38. Dunnell R. C.** Trends in current American Archaeology – *AJA*, 83, 1979, pp. 437-449.
- 39. Dyson S. L.** A classical Archaeologist's Response to the New Archaeology – *BASOR*, 242, 1981, pp. 7-13.
- 40. Dyson S. L.** Classical Archaeology – in: P. Culham, L. Edmunds (eds.), *Classics, a Discipline and Profession in Crisis*, New York, 1989.
- 41. Dyson S. L.** From New to New Age of Archaeology: Archaeological Theory and Classical Archaeology – A 1990s Perspective – *AJA*, 97(2), 1993, pp. 195-206.
- 42. Fehon J. R., Scholtz S. C.** A conceptual Framework for the Study of Artifact Loss - *Am.An.*, 43, 1978, pp. 271-273.
- 43. Finley M. I.** Archaeological History – *Dedalus. Journal of American Acad. of Arts and Science*, Winter 1971, pp. 168-186.
- 44. Flannery K. V.** Cultural History versus cultural Process: a Debate in American Archaeology – *Scientific American*, 217, 196, pp. 119-122.
- 45. Flannery K. V.** Archaeological Systems Theory and Early Mesoamerica – in: B. J. Meggers (ed.), *Anthropological Archaeology in the Americas*, Washington, 1968, pp. 67-87.
- 46. Flannery K. V.** Archeology with a Capital S. – in: Ch. Redman, *Research and Theory in Current archaeology*, New York, 1973, pp. 47-53.
- 47. Ford R. I.** Evolutionary Ecology and the Evolution of Human Ecosystems: A Case Study from the Midwestern USA – in: J. N. Hill (ed.), *Explanations of Prehistoric Change*, Albuquerque, 1977.
- 48. Fritz J. M.** Archaeological Systems for Indirect Observation of the Past – in: M. P. Leone (ed.), *Contemporary Archaeology*, Carbondale, Ill., 1972, pp. 135-157.
- 49. Fritz J. M., Plog F. T.** The Nature of Archeological Explanation - *Am.An.*, 35, 1970, pp. 405-412.

- 50. Gibbon G.** *Explanation in Archaeology*, Oxford, 1989.
- 51. Glassow M. A.** *The Concept of Carrying Capacity in the Study of Cultural Process – AATM*, 1, 1978, pp. 31-48.
- 52. Gould R. A.** *The Anthropology of Human Residues – Am.Anth.*, 80, 1978, pp. 815-835.
- 53. Gould R. A.** *Living Archaeology*, Cambridge, 1980.
- 54. Gould R. A., Watson P. J.** *A Dialog on the Meaning and Use of Analogy in Ethnoarchaeological reasoning – JAA*, 1, 1982, pp. 355-381.
- 55. Gregg S. A.** *Foragers and Farmers*, Chicago, 1988.
- 56. Haag W. G.** *The Status of Evolutionary Theory in American Archaeology – in: Evolution and Anthropology: a Centennial Appraisal*, Chicago, 1959, pp. 90-105.
- 57. Härke H.** *All Quiet on the Western Front? Paradigms, Methods and Approaches in West German Archaeology – in: I. Hodder (ed.), Archaeological Theory in Europe: The Last Three Decades*, London – New York, 1991, pp. 187-228.
- 58. Harris M.** *The Rise of Anthropological Theory*, New York, 1968.
- 59. Hassan F. A.** *Demographical Archaeology – AATM*, 1, 1978, pp. 49-103.
- 60. Hassan F. A.** *Demographical Archaeology*, New York, 1981.
- 61. Higgs E. S.** *Archaeology – Where Now? – Mankind*, 6, 1968, pp. 617-620.
- 62. Hildebrand J. A.** *Pathways Revisited: A Quantitative Model of Discard – Am.An.*, 43, 1978, pp. 274-279.
- 63. Hill J. N.** *A Prehistoric Community in Eastern Arizona – Southwestern Journal of Anthropology*, 22, 1966, pp. 9-30.
- 64. Hill J. N.** *Broken Pueblo: Patterns of form and Function – in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.), New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968, pp. 123-142.
- 65. Hill J. N.** *The Methodological Debate in contemporary Archaeology: a Model – in: D. L. Clarke (ed.), Models in Archaeology*, London – New York, 1972, pp. 61-107.
- 66. Hill J. N.** (ed.), *Explanations of Prehistoric Change*, Albuquerque, 1977.
- 67. Hill J. N.** *Systems Theory and the Explanation of Change – in: J. N. Hill (ed.), Explanations of prehistoric Change*, Albuquerque, 1977.
- 68. Hill J. N., Evans R. K.** *A Model for Classification and Typology – in: D. L. Clarke (ed.), Models in Archaeology*, London – New York, 1972, pp. 231-273.
- 69. Hogarth A. C.** *Common Sense in Archaeology – Antiquity*, 46, 172, pp. 301-304.
- 70. Johnson G. A.** *Information Sources and the Development of Decision-Making Organization – in: C. L. Redman, M. J. Berman, E. V. Curtin, W. T. Langhore, N. M. Wersaggi, J. C. Wanser (eds.), Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, New-York, 1978, pp. 87-112.
- 71. Keene A. S.** *Prehistoric Foraging in a Temperate Forest*, New York, 1981.
- 72. Klejn L.** *Metaarchaeology in the West – JTA*, 3/4, 1993-1994, pp. 59-82.
- 73. Klukhohn Cl.** *Some Reflections on the Method and Theory of Kulturkreislehre – Am.Anth.*, 38(2), 1936, pp. 157-196.
- 74. Klukhohn Cl.** *The Place of Theory in Anthropological Studies – Philosophy of Science*, 6(3), 1939, pp. 328-344.
- 75. Klukhohn Cl.** *The conceptual Structure in Middle American Studies – in: C. L. Hay et al (eds.), The Maya and their Neighbors*, New York, 1940, pp. 40-51.
- 76. Kohl Ph. L.** *Symbolic cognitive Archaeology: A New Loss of Innocence – Dialectical Anthropology*, V.S. Amsterdam, 1985.
- 77. Kramer C.** (ed.), *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*, New York, 1979, pp. 1-20.
- 78. LeBlanc S. S.** *Two Points of Logic Concerning Data, Hypotheses, General Laws and Systems – in: C. L. Redman, M. J. Berman, E. V. Curtin, W. T. Langhore, N. M. Wersaggi, J. C. Wanser (eds.), Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, New-York, 1978, pp. 199-214.
- 79. Leone M. P.** *Issues in Anthropological Archaeology – in: M. P. Leone (ed.), Contemporary Archaeology*, Carbondale, Ill., 1972, pp. 14-27.
- 80. Levin M. E.** *On Explanation in Archaeology: A Rebuttal to Fritz and Plog – Am.An.*, 38, 1973, pp. 387-395.
- 81. Longacre W. A.** *Archaeology as Anthropology: A Case Study – Science*, 144, 1964, pp. 1454-1455.
- 82. Longacre W. A.** *Changing Patterns of Social Integration: A Prehistoric Example from American South West – Am.Anth.*, 68, 1966, pp. 94-102.
- 83. Martin P. S.** *The Revolution in Archaeology – Am.An.*, 36, 1971, pp. 1-8.
- 84. Meggers B. J.** *Environmental Limitation on the Development of Culture – Am.Anth.*, 56(5), 1954, pp. 801-824.
- 85. Meggers B. J.** *The Coming of Age of American Archaeology – in: New Interpretations of Aboriginal American Culture History*, Washington, DC, 1955, pp. 116-129.
- 86. Meggers B. J.** (ed.), *Anthropological Archaeology in the Americas*, Washington, 1968.
- 87. Meltzer D. J.** *Paradigms and the Nature of Change in American Archaeology – Am.An.*, 44, 1979, pp. 644-657.

- 88. Morgan Ch. G.** Archaeology and Explanation – *World Archaeology*, 4, 1973, pp. 259-276.
- 89. Morgan Ch. G.** Explanation and Scientific Archaeology – *World Archaeology*, 6, 1974, pp. 133-137.
- 90. Neustupný E.** Whither Archaeology? – *Antiquity*, 45, 1971, pp. 34-40.
- 91. Plog F. T.** *The Study of Prehistoric Change*, London, 1974.
- 92. Plog F. T.** Social Interaction and Stylistic Similarity: a reanalysis – *AAMT*, 1, 1978, pp. 143-182.
- 93. Rathje W. L.** Modern Material Culture Studies – *AAMT*, 2, 1979, pp. 1-37.
- 94. Rathje W. L.** A Manifesto for Modern Material Studies – in: R. A. Gould (ed.), *Modern Material Culture: The Archaeology of Use*, New York, 1981.
- 95. Read D. W., LeBlanc S. A.** Descriptive Statements, Covering Laws, and Theories in Archaeology – *Current Anthropology*, 19, 1978, pp. 307-335.
- 96. Renfrew C.** Models in Prehistory – *Antiquity*, 42, 1968, pp. 132-134.
- 97. Renfrew C.** *The Emergence of Civilization*, London, 1972.
- 98. Renfrew C.** The Great Tradition versus the Great Divide – *Archaeology as Anthropology?* – *AJA*, 84, 1980, pp. 287-298.
- 99. Renfrew C., Bahn P.** *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, London, 1991¹.
- 100. Renfrew C., Bahn P.,** *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, London, 1996².
- 101. Rhoades R. E.** Archaeological Use and Abuse of Ecological Concepts and Studies: The Ecotone Example – *Am.An.*, 43, 1978, pp. 608-614.
- 102. Rouse I. B.** On the Correlation of Phases of culture – *Am.Anth.*, 57, 1954, pp. 713-722.
- 103. Sabloff J. A.** When the Rhetoric Fades: A Brief Appraisal of Intellectual Trends in American Archaeology During the Past Two Decades – *BASOR*, 242, 1981, pp. 1-6.
- 104. Sabloff J. A., Beale T. W., Karland A. M., jr.** Recent development in archaeology. – *The Annals of American Academy of political and social science*, 408, 1977, pp. 103-118.
- 105. Sackett J. R.** Method and Theory of Upper Palaeolithic Archaeology in south-western France – in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.). *New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968, pp. 61-83.
- 106. Salmon M. H.** Confirmation and Explanation in Archaeology – *Am.An.*, 40, 1975, pp. 459-464.
- 107. Salmon M. H.** "Deductive" versus "Inductive" Archaeology – *Am.An.*, 44, 1976, pp. 376-380.
- 108. Sanders W. T., Webster D.** Unilinealism, Multilinealism, and the Evolution of Complex Societies – in: C. L. Redman, M. J. Berman, E. V. Curtin, W. T. Langhore, N. M. Wersaggi, J. C. Wanser (eds.), *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, New-York, 1978, pp. 249-302.
- 109. Saxe A. A.** On the Origin of Evolutionary Processes: State Formation in the Sandwich Islands – in: J. N. Hill (ed.), *Explanations of prehistoric Change*, Albuquerque, 1977.
- 110. Schiffer M. B.** Archaeological Context and Systematic Context – *Am.An.*, 37, pp. 156-165.
- 111. Schiffer M. B.** Cultural Laws and the Reconstruction of Past Lifeways – *KIVA*, 37, 1972, pp. 148-157.
- 112. Schiffer M. B.** Archaeology as Behavior Science – *Am.Anth.*, 77, 1975, pp. 836-848.
- 113. Schiffer M. B.** *Behavioral Archaeology*, New York, 1976.
- 114. Schiffer M. B.** Taking the Pulse of Method and Theory in American Archaeology – *Am.An.*, 43, 1978, pp. 153-158.
- 115. Schiffer M. B.** *Formation Processes of the Archaeological Record*, Albuquerque, 1987.
- 116. Schiffer M. B.** The Structure of Archaeological Theory – *Am.An.*, 53, 1988, pp. 461-485.
- 117. Schiffer M. B.** *Behavioral Archaeology: First Principles*, Salt Lake City, 1995.
- 118. Service E. R.** *Cultural Evolutionism: Theory in Practice*, New York, 1971.
- 119. Service E. R.** *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*, New York, 1971².
- 120. Service E. R.** *Origins of the State and Civilization*, New York, 1975.
- 121. Small D. B.** Toward a Competent Structuralist Archaeology: A Contribution from Historical Studies – *JAA*, 6, 1987, pp. 105-121.
- 122. Snodgrass A. M.** The New Archaeologist and the Classical Archaeologist – *AJA*, 89, 1985, pp. 31-37.
- 123. Snodgrass A. M.** *An Archaeology of Greece. The Present State and the Future Scope of a Discipline*, Berkley, 1987.
- 124. Spaulding A. C.** The Dimensions of Archaeology – in: G. E. Dole, R. L. Carniero (eds.), *Essays in the Science of Culture: In Honour of Leslie A. White*, New York, 1960.
- 125. Spaulding A. C.** Explanation in Archaeology – in: Binford L. R., Binford S. R. (eds.). *New Perspectives in Archeology*, Chicago, 1968, pp. 33-41.
- 126. Spaulding A. C.** Archeology in the active Voice: the New Anthropology – in: Ch. Redman (ed.), *Research and Theory in Current Archeology*, New York, 1973.

- 127. Steensberg A.** Man the Manipulator – an Ethno-Archaeological Basis for Reconstructing the Past, Copenhagen, 1986.
- 128. Steiger W. L.** Analytical Archaeology? – *Mankind*, 8, 1971, pp. 67-70.
- 129. Steward J. H.** Cultural Causality and Law: A Trial Formulation of the Development of Early Civilizations - *Am.Anth.*, 51, 1949, pp. 1-27.
- 130. Steward J. H., Setzler F. M.** Function and Configuration in Archaeology - *Am.An.*, 4(1), 1938, pp. 4-10.
- 131. Stiles D.** Ethnoarchaeology: A Discussion of Methods and Applications – *Man*, 12, 1977, pp. 87-103.
- 132. Strong W. D.** Anthropological Theory and Archaeological Fact – in: R. H. Lowie (ed.), *Essays in Anthropology Presented to A. L. Kroeber*, Berkeley, 1936, pp. 359-368.
- 133. Sullivan A. P.** Inference and Evidence in Archaeology: A Discussion of the conceptual Problems – *AAMT*, 1, 1978, pp. 315-381.
- 134. Taylor W.** A Study of Archaeology - American Anthropological Association memoir, 69, New York.
- 135. Trigger B. G.** Aims in Prehistoric Archaeology – *Antiquity*, 44, 1970, pp. 26-37.
- 136. Trigger B. G.** Time and Traditions, Edinburgh, 1978.
- 137. Tuggle H. D., Townsend A. H., Riley, Th. J.** Laws, Systems and Research Designs: A Discussion of Explanation in Archaeology - *Am.An.*, 37, 172, pp. 3-12.
- 138. Watson P.** The Idea of Ethnoarchaeology: Notes and Comments – in C. Kramer (ed.), *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*, New York, 1979, pp. 277-288.
- 139. Watson P. J., LeBlanc S. A., Redman C. L.** Explanation in Archaeology: An Explicitly Scientific Approach, New York, 1971.
- 140. Watson P. J., LeBlanc S. A., Redman C. L.** The Covering Law Model in Archaeology: Practical Uses and formal Interpretations – *World Archaeology*, 6, 1974, pp. 125-132.
- 141. Watson P. J., LeBlanc S. A., Redman C. L.** Archaeological Explanation. The Scientific Method in Archaeology, New York, 1984.
- 142. Watson R.** The "New Archeology" of the 1960s – *Antiquity*, 46, 1972, pp. 210-215.
- 143. Watson R.** Inference in Archaeology - *Am.An.*, 41, 1976, pp. 58-66.
- 144. Wenke R.** Patterns in Prehistory, Oxford, 1990³.
- 145. White L.** The Science of Culture: A Study of Man and Civilization, New York, 1949.
- 146. White L.** The Evolution of Culture, New York, 1959.
- 147. Whitelaw T.** (ed.), *Ethnoarchaeology – ARC*, 2(2), 1983, pp. 2-77.
- 148. Willey G. R.** Historical Patterns and Evolution in Native New World Cultures – in: S. Tax (ed.), *Evolution after Darwin*, vol. 2, Chicago, 1960, pp. 111-141.
- 149. Willey G. R., Philips P.** Method and Theory in American Archaeology, Chicago, 1958.
- 150. Willey G. R., Sabloff J. A.** A History of American Archaeology, London 1974¹; San Francisco 1980².
- 151. Wobst H. M.** Boundary Conditions for Palaeolithic Social Systems: A Simulation Approach - *Am.An.*, 32(2), 1974, pp. 147-179.
- 152. Wood W. R., Johnson D. L.** A Survey of Disturbance Processes in Archaeological Site Formation – *AAMT*, 1, 1978, pp. 315-381.
- 153. Гуляев В. И.** "Новая археология" на современном этапе – *КСИА*, 201, 1990, с. 62-68.
- 154. Кейн Л. Н.** Рец. на *New Perspectives in Archaeology*. Edit. by Sally R. Binford and Lewis R. Binford. Aldine Publishing Company. Chicago, 1968, 3rd printing 1970, x + 373 pp. – *CA*, 2, 1973, с. 303-312.

1997 წელს ველზე იმუშავა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის:

სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.დ. მ. გაბუნია), რომელმაც ახალქალაქის ამირანისკორის ძირში მოიპოვა: ქვედა პლეისტოცენის დასაწყისის ფაუნისტური მასალა, ანდეზიტ-ბაზალტის ნუკლეუსები და სხვა ადრეპალეოლითური იარაღები.

შავი ზღვისპირეთის

ჰიდროარქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.დ. გ. გამყრელიძე), მდინარე სუფსასთან შეამოწმა ნავთსადენის ტერმინალის ზღვის შეღწეში გაყვანის უბანი, რამაც გვიჩვენა, რომ იქ არ არის არქეოლოგიური ობიექტები.

დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. ჯ. კოპალიანი) ამ წელსაც ორ რაზმად იმუშავა. შუა საუკუნეების შემსწავლელმა რაზმმა სამუშაოები ჩაატარა ნაქალაქარის სიონის საკათედრო ტაძრის ჩრდილოეთ მხარეს. მოპოვებულია კერამიკისა და მინის დამთარიღებელი მასალა, მონეტები.

დმანისის პალეოლითური რაზმი (ხელმ. ი.მ.დ. მ. ნიორაძე) კვლავ აგრძელებდა მუშაობას გერმანიის ქ. მაინცის რომაულ-გერმანულ ცენტრალურ მუზეუმთან (ა. იუსტუსი) ერთად. განათხარ ფართობზე (64/59 კვადრატის IV ფენის Z დონე) ცხოველთა ძვლების გროვაში კვლავ აღმოჩნდა ადამიანის - Homo - კიდევ ერთი, ამჯერად ტერფის ძვალი.

ქუთაისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.დ. ო. ლანჩავა) დაზვერვები ჩაატარა ქუთაისის შემოგარენში, გელათის სამონასტრო ანსამბლის ჩრდილოეთით და სამხრეთით არსებულ საცხოვრებელ და საკულტო ნაგებობათა განლაგების დასაზუსტებლად, მოწამეთას მონასტრის მიდამოებში და მცირე მასშტაბის გათხრებით ქუთაისის ციხეზე დაასრულა სტრატეგრაფიული სურათის გარკვევა.

მესხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.დ. ვ. ლიხელი) ორი თვის განმავლობაში იმუშავა აწყურსა (ახალციხის რ-ნი) და მზეთამზეში (ბორჯომის რ-ნი). აწყურში მან გააგრძელა წინა წლებში დაწყებული ძვ.წ. V-IV სს-ის საცხოვრებელი სახლის შესწავლა, მზეთამზის სამაროვანზე კი გაითხარა ოთხი სამარხი, რომელთაგან მხოლოდ № 4-ში მოხერხდა მიცვალებულის პოვის დადგენა. მოპოვებული ბრინჯაოს ფიბულებით, რგოლებით, სამაჯურებით და სხვა მასალით სამაროვანი ძვ.წ. VII-VI სს. უნდა განეკუთვნოს.

ვანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. მეცნ. აკად. წ./კ. ოთ. ლორთქიფანიძე) გათხრები გააგრძელა ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე, კერძოდ, კურტიანის შიდა სივრცესა და მის სამხრეთით მდებარე ფართობზე; ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე კრამიტყრილის ქვეშ გაითხარა

კლდოვან ქანში ამოკვეთილ ორმოში ჩადგმული ქვაყუთი - კენოტაფი. ამავე უბნის თხრილის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, კლდოვანი დედაქანის გაწმენდისას აღმოჩნდა: ოქროს ფირფიტა ფრთოსანი ურჩხულის გამოსახულებით და ოქროს ბალთა ჰერაკლეს კვანძის გამოსახულებითა და ვარდულით ცენტრში; ქვედა ტერასაზე გაგრძელდა რიტუალური ღარის გაწმენდა.

კასპის რაიონის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. ზ. მახარაძე) განაახლა სამუშაოები ციხიაგორას მრავალფენიან ნამოსახლარზე. დაზუსტდა XXVI სექტორის სტრატეგრაფია (III-V სამშენებლო დონეები). ციხიაგორას სამხრეთ ფერდობზე აღმოჩენილ იქნა და გაიწმინდა სატაძრო კომპლექსის თავდაცვითი სისტემის კარიბჭის ნაშთები.

ნასტაკისის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. ნ. მირიანაშვილი) მილსადენის ორ უბანზე იმუშავა. მან ოკამი-ლამისყანის გზის აღმოსავლეთით და დასავლეთით გამოავლინა საშუალო საუკუნეების მარანი საწნახელით და რამდენადმე უფრო ადრეული, XI-XIII სს. ვრცელი ნამოსახლარი; ექსპედიციამ აგრეთვე შეისწავლა მშენებლების მიერ შეთანხმების დარღვევის შედეგად დაზიანებული გვიანანტიკური ხანის კულტურული ფენა (სოფ. ძალისას სამეურნეო ეზოში).

კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. პროფ. თ. მიქელაძე, მოადგილე რ. პაპუაშვილი) განაახლა სამუშაოები სოფ. ერგეტაში ძვ.წ. II ათასწ. დასაწყისის ძეგლზე - მამულიების დინაგუძუბასა და ერგეტას № 2 სამაროვანზე. ამ უკანასკნელზე მან გათხარა საძვლე ორმო და № 3 და № 4 სამარხი ორმოები, რომლებიც ზოგადად ძვ.წ. VIII-VII სს-ის მიჯნას უნდა შეესაბამებოდეს. ექსპედიციამ სოფ. ერგეტასთან მიაკვლია უნიკალურ ტორფქვეშა ნამოსახლარს, რომელიც ძვ.წ. II ათასწლეულის დასაწყისს უნდა განეკუთვნოს.

წალკის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. გ. ნარიმანიშვილი) საბეჭდავის ნამოსახლარზე შეისწავლა № 4 სახლის I სათავსო, სადაც ძვ.წ. XIII-XII სს. მასალა აღმოჩნდა. გადარჩენის მიზნით, სოფ. ბეშთაშენთან წყალსაცავის დროებით გაშიშვლებულ ფსკერზე გათხარა დაზიანებული ადრებრინჯაოს ხანის სამარხი ქვაყუთი და დაზვერა და აღრიცხა ფსკერზე არსებული ძეგლები.

გურიის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. ვ. სადრაძე) შეისწავლა სუფსის ნავთობის ტერმინალის მშენებლობისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ძვ.წ. V ს-ის ნამოსახლარი და ძვ.წ. VI-IV სს. სამაროვანი. იქვე დიუნასთან დააფიქსირა წინარეანტიკური ხანის ნამოსახლარი. ექსპედიციამ დაზვერა და აღრიცხა ძეგლები სოფ. ომფარეთში - ადრეული შუა საუკუნეების აბანო, სოფ. ღრმაღელეში - ადრეული შუა საუკუნეების ეკლესიის ნაშთები, სოფ. შემოქმედში, მდ. ბუფის მარცხენა ნაპირზე - ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი.

სვანეთის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.დ. შ. ჩარ-თოლანი) გათხრები განახორციელა მესტიის რ-ნში თეთელის სამთამადნო გამონამუშევრებში და ხეშკილის ნაეკლესიარზე; დაზვერა - ცხუმარის, ლატალის, ლენჯერისა და მულახის სოფლები, ლენტეხის რ-ნში - სოფ. ყვედრემის ტერიტორია. აღრიცხულ იქნა აქამდე უცნობი 10 ნაეკლესიარი და 21 ნაკოშკარი.

კუხეთის ექსპედიციამ (ხელმ. ი.მ.კ. ც. ჩიკოძე) 1996-97 წწ. იმუშავა რუსთავის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, სადაც 650 კვ.მ-ზე სტრატეგრაფიულად გამოიყო IV-XIII სს. 7 ქრონოლოგიური დონე. ექსპედიციამ მილსადენის მშენებლობის ტერიტორიაზე, გარდაბნის რ-ნში სადაზვერვო თხრილებით მოსინჯა გვიანბრინჯაო-აღრერკინის ხანის ნასოფლარი და გათხარა ამავე დროის ორი ყორღანული სამარხი, შეისწავლა XI-XIII სს-ის ნასოფლარის ნაშთები.

ქრონიკა დოკუმენტური ანგარიშების მიხედვით შეადგინა **ი.მ.კ. გ. მინდიაშვილმა**.

ПОЛЕВАЯ ХРОНИКА

В 1997 году раскопки проводили следующие экспедиции Центра археологических исследований:

Археологическая экспедиция Южно-грузинского нагорья (рук. д.и.н. М. Габуния), которая у подошвы Ахалкалакской Амиранис-гора обнаружила фаунистический материал начала нижнего плейстоцена, андезито-базальтовые нуклеусы и др. раннепалеолитические орудия.

Черноморская гидроархеологическая экспедиция (рук. д.и.н. Г. Гамкрелидзе) у устья р. Супса проконтролировала участок морского шельфа, у строящегося нефтепроводного терминала. Археологических объектов не обнаружено.

Дманисская археологическая экспедиция (рук. к.и.н. Дж. Копалиани) вела раскопки двумя отрядами. Средневековый отряд провел свои исследования к северу от кафедрального храма городища. Добыт датирующий керамический материал, а также стекло и монеты.

Палеолитический отряд (рук. д.и.н. М. Ниорадзе) продолжал свои исследования совместно с Римско-германским центральным музеем г. Майнца (А. Юстус). На раскопанной площади (уровень z IV слоя квадрата 64/59) в куче костей животных вновь были найдены останки человека - Ното - на этот раз фрагмент стопы.

Кутаисская археологическая экспедиция (рук. д.и.н. О. Ланчава) провела разведки в окрестностях Кутаиси, с целью уточнения расположения жилых и культовых построек к северу и к

югу от монастырского ансамбля Гелати, а также в окрестностях Моцамета. В результате раскопок на Кутаисской крепости было завершено выяснение стратиграфической картины.

Месхетская археологическая экспедиция (рук. д.и.н. В. Личели) провела раскопки в Ацкури (Ахалцихский р-н) и Мзетамзе (Боржомский р-н). В Ацкури было продолжено исследование здания V-IV вв. до н.э., а на могильнике Мзетамзе было раскопано четыре погребения, из которых только в одном удалось установить позу погребенного. Погребальный инвентарь датирует могильник VII-VI вв. до н.э.

Ванская археологическая экспедиция (рук. чл.-кор. АН Грузии О. Лордкипанидзе) продолжила раскопки на центральной террасе городища, в частности у внутренней стороны куртины и на расположенном к югу от него склоне; на верхней террасе городища под завалом черепицы был найден каменный ящик - кенотаф, устроенный в высеченной в скальном грунте яме. В северо-восточном углу этого-же раскопа при расчистках скальной поверхности были обнаружены: золотая пластина с изображением крылатого чудовища, а также золотая пряжка с изображением гераклова узла с розеткой в центре. На нижней террасе были продолжены расчистки ритуального канала.

Каспская археологическая экспедиция (рук. к.и.н. З. Махарадзе) возобновила работы на многослойном поселении Цихиагора. Была уточнена стратиграфия XXVI сектора (III-V строительные уровни). На южном склоне были открыты остатки ворот оборонительной системы храмового комплекса эллинистического периода.

Настакисская экспедиция (рук. к.и.н. Н. Мирианшвили) работала на двух участках нефтепровода. С обеих сторон дороги Оками-Ламискана было зафиксировано средневековое винохранилище с давяльнями и несколько более раннее обширное поселение XI-XIII вв.; экспедиция также обследовала культурный слой позднеантичного времени, поврежденный в результате несанкционированных строительных работ (на хозяйственном подворье с. Дзалиса).

Колхидская археологическая экспедиция (рук. проф. Т. Микеладзе, зам. Р. Папуашвили) возобновила работы в с. Эргета на поселении начала II тыс. до н.э. - Мамулибис диха-гудзуба, а также на Эргетском могильнике ¹ 2. На этом последнем были раскопаны костная яма, а также могильные ямы ¹¹ 3 и 4, датируемые в основном рубежом VIII-VII вв. до н.э.

Цалкская археологическая экспедиция (рук. к.и.н. Г. Нариманишвили) на поселении Сабечдави исследовала помещение I дома ¹ 4, в котором был найден материал XIII-XII вв. до н.э.

Были проведены спасательные работы у с. Бешташени на временно обнажившемся дне водохранилища, в результате которых было исследовано погребение раннебронзового времени в каменном ящике, разведованы и учтены памятники, оказавшиеся на дне.

Гурийская археологическая экспедиция (рук. к.и.н. В. Садрадзе) исследовала на территории, выделенной под строительство Сулсинского нефтеналивного терминала поселение V в. до н.э., а также могильник VI-IV вв. до н.э. Там же, у дюны, было зафиксировано поселение преантичной эпохи. Экспедиция разведовала и нанесла на карту археологические объекты в с. Омпарети - раннесредневековая баня; в с. Грмагеле - остатки раннесредневековой церкви; в с. Шемокмеди, на левом берегу р. Бужи - поселение раннебронзового века.

Сванетская экспедиция (рук. д.и.н. Ш. Чартолани) проводила исследования в горных выработках Тетели Местийского р-на и на развалинах церкви Хешкили; были проведены разведки в сс. Цхумари, Латали, Ленджериджи, Мулахи, а также в с. Кведреши Лентехского р-на. Были зафиксированы остатки неизвестных до этого 10 церквей и 21 башни.

Кухетская экспедиция (рук. к.и.н. Ц. Чиконидзе) в 1996-97 гг. работала на территории Руставского городища, где на площади 650 кв.м было выделено 7 хронологических периодов IV-XIII вв. Кроме того, на территории строительства нефтепровода в Гардабанском р-не провела разведочные пробные раскопки на поселении эпохи поздней бронзы - раннего железа, были раскопаны два курганных погребения того-же времени, исследовала поселение XI-XIII вв.

Хронику по документальным отчетам составил к.и.н. **Г. Миндиашвили**.

FIELD CHRONICLE

In 1997 excavations were carried out by the following expeditions of the Centre for Archaeological Studies:

Archaeological Expedition of the Southern Georgian Upland (director M. Gabunia) which, at the foot of the hill Amiranis Gora (Akhalkalaki district), discovered faunistic material of the beginning of the Lower Pleistocene, andesite-basaltic flakes and other palaeolithic tools.

Hydroarchaeological Expedition of the Black Sea littoral (director G. Gamqrelidze) explored the area of the sea shelf at the mouth of the river Supsa near the oil pipeline terminal,

demonstrating the absence of archaeological sites here.

Dmanisi Archaeological Expedition (director J. Kopaliani). Two teams of this expedition carried out excavations. The medieval team investigated the area to the north of the Sioni cathedral church of the ancient city site. Ceramic and glass dating material as well as coins were found.

The palaeolithic team (director M. Nioradze) continued its investigations together with the Römisch-germanisch Zentralmuseum of Mainz (A. Justus). In the excavated area (level z, layer IV, square 64/59) remains of a man, Homo _ this time a fragment of a fool _ were discovered among a heap of animal bones.

Kutaisi Archaeological Expedition (director O. Lanchava) carried out explorations in the environs of Kutaisi with the purpose of giving a more precise definition of the cult and dwelling structures situated to the north and the south of the monastic ensemble of Gelati as well as in the environs, in Kutaisi fortress the classification of the stratigraphic picture was completed.

Meskheti Archaeological Expedition (director V. Licheli), conducted excavations in Atsquri (Akhaltzikhe dist.) and Mzetamze (Borjomi dist.). In Atsquri investigations of the 5th-4th cent. B.C. buildings were continued while on the Mzetamze necropolis four burials were excavated. Only in one of them it proved feasible to determine the posture of the deceased. According to the inventory (bronze fibulae, hoops, bracelets) the necropolis is dated to the 7th-4th cent. B.C.

Vani Archaeological Expedition (director Corr. Member Georgian Acad. Sci. O. Lordkipanidze) continued excavations on the central terrace of the ancient city site, in particular, in the inner area of the curtain and on the slope to its south. A cist-cenotaph, placed in a pit, cut in the rocky soil was found under a heap of tiles on the upper terrace. While clearing the bed rock in the north-east corner of this section the following items were found: gold plate with a representation of a winged monster and gold plaque with a representation of Heracle knot with a rosette in the centre. Clearing of the ritual canal was continued on the lower terrace.

Kaspi Archaeological Expedition (director Z. Makharadze) resumed its work on the multilayer settlement of Tsikhiagora. The stratigraphy of section XXVI (construction levels III-IV) was defined more precisely. Remains of the gate of the defensive system of the temple-complex were discovered on the southern slope.

Nastakisi Archaeological Expedition (director: N. Mirianashvili) worked on two

sections of the oil pipeline. On both sides of the Okami-Lamisqana road a mediaeval wine-cellar with a wine-press and a vast settlement of the 11th-13th centuries were discovered. The expedition investigated the cultural layer of the Late Classical period, damaged as a result of construction work (in the household-economy yard of the village Dzalisa).

Kolkheti Archaeological Expedition

(director: Prof. T. Mikeladze, Deputy Director: R. Papuashvili) resumed excavations in the village of Ergeta on the site of the beginning of the 2nd millennium B.C. - Mamuliebis Dikhagudzuba and on necropolis II of Ergeta. On the latter a pit for bones and pit-burials 3 and 4 generally datable to the turn of 8th-7th cent. B.C. were excavated. A unique settlement site was discovered by the expedition under peat, probably dating from the beginning of the 2nd millennium B.C.

Tsalka Archaeological Expedition (director G. Narimanishvili) on the settlement of Sabechdavi investigated room I of the house 4, where material of the 13th-12th cent. B.C. was found. As a result of salvage work an Early Bronze Age damaged cist burial was excavated on the bottom of a temporarily empty storage reservoir near the village of Beshtasheni. The remains found on the bottom of the reservoir were recorded.

Guria Archaeological Expedition (director: V. Sadradze) investigated the settlement of the 5th century B.C., as well as the necropolis of the 6th-4th centuries B.C. discovered on the territory allotted for the building of the Supsa oil terminal. At the same place, near a dune, a settlement of the pre-Classical period was recorded. The expedition explored and recorded the archaeological sites: Ompareti, an early medieval bath-house, remains of an early medieval church in Ghrmaghele, a settlement of the Early Bronze Age in Shemokmedi, on the left bank of the river Buzhi.

Svaneti Expedition (director Sh. Chartolani) carried out excavations of the mine workings of "Teleti" (Mestia dist.) and of the former church site "Kheshkili"; explored the villages of Tskhumari, Latali, Lenjeri, Mulakhi and Qvedreshi of Lentekhi district as well. Hitherto unknown 10 churches and 21 towers were recorded.

Kukheti Expedition (director Ts. Chikoidze) in 1996-1997 worked on the territory of the Rustavi city site where over the area of 650 m² seven chronological levels of the 4th-13th centuries were identified stratigraphically. Besides, in the area of the oil pipeline construction, in Gardabani dist., the expedition carried out exploratory digs at a settlement of the Early Bronze - Late Iron Ages,

excavated two barrow burials of the same period, and studied village sites of the 11th-13th centuries.

The chronicle was compiled by **G. Mindiashvili** according to documentary reports.